

LANGDURIG WAO'ERS: VOORGOED AAN DE KANT?

Een onderzoek naar de reïntegratie-
activiteiten van langdurig WAO'ers

- eindrapport -

drs. H-J. Batelaan
drs. B. Does
dr. R. van Geuns

Amsterdam, april 2001
Regioplan publikatienr. 405

Regioplan Onderzoek Advies en Informatie
Max Euweplein 36
1017 MB Amsterdam
Tel.: 020 - 6277166
Fax : 020 - 6265199

Onderzoek, uitgevoerd door Regioplan Onderzoek
Advies en Informatie B.V. in opdracht van het
Landelijk Instituut voor de Sociale Verzekeringen.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord

Samenvatting en conclusies.....	I
1 Inleiding: Vraagstelling en onderzoeksaanpak	1
1.1 Inleiding.....	1
1.2 Het doel van het onderzoek en centrale vraagstelling	3
1.3 Dataverzameling.....	7
1.4 Representativiteit van het onderzoek.....	11
1.5 Reikwijdte van het onderzoek	14
1.6 Indeling rapport	15
2 Analyse kader	17
2.1 Inleiding.....	17
2.2 Het analysekader.....	17
2.3 Achtergrondkenmerken	22
2.4 Houdingsfactoren.....	24
2.5 Bestendigungsfactoren	26
2.6 Interactiefactoren	28
3 De meningen in het veld	33
3.1 Inleiding.....	33
3.2 Uitvoeringsinstellingen, reïntegratiebedrijven en werkgevers over hun eigen rol	34
3.3 Achtergrondkenmerken	37
3.4 Houding ten opzichte van reïntegratie	39
3.5 Bestending: belemmeringen en interactie.....	40
3.6 Conclusie	42
4 Achtergrondkenmerken.....	45
4.1 Inleiding.....	45
4.2 Omschrijving stromers en blijvers.....	45
4.3 Achtergrondkenmerken: resultaten van het dossieronderzoek	48
4.4 Achtergrondkenmerken: de diepte-interviews.....	57
4.5 Conclusies.....	61

5	Houdingsfactoren.....	63
5.1	Inleiding.....	63
5.2	Houding ten opzichte van gezondheid.....	64
5.3	Houding ten opzichte van werk en reïntegratie	67
5.4	Conclusies.....	76
6	Bestendigingsfactoren.....	79
6.1	Inleiding.....	79
6.2	Belemmeringen.....	79
6.3	Interactie	89
6.4	Samenvatting en conclusies	96
7	Gedragreacties op een langdurig WAO-verblijf	99
7.1	Inleiding.....	99
7.2	Gedragreacties: de berustende blijvers.....	103
7.3	Gedragreacties: de tevreden stromers	105
7.4	Gedragreacties: de verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers	107
7.5	Gedragreacties: de verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden stromers	109
7.6	Samenvatting en conclusies	110
8	Slotbeschouwing.....	113
	Literatuurlijst.....	119
Bijlagen:		
	Bijlage 1: Lijst van definities	121
	Bijlage 2: Methodische verantwoording	123
	Bijlage 3: Samenstelling onderzoeksgroep dossieronderzoek ten opzichte van de gecorrigeerde onderzoekspopulatie	133
	Bijlage 4: Samenstelling onderzoeksgroep geïnterviewde respondenten ten opzichte van de samenstelling onderzoeksgroep dossieronderzoek.....	135
	Bijlage 5: Multivariate analyse.....	137

VOORWOORD

Voor het voorstellen van dit onderzoek aan het Lisv hadden wij twee redenen. Op de eerste plaats hadden wij kort geleden een onderzoek afgesloten naar de vraag waarom sommige mensen na een langdurig verblijf in de bijstand er in slagen de weg (terug) naar de arbeidsmarkt te vinden, terwijl anderen daar niet in slagen. In dat onderzoek kwam een aantal factoren aan het licht waarvan wij dachten dat deze ook bij langdurig WAO'ers zouden kunnen spelen. Op de tweede plaats stond en staat de WAO in het centrum van de politieke en wetenschappelijke belangstelling, doch blijft daarbinnen de aandacht voor *langdurig* WAO'ers enigszins achter bij die voor de 'nieuwe' WAO-instroom en de preventie daarvan. Deze beide feiten vormden voor Regioplan de aanleiding om aan het Lisv voor te stellen een onderzoek te doen naar de vraag waarom sommige mensen na een jarenlang verblijf in de WAO er in slagen weer toe te treden tot de arbeidsmarkt, terwijl dat voor anderen niet geldt.

Met dit onderzoek hopen wij een bijdrage te leveren aan de maatschappelijke discussie over de vraag op welke wijze langdurige WAO'ers al dan niet gereïntegreerd kunnen worden op de arbeidsmarkt. Weliswaar heeft dit onderzoek betrekking op een specifieke groep langdurig WAO'ers, maar wij zijn van mening dat de uitkomsten ook betekenis hebben voor een veel grotere groep. Wij doelen hierbij op al die WAO'ers die vele jaren buiten het arbeidsproces staan en nog over - meestal niet door henzelf gepercipieerde - mogelijkheden beschikken om weer aan de slag te gaan. Wij hopen dat de verantwoordelijke politici en beleidsmakers in dit onderzoek aanleiding zullen vinden om genuanceerd na te denken over de vraag welke mogelijkheden er nog zijn voor langdurige WAO'ers om weer te participeren in het reguliere arbeidsproces.

Dit onderzoek zou niet uitvoerbaar zijn geweest zonder de medewerking van velen. Op de eerste plaats willen wij alle WAO'ers danken die vaak veel tijd beschikbaar hebben gesteld om ons te woord te staan. Door hun grote openhartigheid hebben wij het inzicht kunnen verkrijgen waarvan in het voorliggende rapport verslag wordt gedaan.

Ten tweede willen wij alle medewerkers van de uitvoeringsinstellingen en het Lisv danken die hebben meegewerkt aan de totstandkoming van het onderzoek. Dit geldt niet alleen voor de medewerkers op de hoofdkantoren, maar ook voor de medewerkers in de districtskantoren die voor het dossieronderzoek veel werk hebben moeten verzetten. In het bijzonder willen wij Femmeke Prinsze van het Lisv danken voor het beantwoorden van allerlei vragen met betrekking tot de geautomatiseerde gegevensbestanden waaruit wij geput hebben.

Op de derde plaats willen wij alle respondenten bij uitvoeringsinstellingen, reïntegratiebedrijven en ondernemingen danken voor de tijd die zij voor ons ingeruimd hebben. Zij hebben

ons geholpen duidelijk zicht te krijgen op de wijze waarop de verschillende actoren aankijken tegen langdurig WAO'ers.

Ten slotte danken wij de begeleidingscommissie die door de opdrachtgever is ingesteld voor de kritische wijze waarop zij het onderzoek hebben begeleid. Hun inbreng was voor ons een stimulans om steeds weer te bezien wat wel en niet geconcludeerd kon worden op basis van de verzamelde gegevens. De begeleidingscommissie bestond uit:

- de heer Hilbrand Bruinsma (Lisv, coördinator onderzoek);
- de heer Simon Knepper (Lisv, coördinator verzekeringsgeneeskunde);
- de heer Jan Besseling (TNO Arbeid, senior onderzoeker);
- de heer Frans Roelofs (Lisv, senior beleidsmedewerker).

Een speciaal woord van dank past aan Prof. Dr. C. Schuyt die het idee voor dit onderzoek mede vorm en inhoud heeft gegeven en die ons tijdens het onderzoek regelmatig met raad en daad terzijde heeft gestaan. De gesprekken met hem waren steeds een bron van inspiratie voor ons.

Het onderzoek is uitgevoerd door Henk-Jaap Batelaan en Barbara Does. In hun werkzaamheden zijn zij bijgestaan door een team van dossieronderzoekers en interviewers, bestaande uit: Brenda Berkhout, Dana Blok, Sanne Couprie, Jesse Dijksman, Marjanne Reiners, Trudie Westen en Gwenda Zuurbier. Wij danken hen voor hun inzet en het geduld waarmee zij de uitvoering van de werkzaamheden soms hebben moeten afwachten. De vormgeving van dit rapport was in handen van Rosie Bhola en Jacqueline Vermaak.

Amsterdam, april 2001

Roeland van Geuns
projectleider

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Inleiding

In dit rapport wordt een groep langdurig WAO'ers onderzocht: zij ontvangen allemaal sinds zes of zeven jaar een arbeidsongeschiktheidsuitkering en ontvangen deze in 1999 nog steeds. De overgrote meerderheid werd bij instroom in de WAO *volledig* afgekeurd. Daarbij hebben zij vanaf hun eerste ziekte dag (in het Ziektewetjaar) minimaal drie jaar geen betaald werk gedaan, afgezien van - in enkele gevallen - een kortdurende mislukte reïntegratiepoging bij hun oude werkgever. Het zijn stuk voor stuk mensen die *langdurig aan de kant hebben gestaan*. Het gaat om mensen uit de steden en uit het landelijk gebied van de provincies Noord-Holland, Noord-Brabant, Gelderland, Overijssel, Groningen en Friesland. Het zijn mannen en vrouwen tussen de 24 en 57 jaar oud.

De centrale vraag in het onderzoek is:

In hoeverre spelen naast harde en onveranderlijke kenmerken zoals leeftijd en geslacht van de langdurige WAO'er, houdings- en bestendigingsfactoren een rol bij het al dan niet ondernemen van reïntegratieactiviteiten?

Onder houdingsfactoren verstaan we de houding die langdurig WAO'ers hebben ten opzichte van hun gezondheid, het hebben van betaald werk en het volgen van scholing. Bestendigingsfactoren zijn gelegen in de lange duur van de arbeidsongeschiktheid. We veronderstellen dat de door WAO'ers ervaren belemmeringen mede ontstaan en voortbestaan vanwege de lange duur van de arbeidsongeschiktheid. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan psychische of financiële problemen. Een belangrijke groep bestendigingsfactoren noemen we interactiefactoren. Hierbij denken we aan de ontmoediging van langdurig WAO'ers als gevolg van de onbevredigende wisselwerking tussen de WAO'er en de diverse instanties waarmee hij te maken heeft, zoals bijvoorbeeld uitvoeringsinstellingen, reïntegratiebedrijven en werkgevers.

Het beantwoorden van deze vraag is gebeurd aan de hand van een dossieronderzoek (dossiers van individuele WAO'ers bij uitvoeringsinstellingen), interviews met velddeskundigen (uitvoeringsinstellingen, reïntegratiebedrijven en werkgevers) en interviews met de langdurig arbeidsongeschikten zelf.

Op basis van het dossieronderzoek en de interviews hebben we de langdurig WAO'ers in een groep blijvers en stromers verdeeld. De blijvers hebben in de periode 1993-1999 niet of nau-

welijks geprobeerd om uit de uitkeringssituatie te geraken. De stromers hebben daarentegen wel reïntegratieactiviteiten ondernomen¹.

In de hoofdstukken 3 tot en met 7 van dit rapport worden de stromers en blijvers uitgebreid beschreven. De diversiteit van achtergronden, gebeurtenissen, drijfveren en verwachtingen van deze mensen is benadrukt. Daar waar algemenere conclusies werden getrokken, bleek altijd wel een voorbeeld van het tegendeel. Mensen die als gevolg van een ernstige psychische stoornis hun werk niet meer konden doen en daarenboven ook nog eens in een psychiatrisch ziekenhuis werden opgenomen, blijken zich vol strijdlust weer op de arbeidsmarkt te richten. Anderzijds kon een simpel griepvirus de aanleiding vormen voor een opeenstapeling van gezondheidsklachten - al dan niet objectief vaststelbaar - en leiden tot structurele arbeidsongeschiktheid.

Met andere woorden: het is noodzakelijk te beseffen dat achter iedere conclusie een weerbarstige werkelijkheid schuilgaat.

De onderzoeksvragen

Het is de vraag wat de langdurig WAO'ers die activiteiten ondernemen gericht op hervatting in betaalde arbeid, nu zo bijzonder maakt. Waarom slagen deze stromers er in om na een aantal jaren van een arbeidsloos bestaan weer gedeeltelijk betaald werk te verrichten of anderszins actief met reïntegratie bezig te zijn, daar waar anderen in dit opzicht geen activiteiten meer ondernemen? Verschillen de stromers wezenlijk van diegenen die geen reïntegratiepogingen ondernemen (de blijvers)?

Deze hoofdvraag hebben we in eerste instantie in drie onderzoeksvragen uiteengelegd:

1. Welke verschillen bestaan er in kenmerken tussen langdurig WAO'ers die wel reïntegratie-inspanningen verrichten (stromers) en de mensen die hiertoe geen pogingen ondernemen (blijvers)?
2. In hoeverre bieden de aangetroffen verschillen in kenmerken een verklaring voor het wel of niet ontplooiën van reïntegratieactiviteiten van langdurig WAO'ers?
3. In hoeverre verklaren de veronderstellingen met betrekking tot houdings- en bestendighedsfactoren de verschillen tussen stromers en blijvers?

¹ Naast een (gedeeltelijke) hervatting in betaald werk beschouwen we lopen van een stage, het werken op arbeidstherapeutische basis en het volgen van arbeidsmarktgerichte scholing ook als een vorm van reïntegratie. Voor een verantwoording van deze keuze: zie hoofdstuk 1 (inleiding). Voor een precieze definitie van stromers en blijvers: zie bijlage 1 (begripsomschrijvingen).

Dit onderzoek heeft - zoals de drie onderzoeksvragen laten zien - de langdurig WAO'ers als exclusief onderzoeksobject of analyse-eenheid. Dit hebben we gedaan omdat juist deze *langdurig* WAO'ers zowel in de publieke discussie als in het wetenschappelijk onderzoek een plaats op de achtergrond innemen. Veel wettelijke ingrepen in de WAO richtten zich op de institutionele omgeving van de arbeidsongeschikten en al evenzeer niet specifiek op de mensen om wie het eigenlijk gaat: de (langdurig) arbeidsongeschikten (zie hoofdstuk 2). Wij hebben geprobeerd door het bestuderen van persoonlijke WAO-dossiers en het houden van persoonlijke gesprekken, vast te stellen in welke mate mensen die langdurig in de WAO zitten met reïntegratie bezig zijn. Door middel van dit onderzoek staan ze in de *spotlights*.

In zekere zin is het blikveld van dit onderzoek dus vertekend: het zou immers al te gemakkelijk zijn de problematiek van langdurig arbeidsongeschikten eenzijdig te verklaren vanuit de persoonlijke kenmerken en het individuele gedrag van deze WAO'ers. We hebben dan ook een vierde onderzoeksvraag toegevoegd. Deze vierde vraag is erop gericht om ook de omgeving van de langdurig arbeidsongeschikten te belichten:

4. Welke rol spelen uitvoeringsinstellingen, werkgevers en reïntegratiebedrijven bij de reïntegratie van langdurige WAO'ers naar de arbeidsmarkt? In hoeverre kunnen faal- en succesfactoren bij een reïntegratie worden toegeschreven aan achtergrondkenmerken, houdings- en bestendigingsfactoren?

Conclusies

1. *Welke verschillen bestaan er in kenmerken tussen langdurig WAO'ers die wel reïntegratie-inspanningen verrichten (stromers) en de mensen die mensen die hiertoe geen pogingen ondernemen (blijvers)?*

Ondanks een periode van 3 tot 7 jaar van niet-werken als gevolg van ziekte of gebrek, blijkt een aanzienlijk deel van de langdurig WAO'ers nog altijd in staat om gedeeltelijk in betaald werk te hervatten². Een ander klein deel is in elk geval actief bezig met reïntegratie. Zij volgen scholing, lopen stage, werken op arbeidstherapeutische basis of heroriënteren zich anderszins op reïntegratie. Het is opvallend dat de grote meerderheid van deze stromers bij de instroom *volledig* werd afgekeurd.

Uit de dossiers blijkt verder dat mannen eerder reïntegratieactiviteiten ondernemen dan vrouwen. Verder blijkt dat jongeren eerder tot de stromers behoren dan ouderen. Daarnaast zien we dat ex-fulltimers (meestal mannen) eerder reïntegratie-inspanningen ontplooiën dan ex-

² Een vijfde deel van onze onderzoeksgroep hervat gedeeltelijk in betaalde arbeid na 3 tot 7 jaar arbeidsongeschiktheid.

parttimers (meestal vrouwen). Verder zien we dat lager opgeleiden minder vaak tot de stromers behoren dan hoger opgeleiden. Tenslotte zijn mensen met een laag inkomen eveneens minder vaak stromer dan mensen met een hoog inkomen. Het positieve effect van een hogere opleiding en een hoger inkomen op de mogelijkheid tot het ondernemen van activiteiten gericht op reïntegratie doet zich bij vrouwen sterker voor dan bij mannen.

Uit het dossieronderzoek blijkt niet dat langdurig WAO'ers met psychische problemen zich minder vaak bezighouden met reïntegratie-activiteiten dan de mensen met louter fysieke beperkingen. Uit de dossiers blijkt dat er veeleer sprake is van het tegendeel: langdurig WAO'ers die vanwege een psychische beperking arbeidsongeschikt raakten, ondernemen vaker activiteiten gericht op de terugkeer in betaalde arbeid dan langdurig arbeidsongeschikten die vanwege fysieke beperkingen of een combinatie van fysieke en psychische klachten in de WAO terecht zijn gekomen. Uit de analyse van de interviews blijkt bovendien een patroon dat juist de fysieke problemen vaker van blijvende aard zijn terwijl de psychische problemen op den duur kunnen verminderen of zelfs verdwijnen.

2. In hoeverre bieden de aangetroffen verschillen in kenmerken een verklaring voor het wel of niet ontplooien van reïntegratieactiviteiten van langdurig WAO'ers?

De verschillen in de mate waarin fulltimers en parttimers reïntegratieactiviteiten ontplooien, duiden erop dat het kostwinnerschap een sterke motivatie vormt voor de stromers. Uit de interviews met langdurig arbeidsongeschikten blijkt het arbeidsethos van de meeste langdurig WAO'ers (stromers en blijvers) nogal traditioneel te zijn: mannen zorgen voor het hoofdinkomen, vrouwen verzorgen de thuiswonende kinderen, verrichten de huishoudelijke taken en verdienen eventueel een tweede inkomen.

Op basis van de interviews kan dan ook gezegd worden dat vrouwen die geen thuiswonende kinderen hebben of vrouwen die jonger zijn dan 40 jaar, vaker actief met reïntegratie bezig zijn dan vrouwen die voor kinderen zorgen of vrouwen die wat ouder zijn en een kostwinnende partner hebben.

Voor mannen geldt dat dezelfde factoren van belang zijn, zij het dat de werking ervan anders is: de prikkel die van het kostwinnerschap uitgaat, is voor hen het sterkst wanneer de kinderen juist nog thuis wonen. Ook dit hangt samen met hun leeftijd. Wanneer de kinderen uit huis zijn, zijn de vaders vaak al in de 50 en de motivatie voor het ondernemen van stappen gericht op reïntegratie, is dan afgenomen. Daarbij hebben deze oudere mannen vaak een lang arbeidsverleden hetgeen zij zien als een rechtvaardiging van hun claim op een WAO-uitkering.

Tenslotte levert ook de aard van de arbeidsongeschiktheid inzicht op in de gevonden verschillen tussen de geïnterviewde stromers en blijvers. Zo is de *aanleiding* voor de arbeidsongeschiktheid bij vrouwen vaker psychisch van aard dan bij mannen. Echter, veel psychische

problemen komen voort uit omstandigheden die in zekere zin tijdelijk zijn. Meestal worden deze problemen veroorzaakt door een combinatie van moeilijkheden op het werk en in de privé-sfeer. Na verloop van tijd gebeurt het vaak dat een arbeidsongeschikte vrouw haar problemen in de huiselijke sfeer heeft opgelost, of er mee heeft leren leven. Dit biedt mogelijkheden voor reïntegratie. Bij de mannen ontstaan daarentegen de psychische problemen vaker na instroom in de WAO - gedurende de periode van arbeidsongeschiktheid - en werken deze problemen veelal bestendigend.

Het is verder *niet* het geval dat de hoger opgeleiden worden weerhouden van het ondernemen van reïntegratiepogingen door hun verhoudingsgewijs hoge arbeidsongeschiktheidsuitkering. De verklaring hiervoor is dat hoger opgeleiden of meerverdienenden op meerdere plaatsen inzetbaar zijn, betere scholingsmogelijkheden hebben en ook in inhoudelijke zin gemotiveerd zijn - naast eventuele financiële motieven - om weer te gaan werken. Daarbij zijn ze waarschijnlijk beter opgewassen tegen de bureaucratie van de begeleidende instanties. Ook kan gezegd worden dat mensen met een lage WAO-uitkering (door een laag afkeuringspercentage of een laag betaalde laatste baan voor de uitkering) niet actiever bezig zijn met reïntegratie dan mensen die volledig zijn afgekeurd en een hogere uitkering ontvangen. Hiervoor geldt mogelijk de verklaring dat de meeste WAO'ers samenwonen met een partner: de inkomsten van de partner kunnen een lage uitkering compenseren.

3. In hoeverre verklaren de onderzoekshypothesen met betrekking tot houdings- en bestendigingsfactoren de verschillen tussen stromers en blijvers?

De houding ten aanzien van reïntegratie verschilt tussen stromers en blijvers. Veel blijvers wijzen op hun slechte gezondheid waardoor ze zich niet in staat achten reïntegratieactiviteiten te ontplooiën. Onzekerheid of angst weerhoudt hen ervan: ze vragen zich af of ze die inspanningen wel aankunnen. Blijvers hebben daarbij negatievere arbeidsmarktverwachtingen dan stromers: ze hebben het idee dat werkgevers niet geïnteresseerd zijn in oudere werknemers met gezondheidsproblemen. Verder zijn blijvers gewoonlijk onzeker over de financiële gevolgen van een eventuele reïntegratie. Blijvers hebben ook vaker dan stromers een negatievere houding ten opzichte van scholing, bijvoorbeeld omdat ze leren niet leuk vinden. Daarbij twijfelen ze vaker aan hun leercapaciteiten dan stromers: gewoonlijk is het lang geleden dat ze onderwijs hebben gevolgd of aan een cursus hebben deelgenomen.

De stromers ontkennen hun gezondheidsproblemen niet, maar proberen deze niet allesbepalend te laten zijn. Stromers reïntegreren niet alleen omdat hun gezondheid verbetert, maar omdat ze naar verloop van tijd anders met hun gezondheid omgaan. Ondanks hun gezondheidsgebreken proberen ze uit te gaan van de eigen kwaliteiten; ze zien dan ook eerder dan de blijvers dat er kansen zijn op de arbeidsmarkt. Ze gaan bijvoorbeeld minder uren dan voorheen werken of zoeken naar mogelijkheden voor aangepast werk. Ze werken dan ook

vaak in een andere sector dan ze gewend waren. Daarbij hebben stromers een positievere houding ten aanzien van om-, her- of bijscholing.

Wanneer het gaat om bestending en interactie, dan is de belangrijkste conclusie dat de langdurig WAO'ers (stromers en blijvers) niet zijn te kenschetsen als een sterk sociaal geïsoleerde groep. In dit opzicht verschillen zij van de langdurig bijstandsccliënten³. De langdurig arbeidsongeschikten die wij hebben gesproken bevinden zich niet in een gemarginaliseerde situatie: zij ervaren nauwelijks ernstige financiële problemen, participeren in vrijwilligerswerk, hebben hobby's en hebben over het algemeen een goed contact met familie, vrienden en buurtgenoten. Wel geven ze vaak aan dat ze op dit terrein een achteruitgang ervaren sinds hun arbeidsongeschiktheid; hun inkomen is achteruit gegaan waardoor hun maatschappelijke participatie minder sterk is geworden.

Tenslotte de meer psychologische bestendingsfactoren: na verloop van tijd vereenzelvigen de blijvers zich steeds meer met hun gezondheidsgebreken. Zij verwijzen vaker dan de stromers naar medici, hulpverleners en verzekeringsarts om de aanspraak op hun arbeidsongeschiktheidsstatus kracht bij te zetten. Stromers gaan daarentegen vaker in tegen het professionele oordeel.

Het zelfvertrouwen en zelfbeeld van de langdurig WAO'ers wordt er na verloop van tijd niet beter op; wel blijkt dat de stromers zich in dit opzicht positief onderscheiden van de blijvers. Van het doen van betaald werk of het volgen van een opleiding gaat een zekere therapeutische werking uit. Tenslotte geven zowel de stromers als de blijvers aan niet vaak over de toekomst na te denken, en al helemaal niet op de iets langere termijn. Hun gezondheidsproblemen hebben hen geleerd om bij de dag te leven, is hun verklaring.

Wanneer het gaat om de interactie tussen langdurig WAO'ers en de uitvoeringsinstelling of de (ex-)werkgever, dan verschillen de stromers wederom van de blijvers. De stromers ondernemen veel moeite om uitvoeringsinstellingen of werkgevers te overtuigen van het feit dat zij in staat zijn om weer te gaan werken. Een blijver zal bijvoorbeeld het gebrek aan contact met de uitvoeringsinstelling eerder interpreteren als een bevestiging van hun geringe mogelijkheden om weer te gaan werken. Zij berusten in de situatie. De stromers zijn actiever en strijdlustiger. De vasthoudendheid en het doorzettingsvermogen van deze stromers levert hen nogal eens conflicten op.

Bij de interactie tussen langdurig WAO'ers en de uitvoeringsinstelling, springt een ander essentieel verschil in het oog met de mensen die langdurig een bijstandsuitkering ontvangen. Bij de bijstandsccliënten blijkt het omgaan met de Sociale Dienst en de regelgeving soms een

³ Zie hoofdstuk 2: een onderzoek naar de uitstroomkansen van langdurige bijstandsccliënten heeft model gestaan voor de opzet van dit onderzoek.

belemmerende factor voor de eventuele uitstroom. Bij langdurig WAO'ers zijn dit soort interactiefactoren eveneens van belang, maar is het eerder *een gebrek aan* interactie met de uitvoeringsinstelling en eventuele arbeidsbemiddelaars. De meeste WAO'ers worden pas na 5 jaar of langer voor een tweede keer opgeroepen door de uitvoeringsinstelling voor een gesprek met een arts en/of arbeidsdeskundige. De langdurig arbeidsongeschikten ervaren de afkeuring hierdoor veelal als een definitieve beslissing en voelen zich bevestigd in hun ongeschiktheid voor betaald werk. Dit weerhoudt hen ervan zich te richten op reïntegratie.

Ten slotte kunnen we vier duidelijke gedragsreacties op langdurige arbeidsongeschiktheid formuleren:

- De langdurig arbeidsongeschikte berust in de situatie en richt zich in mindere of meerdere mate op hobby's, het doen van het huishouden, het verrichten van vrijwilligerswerk en/of de verzorging van thuiswonende kinderen. Deze blijvers werden bij instroom volledig afgekeurd en zijn dat nu nog steeds. Zij achten zichzelf vanwege hun slechte gezondheid blijvend arbeidsongeschikt. Deze reactie komt het meeste voor en het betreft zowel de mannen als de vrouwen van ongeveer 50 jaar oud. De meeste van hen wonen samen en hebben geen (thuiswonende) kinderen (meer). We noemen hen de *berustende blijvers*.
- De WAO'er stelt alles in het werk om te reïntegreren en gaat meestal weer opnieuw aan het werk. Opvallend is dat tweederde deel van deze stromers bij instroom volledig arbeidsongeschikt werd verklaard. Doorgaans werken ze minder dan ze voorafgaand aan de WAO gewend waren te doen. Het betreft vooral de alleenstaande jonge dertigers (mannen en vrouwen), maar ook mannen tussen de 40 en 50 jaar oud die zich als kostwinner willen blijven handhaven of vrouwen in dezelfde leeftijdscategorie die niet (meer) voor kinderen hoeven te zorgen. We noemen hen de *tevreden stromers*. Opvallend is dat de tevreden vrouwelijke stromers bijna allemaal met psychische problemen in de WAO is beland.
- Een derde groep WAO'ers heeft de grootste moeite zich te verzoenen met de arbeidsongeschiktheid. Deze arbeidsongeschikten zijn overwegend 50 jaar of ouder. Bij instroom werden ze volledig afgekeurd en dat zijn ze nu nog steeds. De mannen raken verbitterd en de vrouwen voelen zich onzeker. We noemen hen de *verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers*. Zij denken nog wel eens na over reïntegratie, maar zijn ervan overtuigd dat hun beperkingen te ernstig zijn, of dat werkgevers geen werknemers willen met een arbeidsongeschiktheidsverleden. Ook zij richten zich op hobby's, huishouden en kinderen, maar in tegenstelling tot de berustende blijvers niet zozeer op vrijwilligerswerk.
- Een vierde groep mensen heeft met elkaar gemeen dat zij zeer nadrukkelijk bezig zijn met reïntegratie, maar deze reïntegratie gaat met gevoelens van onzekerheid en frustratie gepaard. Het gaat om mensen die een betaalde baan hebben of een cursus hebben gevolgd, maar ook om mensen bij wie reïntegratiepogingen op een mislukking zijn uitgelopen. Evenals de bij de tevreden stromers het geval is, werden deze stromers bij instroom volle-

dig afgekeurd. De mannen en vrouwen lijken in hun verbittering en geschade zelfvertrouwen op de verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers. We noemen hen de *verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden stromers*.

4. *Welke rol spelen uitvoeringsinstellingen, werkgevers en reïntegratiebedrijven bij de reïntegratie van langdurige WAO'ers op de arbeidsmarkt? In hoeverre kunnen faal- en succesfactoren bij een reïntegratie volgens de deskundigen van deze instellingen worden toegeschreven aan achtergrondkenmerken, houdings- en bestendigingsfactoren?*

Op basis van het genoemde dossieronderzoek en onze interviews met langdurig WAO'ers concluderen wij dat initiatief voor reïntegratie overwegend ligt bij de arbeidsongeschikte. De stromers geven daarbij vaak aan zich niet gesteund te voelen door de uitvoeringsinstelling. De geraadpleegde velddeskundigen van de uitvoeringsinstellingen bevestigen dat zij nauwelijks ervaring hebben met de *langdurig* arbeidsongeschikten: zij richten zich soms vrijwel volledig op het wegwerken van de instroom in de WAO. Overigens geldt dit ook voor de reïntegratiebedrijven: zij hebben in bijna alle gevallen te maken met cliënten die door de uitvoeringsinstelling zijn doorverwezen. En deze cliënten zijn meestal (nog) niet langdurig arbeidsongeschikt.

De velddeskundigen zijn het erover eens dat motivatie van de arbeidsongeschikte belangrijker is dan ieder ander achtergrondkenmerk. Het is wel opvallend dat de velddeskundigen van mening verschillen over de aard en werking van achtergrondkenmerken: is de opleiding van iemand van doorslaggevend belang, of is het juist zijn of haar leeftijd? Of gaat het om een combinatie van factoren?

De velddeskundigen erkennen dan ook zonder omhaal van woorden dat hun ervaring met langdurig arbeidsongeschikten zeer beperkt is: hun prioriteiten liggen bij de mensen die nog relatief kortgeleden zijn uitgevallen door ziekte of gebrek. Ook de registratie en administratie van de arbeidsongeschikten in Nederland maakt duidelijk dat reïntegratie van arbeidsongeschikten tot het midden van de jaren negentig geen prioriteit heeft gehad: essentiële gegevens met betrekking tot werkervaring en opleiding van de verzekerde cliënt zijn lang niet altijd gedocumenteerd. Ook valt uit de dossiers *niet* af te leiden dat de gesprekken tussen cliënten en verzekeringsartsen en arbeidsdeskundigen gaan over andere reïntegratiebelemmeringen die mensen naast hun gezondheidsproblemen. Het kan zijn dat in deze gesprekken wel degelijk wordt gesproken over iemands thuissituatie, over de achtergrond van zijn (gebrek aan) motivatie of over iemands onzekerheden omtrent de consequenties van reïntegratie, maar dit soort gegevens ontbreekt in de dossiers.

Ons onderzoek vult de leemte in de aanwezige kennis over langdurig arbeidsongeschikten van de velddeskundigen. Het stelt vast welke persoonlijke kenmerken en sociale factoren be-

vorderend dan wel belemmerend werken voor reïntegratie. Verder ondersteunt dit onderzoek de velddeskundigen op één punt, en corrigeert het de specialisten op twee punten:

- De velddeskundigen zijn het erover eens dat de stromers vooral gekenmerkt worden door een sterke wil om te gaan werken: zij zijn zeer gemotiveerd en willen zich niet (meer) neerleggen bij een niet-werkend bestaan. Op dit punt hebben de velddeskundigen gelijk: de stromers hebben een positievere houding ten opzichte van scholing en reïntegratie, en zien ondanks hun gezondheidsbeperkingen nog altijd mogelijkheden voor stappen richting betaalde arbeid.
- De velddeskundigen menen dat het kostwinnerschap doorslaggevend is voor het ondernemen van reïntegratie-activiteiten. Hoewel dit aannemelijk klinkt, blijkt de praktijk gecompliceerder. Het financiële belang van het kostwinnerschap hangt nauw samen met de vaststelling van de WAO-uitkering: het inkomen van de partner wordt immers niet meegewogen ter verlaging van de WAO-uitkering. We zien dat de gevolgen van dit kostwinnerschap tweeledig zijn. Bij mannen met een sterk arbeidsethos en een (gepercipieerde) ernstige arbeidsongeschiktheid leidt het kostwinnerschap tot gevoelens van frustratie en verbittering. Anderzijds is er een groep stromers aanwijsbaar, voor wie het kostwinnerschap inderdaad de motiverende factor tot reïntegratie-inspanningen blijkt.
- Tenslotte zijn de werkgevers en reïntegratie-adviseurs unaniem de mening toegedaan dat mensen met een fysieke beperking makkelijker aan het werk zijn te helpen dan mensen psychische problemen. Het beeld van deze velddeskundigen is in dit opzicht vertekend; zij lijken impliciet te veronderstellen dat mensen met psychische problemen lijden aan een permanente psychiatrische stoornis. Ons onderzoek laat zien dat veel psychische problemen naar hun aard van tijdelijk karakter zijn. Op de lange duur staan psychische problemen reïntegratieactiviteiten niet in de weg.

1 INLEIDING: VRAAGSTELLING EN ONDERZOEKSAANPAK

1.1 Inleiding

Het beroep op de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) staat sinds de tweede helft van de jaren tachtig hoog op de politieke agenda. Verschillende kabinetten zijn tot ingrijpende hervormingen in de WAO overgegaan om het volume te doen dalen. In de eerste helft van de jaren negentig richt het beleid zich vooral op de institutionele kaders: de wet- en regelgeving wordt aangepast evenals de organisatorische setting waarbinnen uitvoering gegeven wordt aan die regels (zie kader 1.1).

Deze maatregelen lijken de eerste jaren effect te sorteren; het arbeidsongeschiktheidsvolume neemt net als het ziekteverzuim af. Vanaf 1996 stijgt het volume echter weer: het aantal personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering bedraagt op dit moment rond de 930.000 personen¹. De kans om in te stromen in de WAO - uitgedrukt als percentage van het aantal verzekerde werknemers - is gestegen van 1,1 procent in 1995 naar 1,4 tot 1,5 procent in 1998².

Kader 1.1: Veranderingen in wet- en regelgeving met betrekking tot de WAO.

In 1992 wordt de Wet terugdringing arbeidsongeschiktheidsvolume (TAV) van kracht, met een bonus/malus-regeling als belangrijk onderdeel. De TAV beoogt werkgevers door een systeem van straffen te stimuleren tot een preventief beleid ten aanzien van arbeidsgeschiktheid en met beloningen te bewegen arbeidsgehandicapten in dienst te nemen. Een jaar later wordt de Wet terugdringing beroep op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (TBA) ingevoerd om de toegankelijkheid van de WAO te beperken door middel van een gewijzigde keurings- en uitkeringssystematiek. De Wet terugdringing ziekteverzuim (TZ) van 1994 maakt werkgevers in hogere mate verantwoordelijk voor de kosten van ziekteverzuim en de gewijzigde Arbeidsomstandighedenwet (Arbowet) verplicht werkgevers om een contract af te sluiten met een Arbodienst. Beide wetten proberen werkgevers er toe te bewegen ter voorkoming van ziekteverzuim de arbeidsomstandigheden zo nodig aan te passen en de verzuimbegeleiding in het geval van ziekte te verbeteren. Een snelle start van het reïntegratietraject moet helpen om definitieve uitval zoveel mogelijk te voorkomen. Met de Wet uitbreiding loondoorbetalingsplicht bij ziekte (WULBZ) in 1996 wordt de Ziektewet grotendeels geprivatiseerd en zijn werkgevers voor de volle 100 procent verantwoordelijk voor de kosten van ziekteverzuim. Het doel van de Wet premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen (PEMBA, 1998) is eveneens een grotere financiële verantwoordelijkheid voor de uitval van werknemers te leggen bij de werkgevers. Van een systeem van rechten en plichten word het stelsel van sociale zekerheid geleidelijk aan een systeem van *incentives* en *disincentives*³.

¹ Zie Lisv, Kwartaaloverzicht arbeidsongeschiktheid tweede kwartaal 2000, november 2000.

² Zie: De Vos en Wevers (1999).

³ Zie: Van der Veen en Trommel (1999).

Ook het verschil tussen instroom in en de uitstroom uit de verschillende arbeidsongeschiktheidsregelingen maakt dit zichtbaar, vanaf het tweede kwartaal van 1997 neemt dit verschil gestaag toe⁴.

De genoemde stelselwijzigingen hebben vooral betrekking op de rol van de werkgevers (de vraagzijde van de arbeidsmarkt). Pas later in de jaren '90 verschuift de aandacht van institutioneel beleid, naar beleid gericht op de aanbodzijde van de arbeidsmarkt: de arbeidsongeschikten zelf. Er komt vooral aandacht voor die personen die de (potentiële) instroom in de WAO vormen. In politiek, pers en wetenschappelijk onderzoek wordt gekeken naar de groepen zieke werknemers in het eerste ziektejaar en personen die één of twee jaar in de WAO zitten. Achtergrond hiervan is de gedachte dat het beroep op de WAO teruggedrongen kan worden door preventief beleid te ontwikkelen, waarin specifieke groepen centraal staan.

Ook de genoemde institutionele beleidswijzigingen uit het recente verleden (zie kader 1.1) grijpen reeds op de eerste ziekteperiode aan. De WULBZ en PEMBA gaan ervan uit dat prikkels met name op deze periode gericht moeten zijn, zij het dat deze wetgeving vooral gericht is op de gedragsbeïnvloeding aan de kant van de werkgevers. Wanneer bedrijven financieel de gevolgen zouden ervaren van de WAO-instroom die zij veroorzaken zou dat leiden tot een effectiever verzuimbestedingsbeleid. Of en in hoeverre deze hypothetische veronderstelling door de praktijk ook bevestigd kan worden, is op dit moment nog niet duidelijk. Duidelijk is wel dat de desbetreffende wetgeving geen invloed heeft op de reïntegratiemogelijkheden van personen die reeds langer een WAO-uitkering ontvangen.

Over de mogelijkheden van *langdurig* arbeidsongeschikten op de arbeidsmarkt is erg weinig bekend. De reïntegratie van deze groep heeft in het veld een lage prioriteit. In de pers worden af en toe uitspraken gedaan die geïnterpreteerd kunnen worden als 'het afschrijven van de langdurige WAO'ers'. De vraag is of dit terecht is. Het is deze vraag die aan de basis heeft gelegen van het onderhavige onderzoek.

Geïnspireerd door een onderzoek dat RegioPlan samen met Prof. dr. C. Schuyt in 1998-1999 heeft uitgevoerd naar de kansen voor langdurige bijstandsccliënten om naar de arbeidsmarkt uit te stromen⁵, hebben wij het Lisv voorgesteld een vergelijkbaar onderzoek uit te voeren naar meerjarige WAO'ers.

De centrale doelstelling van dit onderzoek is te achterhalen waarom sommige personen na een verblijf van vele jaren in de WAO gedurende welke zij geen reïntegratiepogingen onder-

⁴ Brief van de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1999). *Ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid*. 's-Gravenhage.

⁵ Zie: Hospers e.a. (1998).

namen, alsnog reïntegratieactiviteiten ontplooiën, terwijl anderen dat niet doen. Wij vragen ons af in hoeverre, naast niet beïnvloedbare persoonskenmerken zoals leeftijd en geslacht, andere veranderlijke factoren een rol spelen bij de reïntegratie van langdurig WAO'ers. Bij de analyse van deze 'andere factoren' hebben wij ons laten leiden door de uitkomsten van het hiervoor aangehaalde onderzoek naar langdurige bijstandsccliënten. In dat onderzoek⁶ is gekeken naar de rol die zogenaamde houdings-, bestendigings- en interactiefactoren spelen bij het verlaten van de bijstand dan wel het langer uitkeringsafhankelijk blijven. In het volgende hoofdstuk willen we de achtergronden van dit analysekader uiteenzetten. Bovendien presenteren we in hoofdstuk 2 de afgeleide hypothetische antwoorden op de onderzoeksvragen en voorzien wij ze van een toelichting.

1.2 Het doel van het onderzoek en centrale vraagstelling

Er is nog niet veel bekend over de de factoren die de reïntegratieactiviteiten van langdurig arbeidsongeschikten die jaren niet gewerkt hebben, beïnvloeden. In dit onderzoek onderzoeken we een aantal categorieën van factoren.

In de eerste plaats kunnen persoonskenmerken van de arbeidsongeschikte zelf een belangrijke invloed hebben op het wel of niet ondernemen van activiteiten gericht op reïntegratie. Eén van de belangrijkste hiervan is de gezondheid van de arbeidsongeschikte. Daarnaast onderscheiden we leeftijd, geslacht, opleiding en - in sommige gevallen - ook etniciteit en kennis van de Nederlandse taal en cultuur die van invloed kunnen zijn op het al dan niet ontplooiën van reïntegratie-inspanningen.

Ten tweede onderscheiden we factoren die meer in de houding van de persoon gelegen zijn, zoals bijvoorbeeld de bereidheid tot het volgen van scholing of deelname aan toelidingsprojecten, de houding ten opzichte van betaald werk of het doen van vrijwilligerswerk. De veronderstelling is dat ook deze factoren kunnen bijdragen aan de verklaring van het feit dat sommigen tot de harde kern van de WAO blijven behoren, terwijl anderen, ondanks een langdurig verblijf, er toch in slagen weer te reïntegreren.

In de derde plaats spreken we van bestendigingsfactoren. Naarmate een persoon langer niet deelneemt aan betaalde arbeid en langer arbeidsongeschikt is, wordt de kans op reïntegratie steeds kleiner⁷. Enerzijds hebben werkgevers, al dan niet op basis van vooroordelen, weinig vertrouwen in werkzoekenden met een langdurig WAO-verleden. Anderzijds kan een lange

⁶ Wanneer wordt verwezen naar het onderzoek over langdurig verblijf in de bijstand, zal voortaan gesproken worden over 'het Abw-onderzoek'.

⁷ Bron: cijfers verkregen via het Lisv

verblijfsduur op zichzelf veranderingen teweeg brengen in de houding van de arbeidsongeschikte en het aantal en soort belemmeringen dat iemand ondervindt⁸. Het is nog niet vaak onderzocht of en hoe gedragsveranderingen onder invloed van een lange verblijfsduur in de WAO totstandkomen. Verliest men op een gegeven moment de moed omdat problemen uitzichtloos lijken? Ontstaan er steeds meer nieuwe problemen? Of wordt men ontmoedigd door het optreden (of juist het niet optreden) van uitvoeringsinstellingen of het arbeidsbureau?

Met andere woorden: er zijn bestendigingseffecten te verwachten bij een lange verblijfsduur in de WAO die voortkomen uit:

- de toename en of voortbestaan van belemmeringen; én
- de minder geslaagde relaties tussen WAO'ers en uitkerende of bemiddelende instanties, en tussen WAO'ers en hun sociale netwerk (interactiefactoren).

Samengevat onderscheiden we naast de persoonskenmerken ook houdingsfactoren en bestendigingsfactoren, waarbij de laatste betrekking hebben op veranderingen in de houding van de WAO'ers samenhangend met de duur van de WAO-periode. Binnen de bestendigingsfactoren onderscheiden we een specifieke groep factoren: de interactiefactoren (ontmoediging door instanties zoals uitvoeringsinstellingen).

De centrale vraag in het onderzoek is: in hoeverre spelen, naast harde en onveranderlijke kenmerken zoals leeftijd en geslacht, de hier onderscheiden categorieën van factoren een rol bij het al dan niet ondernemen van reïntegratieactiviteiten door langdurig WAO'ers?

Op grond hiervan hebben wij de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Welke verschillen bestaan er in kenmerken tussen langdurig WAO'ers die wel reïntegratie-inspanningen verrichten (stromers) en de mensen die mensen die hiertoe geen pogingen ondernemen (blijvers)?
2. In hoeverre bieden de aangetroffen verschillen in kenmerken een verklaring voor het wel of niet ontplooiën van reïntegratieactiviteiten van langdurig WAO'ers?
3. In hoeverre verklaren de veronderstellingen met betrekking tot houdings- en bestendigingsfactoren de verschillen tussen stromers en blijvers⁹?
4. Welke rol spelen uitvoeringsinstellingen, werkgevers en reïntegratiebedrijven bij de reïntegratie van langdurige WAO'ers naar de arbeidsmarkt? In hoeverre kunnen faal- en suc-

⁸ Vergelijk verschillende onderzoeken onder langdurig werklozen waarin ook een dergelijk effect werd gevonden (Kroft, e.a. 1988; Berkel, van, e.a. 1996; Hospers, e.a. 1998).

⁹ De afzonderlijke hypothesen en veronderstellingen worden in hoofdstuk 2 gepresenteerd.

cesfactoren bij een reïntegratie worden toegeschreven aan achtergrondkenmerken, houdings- en bestendigingsfactoren?

Operationalisering van de begrippen¹⁰

We hanteren in dit onderzoek een ‘brede definitie’ van het begrip reïntegratie. Niet alleen het (gedeeltelijk) hervatten in betaald werk, maar ook het werken op basis van arbeidstherapie of het volgen van scholing verstaan wij onder reïntegratie. Vrijwilligerswerk zien we niet als reïntegratieactiviteit; vrijwilligerswerk kan namelijk zowel bevorderend als belemmerend werken voor reïntegratie.

Deze brede definitie sluit aan bij de definitie zoals die in beleidsvoering van het Lisv wordt gehanteerd. In veel onderzoek naar de WAO-problematiek wordt echter een engere definitie gebruikt. Hierin wordt reïntegratie opgevat als het (gedeeltelijk) hervatten in betaald werk. Dit soort onderzoek hecht veel waarde aan het afkeuringspercentage van arbeidsongeschikten. WAO’ers van wie wordt vastgesteld dat ze restcapaciteit hebben, zijn óf hervat in betaald werk óf hebben minder gezondheidsbeperkingen dan voorheen. In het laatste geval zijn ze dus *in staat* om te hervatten. Maar: een gedaald keuringspercentage betekent niet per definitie dat de betreffende arbeidsongeschikte is hervat in betaald werk. In ons onderzoek betrekken we dan ook - zoals al gezegd - meerdere reïntegratieactiviteiten dan alleen het hervatten in betaalde arbeid¹¹.

We kiezen in dit onderzoek verder voor een doelgroep van arbeidsongeschikten *die langdurig aan de kant hebben gestaan*. We bestuderen arbeidsongeschikten die in 1993 of 1994 zijn ingestroomd en gedurende de eerste twee WAO-jaren niet of nauwelijks hebben gewerkt¹². Dit betekent dat deze mensen minimaal drie jaar geen betaalde arbeid hebben verricht: één ziektejaar en twee WAO-jaren. Een voordeel van het uitsluiten van WAO’ers die in de eerste twee WAO-jaren gedeeltelijk zijn hervat, is dat we een homogene uitgangssituatie creëren: de langdurige WAO’ers die wij onderzoeken hebben allemaal in de eerste uitkeringsjaren niet gewerkt en daardoor een grote afstand tot de arbeidsmarkt opgebouwd. Omdat de uitgangssituatie voor iedere WAO’er in onze onderzoekspopulatie gelijk is, is een reële vergelijking mogelijk tussen stromers en blijvers (mensen die wel of geen reïntegratieactivi-

¹⁰ Bijlage 1 bevat een lijst met definities. Bijlage 2 geeft een uitgebreide methodische verantwoording.

¹¹ Bovendien is het volgen van gedeeltelijk en volledig afgekeurden niet mogelijk in onze onderzoeksopzet: de Lisv-bestanden bevatten slechts de meest actuele beslissingen. Het keuringspercentage dat geldt bij instroom is niet bekend.

¹² Hierbij is een grens getrokken van zes maanden. Als iemand korter dan zes maanden heeft gewerkt gedurende de eerste twee jaar is deze persoon wel betrokken in het onderzoek. Indien iemand langer dan zes maanden heeft gewerkt is deze persoon niet in het onderzoek betrokken. Voor een verdere methodische verantwoording: zie bijlage 2.

teiten ontplooiën). Dit betekent dat de beantwoording van onze centrale onderzoeksvraag niet verstoord wordt door verschillen in arbeidsmarktgedrag in de eerste drie jaar na ziek worden.

Een tweede groep arbeidsongeschikten die we van dit onderzoek uitsluiten wordt gevormd door de mensen die op grond van medische redenen als kansloos voor reïntegratie kunnen worden beschouwd, bijvoorbeeld omdat zij aan bed of huis zijn gekluisterd¹³. Het heeft geen zin om te onderzoeken waarom zij tot de blijvers behoren.

Stromers zijn mensen die na een aantal jaren niet hebben deelgenomen aan het arbeidsproces, alsnog duurzame reïntegratie gerichte activiteiten hebben ondernomen. Zij hoeven nog niet *per se* betaald werk hebben verricht. Ook stages, scholing, arbeidstherapie en oriëntatiecursussen worden tot reïntegratie gerekend. De essentie is dat de arbeidsongeschikte na jaren aan de kant te hebben gestaan toch weer actief wordt en gaat reïntegreren¹⁴. *Blijvers* zijn mensen die geen duurzame reïntegratiepogingen hebben ondernomen¹⁵.

Onder *duurzame* reïntegratie-inspanningen verstaan we activiteiten die gericht zijn op betaald werk en voor minimaal twee maanden worden ondernomen. We denken hierbij aan scholing, arbeidstherapie, stages en betaald werk¹⁶.

De keuze voor een brede definitie van reïntegratie en de daarbij behorende omschrijvingen van stromers en blijvers, maakt dat wij in dit rapport geen uitspraken doen over *uitstroom* van langdurig WAO'ers. Onze uitspraken over stromers betreffen hun *reïntegratieactiviteiten*.

In kader 1.2 worden de belangrijkste begrippen in dit onderzoek gedefinieerd.

¹³ Als medisch uitzichtloos beschouwden we mensen die niet zonder hulp zichzelf kunnen verzorgen (de zogenoemde algemene dagelijkse levensverrichtingen, zoals aankleden, jezelf wassen, naar het toilet gaan en eten), immobiel zijn (aan huis gekluisterd) of niet in staat zijn tot basaal sociaal verkeer.

¹⁴ In dit onderzoek wordt 'stromen' dus niet gedefinieerd als een daling van het arbeidsongeschiktheidspercentage (zie verder bijlage 2).

¹⁵ Hierbij is ervan uitgegaan dat een persoon bij wie de reïntegratie binnen twee maanden mislukt, tot de blijvers behoort. Als de reïntegratie langer dan twee maanden duurde, is zo'n persoon tot de stromers gerekend.

¹⁶ Zie ook bijlage 1: lijst met definities.

Kader 1.2: Begrippen

Reïntegratieperspectief: Iemand wordt beschouwd als stromer als hij weer duurzame reïntegratieactiviteiten onderneemt. Onder duurzame reïntegratieactiviteiten worden inspanningen verstaan die gedurende minimaal twee maanden worden ondernomen: betaald werk, stages, scholing, arbeidstherapie, beroepsoriëntaties.

Stromer: Iemand die sinds 1993 of 1994 een WAO uitkering ontvangt en na minimaal twee jaar WAO een duurzame reïntegratieactiviteit(en) heeft ondernomen.

Blijver: Iemand die sinds 1993 of 1994 een WAO-uitkering ontvangt en tot het meest recent omschreven contact in het dossier geen duurzame reïntegratieactiviteit(en) heeft ondernomen.

1.3 Dataverzameling

Het onderzoek is gericht op zowel de deskundigen in het veld als de langdurig WAO'ers zelf. Ten eerste zijn interviews gehouden met medewerkers van reïntegratiebedrijven (1), medewerkers van uitvoeringsinstellingen (2) en werkgevers die ervaring hebben met het in dienst nemen van langdurig WAO'ers (3). Ten tweede is een onderzoekspopulatie afgebakend van langdurig WAO'ers. Over deze mensen zijn gegevens verzameld die relevant zijn voor de onderzoekshypothesen en veronderstellingen. De gegevens zijn verkregen aan de hand van een dossieronderzoek (1) en diepte-interviews (2). In deze diepte-interviews komt de beleefde werkelijkheid van de langdurig WAO'ers zelf naar voren ten opzichte van de papieren werkelijkheid van de dossiers. In deze paragraaf worden de verschillende onderdelen toege-licht¹⁷.

1.3.1 Interviews met deskundigen

Met medewerkers van instanties die bij (onderdelen van) reïntegratietrajecten zijn betrokken zijn *face-to-face* interviews gehouden. Doel hiervan was het in kaart brengen van mogelijke succes- en faalfactoren binnen reïntegratietrajecten van langdurig WAO'ers. Ondanks het feit dat zij nog maar weinig ervaring hebben met de reïntegratie van langdurig WAO'ers hebben de meeste respondenten wel een mening hierover. Het is belangrijk om deze mening in kaart te brengen. Bij de uitvoeringsinstellingen speelt deze een rol bij de opstelling van verzekeringsartsen en arbeidsdeskundigen bij vijfdejaarsherkeuringen, wat weer een bestendig effect kan hebben op de WAO'er. Bij werkgevers en reïntegratiebedrijven spelen deze

¹⁷ De vragenlijsten die zijn gehanteerd bij de interviews met de velddeskundigen (werkgevers, reïntegratie-adviseurs, verzekeringsartsen en arbeidsdeskundigen), de vragenlijst ten behoeve van de interviews met de langdurig WAO'ers evenals de vragenlijst behorend bij het dossieronderzoek, zijn niet opgenomen in de bijlagen van dit rapport. Deze vragenlijsten zijn gebundeld in een apart bijlagenboek. Deze bijlagen zijn opvraagbaar bij de uitgever van dit rapport.

meningen een rol bij het wel of niet in dienst of traject nemen van langdurig arbeidsongeschikten. Ook voor toekomstig te ontwikkelen beleid gericht op langdurig arbeidsongeschikten is het belangrijk om te weten wat de opvattingen in het veld zijn. Onderwerpen die in de gesprekken aan de orde zijn gekomen zijn onder andere:

- de slaag- en faalfactoren tijdens het reïntegratieproces die in de WAO'er zelf gelegen zijn;
- de slaag- en faalfactoren die in de duur van de WAO-periode gelegen zijn;
- de ervaringen van betrokken instanties met de bemiddeling dan wel het in dienst nemen van een langdurig WAO'er, en
- de rol van reïntegratietrajecten en de verschillende instanties: uitvoeringsinstelling, werkgever, reïntegratiebedrijf en de onderlinge afstemming.

Gedurende de interviews is zoveel mogelijk ingegaan op werkelijke trajecten en zijn zowel geslaagde als afgebroken trajecten in kaart gebracht. Op basis hiervan worden conclusies getrokken ten aanzien van verschillen tussen stromers en blijvers en in hoeverre de onderzoekshypothesen bevestigd worden. Ook is gekeken of er verschillen in opvatting bestaan tussen de drie groepen geïnterviewde velddeskundigen.

In totaal zijn 20 interviews gehouden met reïntegratieadviseurs/consulenten van commerciële reïntegratiebedrijven en er zijn 20 interviews gehouden bij zowel grote als kleine werkgevers die één of meer langdurig WAO'ers in dienst hebben genomen. Er zijn eveneens 20 interviews gehouden met medewerkers van de uitvoeringsinstellingen Gak, Cadans, Guo en Sfb¹⁸, waarvan 14 met een arbeidsdeskundige en zes met een verzekeringsarts. Bij de interviews is rekening gehouden met de regionale spreiding en is een verdeling over kleine en grote bedrijven aangehouden in verschillende sectoren.

1.3.2 Dossieronderzoek

Uit de dossiers is een groot aantal gegevens over langdurige WAO'ers verkregen. Naast diverse achtergrondkenmerken (zoals bijvoorbeeld leeftijd, geslacht, burgerlijke staat en opleidingsniveau) zijn ook gegevens verzameld omtrent zaken als datum en reden van instroom in de WAO, mate van arbeidsongeschiktheid en resultaten van (her)keuringen. Daarnaast is informatie vergaard over het doen van vrijwilligerswerk, deelname aan scholing of werkervaringsprojecten in het kader van reïntegratie, herplaatsing in een baan en dergelijke. Analyse van deze gegevens levert informatie op over de mate waarin bepaalde kenmerken al dan niet mede bepalend zijn voor de reïntegratie van personen die langdurig in de WAO verblijven.

¹⁸ De uitvoeringsinstelling Uszo is buiten beschouwing gelaten in dit onderzoek. Wegens de overgang van ABP naar Uszo in 1996 achtten we een dossieronderzoek niet haalbaar.

Het is niet eenvoudig om onze doelgroep - te weten: langdurig arbeidsongeschikten die langdurig niet hebben gewerkt - uit de administraties van de verschillende uitvoeringsinstellingen te selecteren. Hieronder beschrijven we de manier waarop we te werk zijn gegaan¹⁹:

Op basis van de bestanden is een eerste onderzoekspopulatie van langdurig WAO'ers afgebakend (zie tabel 1.1). Uitgangspunt voor het onderzoek vormt de populatie WAO'ers in december 1999. Mensen met een (gedeeltelijke) WAZ- of Wajong-uitkering zijn buiten beschouwing gelaten, evenals de Uszo-verzekerden (zie noot 17). Omdat het onderzoek zich richt op langdurig WAO'ers is gekozen voor de instroomjaren 1993 en 1994. De WAO'ers die op moment van instroom ouder waren dan vijftig jaar zijn buiten beschouwing gelaten. Uit de onderzoekspopulatie van 42.599 WAO'ers zijn tien regio's gekozen voor het onderzoek²⁰.

Tabel 1.1: Van totaal aantal WAO'ers 1999 naar een selectie van langdurig WAO'ers.

Lopende arbeidsongeschiktheidsuitkeringen december 1999	922.466
Alleen WAO	744.117
Onderzoekspopulatie: instroomdatum 1993-1994 , geboortedatum > 1943, geen Uszo	42.599
Selectie onderzoekspopulatie op basis van 10 regio's	5.250

Bron: Lisv.

Uit de selectie van 5.250 dossiers is een steekproef getrokken. Bij het Gak zijn vier kantoren in het onderzoek betrokken, bij de overige uitvoeringsinstellingen twee kantoren. Verder wilden we zowel stedelijke als landelijke gebieden betrekken in het onderzoek. Bij de keuze van districtskantoren hebben we ook rekening gehouden met bezwaren en voorkeuren van de uitvoeringsinstellingen. Uiteindelijk zijn er kantoren onderzocht in de regio Amsterdam en Alkmaar (Noord-Holland), Eindhoven en Den Bosch (Noord-Brabant), Enschede (Overijssel) en Groningen (Groningen/Friesland).

In eerste instantie zouden wij alleen *geheel* arbeidsongeschikten in de steekproef betrekken, maar de kans bestond dat te weinig stromers in het onderzoek werden betrokken. Daarom hebben we gekozen voor een kwart *gedeeltelijk* arbeidsongeschikten. Er is dus sprake van een *gestratificeerde steekproef*. De onderverdeling tussen volledig arbeidsongeschikten

¹⁹ Voor een uitgebreide methodische verantwoording: zie bijlage 2.

²⁰ In de onderzoeksopzet zijn 14 regio's betrokken. Vier regio's beschouwden we als reserve, bijvoorbeeld als een dossieronderzoek op een districtskantoor in een bepaalde regio niet van de grond kwam. Voor een verantwoording van de stap van 14 naar 10 regio's: zie bijlage 2.

en gedeeltelijk arbeidsongeschikten is gemaakt op basis van de *meest actuele* keuringspercentages; de Lisv-bestanden bevatten geen gegevens van keuringsbesluiten bij instroom. Per districtskantoor is uiteindelijk een steekproef getrokken die voor 75 procent uit volledig arbeidsongeschikten en voor 25 procent uit gedeeltelijk arbeidsongeschikten (minder dan 80-100%) bestond. In beide groepen kunnen zowel stromers als blijvers voorkomen. Uiteindelijk zijn 1.986 dossiers onderzocht waarvan 654 stromers en blijvers overgebleven zijn (zie tabel 1.2).

Tabel 1.2: Onderzochte dossiers uit de steekproef.

Steekproef uit 10 regio's, waarvan 75% volledig arbeidsongeschikt en 25% gedeeltelijk arbeidsongeschikt		2.958
Onderzochte dossiers		1.986
Onderzoeksgroep: stromers en blijvers		654

De selectie van 654 dossiers is gebaseerd op onze definiëring van de doelgroep. De belangrijkste selecties betreffen de uitsluiting van degenen die gedurende de eerste twee WAO-jaren hebben gewerkt en de mensen die op grond van medische redenen als kansloos voor reïntegratie moeten worden beschouwd. Verder zijn de mensen die in een langdurige beroepszaak waren verwikkeld en de dossiers waarin informatie ontbrak over de periode na instroom (incomplete dossiers) niet in het onderzoek betrokken. In tabel 1.3 worden de selecties op een rij gezet.

Tabel 1.3: Onderzochte dossiers: selecties die leiden tot onderzoeksbestand.

Omschrijving	Aantal	Percentage
Totaal aantal onderzocht	1.986	100%
Gewerkt gedurende de eerste 2 jaar WAO	447	23%
Kansloos voor reïntegratie (instroom & laatste contact) ²¹	245	12%
Instroomdatum niet in 1993-1994	146	7%
WAZ of Wajong	118	6%
Geboren voor 1/1/1944	3	0%
Overig: langdurige beroepszaken & onvolledige dossiers	386	19%
Onderzoeksgroep dossiers: stromers en blijvers	654	33%

²¹ De gegevens hierover mochten alleen uit rapportages van verzekeringsartsen worden gehaald. Een drietal districtskantoren heeft de medische dossiers niet willen afstaan. Op basis van zeven districtskantoren moet het percentage WAO'ers dat door ons als medisch uitzichtloos werd aangemerkt dan ook worden gecorrigeerd tot 14,5%. In tabel 1.5 is sprake van 12,1%.

1.3.3 Diepte-interviews met WAO'ers

Om gegevens te verkrijgen ten aanzien van de houding van WAO'ers en het bestendigungsproces zijn diepte-interviews met WAO'ers gehouden. In deze gesprekken is de eigen beleving van WAO'ers van het huidige of vroegere WAO-bestaan verkend aan de hand van gestructureerde vragen over onder andere schoolopleiding en vervolgcursussen, werk en werkervaring, de ervaren verschillen tussen een WAO-bestaan en werk, tussen een inkomen uit een uitkering en een inkomen uit werk. Ook is systematisch gevraagd naar ervaren problemen die al dan niet een belemmering vormen of vormden voor het opnieuw aannemen van werk. Verder kwamen ervaringen van WAO'ers met diverse instanties in het gesprek aan de orde. Op deze wijze werden alle voor de betrokken persoon relevante factoren in kaart gebracht. Op grond van deze gegevens hebben we ook de meest voorkomende gedragsreacties geformuleerd. De interviews zijn afgenomen aan de hand van een vragenlijst met open en gesloten vragen. De gesprekken duurden ongeveer twee uur.

Uit de onderzoeksgroep van 654 dossiers zijn 625 personen²² aangeschreven door de uitvoeringsinstellingen met de vraag of zij bereid waren mee te werken aan een interview. Meer dan 100 mensen (105) bleken bereid om geïnterviewd te worden; dit heeft geresulteerd in 93 interviews.

Tabel 1.6: Geïnterviewden uit het onderzoeksbestand.

Onderzoeksgroep: stromers en blijvers	654
Geïnterviewde stromers en blijvers	93

1.4 Representativiteit van het onderzoek

De uitspraken in ons onderzoek zijn gebaseerd op de twee onderzoeksgroepen: 654 dossiers en 93 respondenten. In hoeverre mogen deze uitspraken worden betrokken op de onderzoekspopulatie van 42.599 personen?

Allereerst is de aard van het geautomatiseerde gegevensbestand van het Lisv bepalend voor de samenstelling van onze onderzoeksgroepen. We hebben een steekproef getrokken uit een bestand van *geregistreerde* arbeidsongeschikten. De mensen die in de periode 1993-1998 *volledig* zijn hervat in betaalde arbeid, komen niet voor in ons onderzoek. Zij zijn immers

²² De mensen van wie uit het dossier bleek dat zij nauwelijks Nederlands spreken en bij wie in het dossier melding was gemaakt van agressief gedrag, zijn niet aangeschreven. In totaal betreft dit 29 personen.

niet (meer) geregistreerd. De uitspraken in dit rapport gaan dus altijd over mensen die in 1999 nog steeds een (gedeeltelijke) WAO-uitkering ontvangen²³.

De onderzochte dossiers en geïnterviewde langdurig arbeidsongeschikten vormen in statistische zin geen *representatief* beeld van de langdurig arbeidsongeschikten in Nederland; een dergelijke onderzoeksgroep valt nauwelijks uit de bestanden en de dossiers te selecteren. Daarbij treedt enige vertekening op door het uitsluiten van ouderen, ambtenaren (Uszo-verzekerden) en mensen die langer dan zeven jaar in de WAO zitten.

Bovendien is van de 1.986 daadwerkelijk bestudeerde dossiers ongeveer tweederde deel terzijde gelegd (1.332 stuks, zie ook tabel 1.3). Voor het grootste deel had dit te maken met de afbakening van onze doelgroep. Mensen die in de eerste twee uitkeringsjaren gedeeltelijk zijn hervat en mensen die op grond van medische redenen kansloos zijn voor reïntegratie, zijn van dit onderzoek uitgesloten. Daarbij waren er praktische redenen voor het uitsluiten van bepaalde dossiers: het dossier was incompleet of er was sprake van een slepende beroepsprocedure²⁴.

Tenslotte heeft voor de interviews een selectie plaatsgevonden die als zelfselectie kan worden gezien: de ruim 600 WAO'ers bepaalden zelf of zij wilden meewerken aan een interview. Uiteindelijk hebben 93 mensen hun verhaal aan ons verteld. Het is zonder twijfel het geval dat deze methode leidt tot vertekening. Het is echter moeilijk aan te geven wat de aard van deze vertekening is. Een andere vertekening kan ontstaan omdat de respondenten hun verhaal *in retro perspectief* vertellen, achteraf. Dit kan tot gevolg hebben dat het beeld over hun eerste arbeidsongeschiktheidsjaren ondertussen gekleurd is door hun huidige situatie. Het is daarom wel mogelijk om *verbanden* te leggen tussen bepaalde houdings- en bestendighedsfactoren en het ontplooiën van activiteiten gericht op reïntegratie, maar de *causaliteit* is niet altijd aantoonbaar. Hieraan zal bij de behandeling van de diverse veronderstellingen in de hoofdstukken 4, 5 en 6 specifiek aandacht worden besteed.

Afgezien van de selecties die tot onze twee onderzoeksgroepen hebben geleid is er nog een ander belangrijk kenmerk van onze steekproef: het is een *gestratificeerde steekproef*. We hebben gekozen voor een groep die voor driekwart uit volledig arbeidsongeschikten bestaat en voor een kwart uit gedeeltelijk arbeidsongeschikten. Het gaat hierbij echter niet om het keuringsbesluit bij instroom, maar om het *meest actuele keuringspercentage*.

²³ Een zeer klein percentage mensen is in 1999 *volledig* uitgestroomd (0,67% / n = 42.599 [Bron: Lisv]); het is mogelijk dat een enkeling hiervan in onze onderzoeksgroepen voorkomt. Zie ook bijlage 2.

²⁴ Bij deze dossiers was vaak nauwelijks vast te stellen welk arbeidsongeschiktheidspercentage in welke periode gold en reïntegratie kwam door het juridisch getouwtrek vaak niet ter sprake.

In veel onderzoek wordt aangenomen dat mensen met restcapaciteit sterker op de arbeidsmarkt zijn gericht dan de volledig arbeidsongeschikten. Zij worden immers anders benaderd door de uitvoeringsinstelling en hebben te maken met een lagere uitkering²⁵. In het geval van onze onderzoeksgroep is niet exact duidelijk wanneer het nu bekende afkeuringspercentage voor het eerst van kracht was. Wij veronderstellen dat dit het geval is naar aanleiding van de eerste- of de vijfdejaarserbeoordeling. Omdat wij bij het onderzoeken van de dossiers de WAO'ers die gedurende de eerste twee jaar zijn hervat in betaald werk, terzijde hebben gelegd (zie tabel 1.3), gaan wij ervan uit dat in onze onderzoeksgroepen vooral mensen zitten waarbij het meest actuele keuringsbesluit genomen is bij de vijfdejaars herbeoordeling. Dus: bij de gedeeltelijk arbeidsongeschikten in onze onderzoeksgroepen is het hebben van restcapaciteit hoogstwaarschijnlijk pas sinds 1998 of 1999 van kracht. Het buiten beschouwing laten van WAO'ers die gedurende de eerste twee jaar hebben gewerkt, versterkt de homogeniteit van onze onderzoeksgroep.

Dit alles betekent dat de verklaringen van de verschillen tussen stromers en blijvers niet of nauwelijks worden verstoord door de stratificatie in de steekproef: we denken dat een reële vergelijking tussen mensen die al dan niet reïntegratieactiviteiten ontplooiën, in onze onderzoeksgroepen mogelijk is.

Hoewel wij ons ervan bewust zijn dat we geen algemeen geldende uitspraken kunnen doen over welke groep arbeidsongeschikten dan ook, menen wij toch dat de twee onderzoeksbestanden (654 dossiers en 93 interviews) voldoende robuust zijn om tot *algemene uitspraken* te komen over *patronen* die verschillen verklaren tussen stromers en blijvers binnen onze onderzoeksgroep van *WAO'ers die langdurig aan de kant hebben gestaan*. Deze onderzoeksgroep voldoet aan de volgende kenmerken:

De onderzoeksgroep bestaat uit mensen die in 1993/1994 arbeidsongeschikt zijn geraakt en in 1999 nog steeds een (gedeeltelijke) WAO-uitkering ontvangen. Ze ontvangen geen WAZ- of Wajong-uitkering en zijn geboren na 1943. Ze hebben niet gewerkt in de eerste twee jaar van de uitkeringsperiode en worden (en werden) niet kansloos geacht (op basis van medische redenen) voor reïntegratie. Tenslotte waren ze niet in een langdurige beroepszaak tegen de uitvoeringsinstelling verwikkeld.

²⁵ Uit een onderzoek van het Ctsv blijkt dat over de periode 1995-1997 een groot deel van de gedeeltelijk arbeidsongeschikten (eenderde) niet wordt geholpen bij het zoeken naar betaald werk. Ofwel: de benadering van arbeidsongeschikten met restcapaciteit is niet zodanig intensief dat grote verschillen mogen worden verwacht met mensen die volledig zijn afgekeurd. Zie: Ctsv (1998a).

1.5 Reikwijdte van het onderzoek

Het is ons inziens belangrijk op deze plaats duidelijkheid te scheppen of de uitkomsten van ons onderzoek ook voor *andere groepen* dan onze onderzoekspopulatie relevant zijn. Hoewel deze vraag pas beantwoord kan worden na lezing van het rapport, willen wij hier toch al een voorzet geven. Het gevaar bestaat anders dat de onderzoeksresultaten verkeerd worden geïnterpreteerd en van toepassing worden verklaard op groepen waarop zij geen betrekking hebben. Gegeven de relevantie van dit onderzoek voor de ontwikkeling van het reïntegratiebeleid en de uitvoering daarvan is het ons inziens van het grootste belang duidelijk aan te geven wat de onderzoeksuitkomsten wel en niet zeggen.

Er zijn volgens ons geen essentiële redenen aan te voeren waarom het beeld dat wij construeren na vijf of zes jaar verblijf in de WAO, niet ook (gedeeltelijk) geldt voor personen die zeven, tien of misschien zelfs wel 15 jaar in de WAO zitten. Wij baseren ons daarbij op onze inhoudelijke bevindingen (zie hierna) maar deels ook op onderzoek onder bijstandsgerechtigden. Uit dergelijke onderzoeken blijkt dat geen fundamentele verschillen meer worden aangetroffen tussen groepen die vijf, tien of 15 jaar in de bijstand zitten. Weliswaar wordt in andere onderzoeken een verband aangetroffen tussen uitkeringsduur en uitstroomkansen, maar binnen groepen van blijvers en stromers bestaan vrij grote variaties in de aangetroffen uitkeringsduur. Er zijn dan ook redenen om aan te nemen dat onderzoeksbevindingen omtrent blijvers in de bijstand na bijvoorbeeld acht jaar niet fundamenteel verschillen van die voor groepen die vijf of tien jaar bijstandsafhankelijk zijn geweest. Indien dit ook voor WAO'ers opgaat, dan hebben de onderzoeksuitkomsten een bredere geldigheid dan alleen voor de oorspronkelijke onderzoeksgroep.

Aan het eind van het onderzoek zullen wij op basis van de uitkomsten verder beargumenteren dat het onderzoek ook voor andere groepen langdurige WAO'ers relevante (beleids)informatie op heeft opgeleverd.

Tenslotte willen wij erop wijzen dat onze onderzoekspopulatie van 42.599 personen het restant is van een groep die in 1993 en 1994 is ingestroomd in de WAO (en die na 1943 is geboren). Dit betekent dat geen sprake is van een *cohortstudie* van de *totale instroom* uit die jaren. Zo levert dit onderzoek geen materiaal op over mensen die in de periode 1993-1998 volledig zijn uitgestroomd. Helaas is een cohortstudie voor de WAO-instroompopulaties uit 1993 en 1994 niet beschikbaar.

Wanneer wij in de volgende hoofdstukken onze instroompopulatie in perspectief te plaatsen, doen we een beroep op cijfers van andere cohortstudies²⁶. De vergelijking biedt in deze gevallen niet meer dan een context. Het cohort van 1991 is immers onder een milder regime gekeurd dan ons cohort (1993-1994). De cohorten van 1996 en 1998 bestaan uit mensen die na een reeks van nieuwe WAO-maatregelen om de instroom te beperken, in de WAO terecht kwamen, terwijl het cohort van ons onderzoek juist aan het begin staat van de periode waarin de WAO onder de aandacht komt te staan.

Een tweede bezwaar aan de vergelijking met beschikbaar cohortonderzoek betreft het perspectief op de WAO-problematiek. Cohortonderzoek richt zich op het *volume* van de WAO-uitkeringen. Hierin staan gewijzigde arbeidsongeschiktheidspercentages centraal, hoewel een gedaald afkeuringspercentage niet hoeft te betekenen dat iemand is hervat in betaalde arbeid. In dit onderzoek gaat het om *reïntegratie*. Wij rekenen stages en scholing ook tot de reïntegratieactiviteiten, terwijl deze activiteiten geen *directe* gevolgen hebben voor het volume aan WAO-uitkeringen. Met andere woorden: de stromers van dit onderzoek zijn niet dezelfde mensen als degenen die zijn afgeschat en voorkomen in een cohortonderzoek.

Een derde en laatste bezwaar aan de vergelijking van ons onderzoek met beschikbaar cohortonderzoek is dat wij langdurig WAO'ers hebben onderzocht, terwijl het cohortonderzoek WAO'ers niet langer volgt dan de eerste tweeënhalf jaar.

1.6 Indeling rapport

In het volgende hoofdstuk geven we een toelichting op het analysekader van dit onderzoek. In hoofdstuk 3 beschrijven we de mening van de velddeskundigen over de slaag- en faalfactoren bij de reïntegratie van langdurig arbeidsongeschikten. Hiermee krijgen we zicht op de opvattingen die in het veld bestaan en gehanteerd worden en die mogelijk het gedrag van de langdurig WAO'er meebepalen. In hoofdstuk 4 analyseren we de verschillen tussen stromers en blijvers op achtergrondkenmerken. Hierbij wordt hoofdzakelijk gebruik gemaakt van de gegevens uit het dossieronderzoek. In de hoofdstukken 5 en 6 worden de houdings-, bestendigings- en interactiefactoren onderzocht aan de hand van de gegevens uit de diepte-interviews met de WAO'ers. Zo wordt de subjectieve beleving van de arbeidsongeschikten en de invloed daarvan op stromen of blijven in kaart gebracht. In hoofdstuk 7 beschrijven we een aantal gedragsreacties op een langdurig verblijf in de WAO. Op basis van de diepte-interviews categoriseren we vier reacties op het langdurig verblijf in de WAO. We sluiten het rapport af met een slotbeschouwing die enigszins los van de onderzoeksbevindingen staat.

²⁶ Zie: Van der Stelt e.a. (1996), Van der Giezen e.a. (1998) en het Lisv (2001). Zij volgen respectievelijk het cohort-1991, het cohort-1996 en het cohort-1998

2 ANALYSEKADER

2.1 Inleiding

In de inleiding van hoofdstuk 1 hebben wij kort de historische achtergrond geschetst waartegen dit onderzoek geplaatst moet worden. Kort gezegd komt het erop neer dat er sinds het begin van de jaren '90 grote aandacht bestaat voor de WAO als regeling. Aan het eind van de jaren '90 komt aandacht voor de doelgroep: de arbeidsongeschikten die gebruik maken van een WAO-uitkering. Dit onderzoek richt zich op langdurig WAO'ers, hun reïntegratieactiviteiten en in laatste instantie op hun uiteindelijke reïntegratiemogelijkheden op de arbeidsmarkt. De WAO'er zelf is de centrale analyse-eenheid. De rol van de uitvoeringsinstellingen, werkgevers en reïntegratiebedrijven komt aan de orde om te pogen het gedrag van de arbeidsongeschikte te verklaren. De deskundigen kunnen zelf een verklaring bieden, maar ook is het mogelijk dat hun handelswijze gevolgen heeft voor het gedrag van de langdurig arbeidsongeschikte.

In dit hoofdstuk willen we de achtergronden van het gehanteerde analysekader uiteenzetten. Bovendien willen we de uit dat kader afgeleide hypothetische antwoorden op de onderzoeksvragen presenteren en van een toelichting voorzien.

2.2 Het analysekader

Allereerst willen wij kort de onderzoeksuitkomsten uit het Abw-onderzoek (zie paragraaf 1.1) weergeven. Daarmee willen wij de lezer inzicht verschaffen in de empirische achtergronden van ons min of meer theoretische en hypothetische analysekader voor dit onderzoek. In het Abw-onderzoek stond dezelfde vraag centraal als in dit onderzoek: waarom slagen sommige personen er na een langdurige bijstandsafhankelijkheid wel in te reïntegreren op de reguliere arbeidsmarkt, terwijl anderen daar niet in slagen? Deze vraag is in dat onderzoek, evenals in het onderhavige, nader gespecificeerd. Bezien is in hoeverre het mogelijk is een systematisch onderscheid te maken tussen blijvers en stromers met betrekking tot een drietal categorieën van factoren, namelijk:

- houdingsfactoren: arbeidsmarktgedrag, bereidheid om werk te aanvaarden, om mee te doen aan werkgelegenheidsprojecten, scholing te volgen, vrijwilligerswerk te doen, sociale vaardigheden en andere persoonlijke psychische eigenschappen (actieve instelling);
- bestendigungsfactoren: sociaal-medische situatie, de aanwezigheid van persoonlijke en psychische problemen, gezinssituatie en zorgtaken, het hebben van schulden en andere financiële problemen, het hebben van een strafblad en andere vormen van belemmeringen;

- interactiefactoren: omgaan met en tevredenheid over sociale dienst en arbeidsbureau, omgaan met werkgevers en met officiële instanties, aantal conflicten in relaties en met instanties, onderhouden van sociale relaties en relaties met de familie, betrokkenheid bij sociale netwerken, maatschappelijke participatie in verenigingen.

In het Abw-onderzoek zijn de drie categorieën factoren vervolgens vertaald in drie veronderstellingen met betrekking tot de kans op uitstroom uit de bijstand van langdurig werklozen. Deze kwamen er in het kort op neer dat verondersteld werd dat de genoemde categorieën factoren een rol spelen bij de terugkeer naar de arbeidsmarkt. Gegeven het exploratieve karakter van dat onderzoek werd de aard van het verband vooraf nog niet in hypothesen neergelegd.

Op basis van het dossieronderzoek in het Abw-onderzoek bleek het vervolgens inderdaad mogelijk een model te construeren waarmee de uitstroomkansen van langdurige bijstandsccliënten voorspeld kan worden. Hieruit bleek dat de uitstroomkansen vooral door zeven factoren beïnvloed wordt, namelijk:

- leeftijd (naarmate cliënten ouder zijn neemt de kans op uitstroom af);
- werkervaring (het hebben van werkervaring verhoogt de kans op uitstroom);
- deelname aan vrijwilligerswerk (het doen van vrijwilligerswerk draagt bij aan stromen uit de bijstand);
- solliciteren (solliciteren verhoogt de kans op uitstroom);
- volgen van scholing (het volgen van scholing verhoogt eveneens de kans op uitstroom);
- aanwezigheid van medische belemmeringen (een medische belemmering heeft een negatieve invloed op het stromen uit de bijstand); en
- aanwezigheid van sociale belemmeringen (een sociale belemmering heeft eveneens een negatieve invloed op het stromen uit de bijstand).

Op grond van deze zeven factoren werd geconcludeerd dat de uitstroomkansen verklaard moet worden uit een complex van persoonskenmerken, houdings- en bestendigingsfactoren. Op basis van het dossieronderzoek kon niet geconcludeerd worden dat interactiefactoren een rol spelen bij het verklaren van de uitstroomkansen. Dit had echter vermoedelijk meer te maken met het feit dat de desbetreffende informatie uit de dossiers van de gemeentelijke sociale diensten (GSD) afkomstig was dan met het belang van de factoren als zodanig. In de interviews die met honderd langdurige bijstandsccliënten gevoerd zijn, werd wel vaak verwezen naar de rol die betrokken instanties (GSD-en en Arbeidsvoorziening) hebben gespeeld, of juist niet hebben gespeeld bij de reïntegratie.

In het Abw-onderzoek zijn zoals gezegd niet alleen dossiers onderzocht, maar ook interviews gevoerd met honderd (ex-)bijstandsccliënten. Op basis van die interviews is een typologie geconstrueerd van vier gedragsreacties. Wij vatten deze weer kort samen:

1. een berustende, passief-makende reactie mede gebaseerd op ervaringen met instanties en resultaten van het zoekgedrag;
2. een isolerende, terugtrek-reactie waarbij betrokkenen zich volledig verzoenen met het bijstandsbestaan. Dit gedrag gaat vaak gepaard met de aanwezigheid van psychische en medische problemen;
3. een deelname aan vrijwilligerswerk, enerzijds als middel om betaald werk te vinden (hetgeen uitstroombevorderend werkt), anderzijds als alternatief voor betaald werk (hetgeen een verblijf in de bijstand bestendigt); en
4. actieve blijvers, die er alles aan doen om een baan te vinden.

Ten slotte kon geconcludeerd worden dat blijvers in de bijstand veelal te maken hebben met een meervoudige, complexe probleemsituatie. De meesten kennen medische, sociale, psychische én financiële problemen. Dit betekent dat een simpele groepsgerichte benadering gericht op de reïntegratie van deze groep bijstandsccliënten niet effectief kan werken. De belemmeringen voor reïntegratie zijn daarvoor te zeer persoonsgebonden.

Wat betekenen deze uitkomsten voor de vraag die in dit onderzoek centraal staat? Gaan de conclusies die voor de Abw'ers getrokken werden, ook op voor langdurige WAO'ers? Teneinde dit te kunnen nagaan is voorafgaand aan dit onderzoek een aantal hypothesen en veronderstellingen geformuleerd die voortbouwen op de uitkomsten van het Abw-onderzoek. Daarbij is uiteraard rekening gehouden met de verschillen die op voorhand geconstateerd kunnen worden tussen beide groepen en de regelingen waarop zij een beroep doen. Opvallende verschillen zijn:

- WAO'ers ondervinden per definitie medische of psychische belemmeringen, terwijl dat bij Abw'ers niet het geval is;
- WAO is een werknemersverzekering waarvoor men premie heeft afgedragen;
- het recht op een uitkering is bij Abw'ers afhankelijk van hun huishoudsituatie en daarmee van het inkomen dat daar door anderen wordt genoten en het aanwezige vermogen. De WAO-uitkering is slechts afhankelijk van de mate waarin betrokkene arbeidsongeschikt is verklaard;
- WAO'ers hebben per definitie een arbeidsverleden¹, terwijl dat bij Abw'ers niet het geval hoeft te zijn;

¹ Wij zien hier af van de Wajongers waarvoor dat niet geldt. Deze groep is niet in het onderhavige onderzoek opgenomen.

- voor Abw'ers geldt in beginsel een sollicitatieplicht, terwijl dat voor WAO'ers niet het geval is tenzij zij in een reïntegratietraject zitten;
- tussen Abw'ers en 'hun' sociale dienst bestaat een regelmatig contact (normaal gesproken minimaal één keer per acht maanden). Tussen WAO'ers en hun uitvoeringsinstelling bestaat slechts incidenteel contact en dan nog meestal schriftelijk.

Of, en zo ja, in hoeverre deze verschillen tussen bijstandsccliënten en langdurig WAO'ers van invloed zijn op de beantwoording van de centrale vraagstelling moet tijdens het onderzoek blijken. Voor sommige van de verschillen ligt het voor de hand dat deze een andere invloed hebben op de uitstroomkans van langdurige WAO'ers dan dat deze hebben bij Abw'ers. Maar hoewel er aanzienlijke verschillen bestaan tussen beide groepen hebben ze één belangrijke overeenkomst: zij hebben langdurig buiten het arbeidsproces gestaan.

De factoren die in het Abw-onderzoek als relevant naar voren zijn gekomen worden ook in dit onderzoek betrokken². In navolging van het Abw-onderzoek hebben wij de onderzochte factoren gecategoriseerd. Deze categorisering is in schema 2.1 weergegeven. Daarbij is steeds aangegeven welke bron gehanteerd is voor de desbetreffende variabele. Hieruit blijkt reeds dat de dossiers uiteindelijk vrijwel uitsluitend voor het onderzoeken van achtergrondkenmerken bruikbaar zijn gebleken. Geconstateerd moet worden dat de WAO-dossiers veel minder bruikbare informatie bevatten dan de Abw-dossiers van sociale diensten. Met betrekking tot de drie groepen factoren zijn, net als in het Abw-onderzoek, drie hypothesen geformuleerd:

- houdingshypothese: veranderlijke persoonskenmerken spelen een rol bij (het ontplooiën van activiteiten gericht op) de reïntegratie. Deze kenmerken zijn mede bepalend voor het reïntegratiegedrag van de WAO'er;
- bestendighypothese: de aan- of afwezigheid van belemmeringen (medisch, sociaal, financieel) speelt een rol bij het ontplooiën van reïntegratie-activiteiten;
- interactiehypothese: de bestending van WAO-afhankelijkheid komt mede voort uit de kwaliteit van de interactie tussen de WAO'er en instanties en de WAO'er en de mensen in zijn sociale omgeving.

In schema 2.1 wordt aangegeven welke onderwerpen c.q. variabelen uit de drie factoren zijn afgeleid. Per onderwerp geven we aan welke informatiebron is gebruikt.

² Dit wil overigens niet zeggen dat voor al deze factoren op een gelijke schaal informatie verkregen is. Hierna zal blijken dat de dossiers bij de uitvoeringsinstellingen in veel gevallen veel minder informatie bevatten dan de GSD-dossiers. Hoewel ook dit een onderzoeksuitkomst is, betekent het dat een aantal geformuleerde hypothesen en veronderstellingen achteraf niet toetsbaar blijkt te zijn: de noodzakelijke informatie ontbreekt eenvoudig.

Schema 2.1: Achtergrondkenmerken en 3 categorieën factoren ter verklaring van langdurig verblijf in de WAO.

Achtergrond-kenmerken	Houdingsfactoren	Bestendigungs-factoren	Interactiefactoren
Onveranderlijk	Veranderlijk		
Leeftijd (DO)	Arbeidsmarktgedrag (INT)	(Gepercipieerde) sociale/medische belemmeringen (INT)	Omgang met instanties (INT)
Geslacht (DO)	Bereidheid tot aanvaarding werk (INT)	Pers./psychische eigenschappen (INT)	Problemen met instanties (INT)
Huishoud-samenstelling (DO)	Bereidheid tot scholing (INT)	Gezinssituatie en zorgtaken (INT)	Betrokkenheid bij sociale netwerken (INT)
Inkomen (DO)	Vrijwilligerswerk (INT)	Financiële problemen (INT)	Maatschappelijke participatie (INT)
Nationaliteit: (INT) ³	Houding ten opzichte van gezondheid (INT)	Hulp en ondersteuning van anderen (INT)	
Aard & aanleiding AO (mate AO bij aanvang WAO) (DO & INT)		Kwaliteit van leven (INT)	
Opleiding (DO)		Perspectief op de toekomst (INT)	

DO: gegevens verkregen uit de dossiers bij uitvoeringsinstellingen.

INT: gegevens verkregen uit de diepte-interviews met langdurig WAO'ers.

Uit schema 2.1 wordt duidelijk dat informatie over de achtergrondkenmerken uit de dossiers is gehaald, en dat de overige factoren worden onderzocht aan de hand van de interviews. Vooraf hadden we de hoop dat het dossieronderzoek ook informatie zou opleveren over een aantal houdings-, bestendigungs- en interactiefactoren, maar deze hoop bleek ijdel⁴.

Per onderwerp hebben we een aantal hypothesen of veronderstellingen geformuleerd. De veronderstellingen met betrekking tot de achtergrondkenmerken worden onderworpen aan een kwantitatieve toetsing. De veronderstellingen over bestendiging, houding en interactie worden onderzocht aan de hand van kwalitatief materiaal. Deze veronderstellingen worden niet getoetst. Zij geven slechts het analysekader aan. Bij de achtergrondkenmerken spreken we

³ Vanwege het zeer geringe aantal personen met een niet-Nederlandse nationaliteit in de geïnterviewde groep, is in de analyse niets met deze variabele gedaan. Deze of een andere variabele die iets zegt over de etnische achtergrond van betrokkenen is niet in de dossiers aanwezig, omdat zij niet geregistreerd wordt.

⁴ Bij de voorbereiding van het onderzoek is bij één uitvoeringsinstelling een aantal dossiers bekeken om dit uitgangspunt te verifiëren. Achteraf moeten we echter concluderen dat de dossiers maar zeer beperkte informatie bevatten.

dan ook van *hypothesen*. Bij de houdings-, bestendigungs- en interactiefactoren spreken we in het vervolg over *veronderstellingen*.

2.3 Achtergrondkenmerken

Op de eerste plaats dient nagegaan te worden of achtergrondkenmerken (zie figuur 1) een verklaring kunnen bieden voor het al dan niet (gaan) ontplooiën van reïntegratieactiviteiten na een langdurig verblijf in die WAO. Deze kenmerken zijn vanwege hun aard grotendeels onveranderbaar. Dat betekent echter niet dat zij geen relevantie voor het beleid zouden hebben. Wanneer bekend is dat deze factoren van invloed zijn op de reïntegreerbaarheid, kan nagegaan worden of daar in wet- en regelgeving en/of uitvoering wat aan gedaan kan worden. Bovendien kunnen de achtergrondkenmerken samenhangen met andere factoren die van invloed zijn op de mogelijkheid dat langdurige WAO'ers reïntegratiepogingen ondernemen, zoals de houding van een WAO'er, de belemmeringen die ontstaan gedurende de WAO-periode (bestendiging) en met de aard van de interactie van de WAO'er met personen en instanties. Uit de literatuur is bekend dat een verband bestaat tussen sommige persoonskenmerken en de instroom dan wel het verblijf in de WAO. Vraag is dan vervolgens of deze factoren *ook* van invloed zijn op de reïntegratiekans na een *langdurig* verblijf in die WAO. Factoren waar in eerste instantie aan gedacht moet worden zijn: leeftijd, geslacht, huishoudsamenstelling, etniciteit en opleiding. Tevens rangschikken wij onder deze categorie de aard en mate van de arbeidsongeschiktheid en het inkomen. Deze verschillen van de andere factoren in hun veranderlijkheid en veranderbaarheid. Aangezien zij echter nadrukkelijk niet tot de andere categorieën factoren behoren rangschikken we ze onder de groep achtergrondkenmerken.

Uit Lisv-onderzoek is naar voren gekomen dat het aandeel vrouwen in de WAO de afgelopen jaren is toegenomen. De kans op instroom in de WAO voor vrouwen gedurende de jaren negentig is gelijk gebleven, terwijl deze kans voor mannen is afgenomen.

De verschillen werden vooral toegeschreven aan het werk dat betrokken vrouwen verrichtten voordat ze arbeidsongeschikt werden en aan de relatieve waarde die zij aan betaalde arbeid toekennen in vergelijking tot de waarde die zij aan andere activiteiten c.q. waarden toekennen⁵ Op grond hiervan verwachten wij dan ook dat onder de stromers meer mannen dan vrouwen zullen worden aangetroffen.

Direct gerelateerd aan deze verwachting is de verwachting dat hoofdkostwinners vaker stromers zullen zijn dan zij die geen hoofdkostwinner waren. De inkomensachteruitgang van de hoofdkostwinner heeft een grotere invloed op de financiële positie van het huishouden als

⁵ Zie: Van der Giezen (2000).

geheel en, aangezien dit traditioneel vooral mannen zal betreffen, wordt dit nog versterkt door het gewicht dat mannen toekennen aan de rol die betaalde arbeid in hun leven speelt.

Hoff (1999) laat in haar typologie van WAO'ers zien dat oudere WAO'ers zich eerder neerleggen bij hun situatie dan jongere. Weliswaar hebben deze uitkomsten niet alleen op langdurige WAO'ers betrekking, maar desalniettemin denken wij dat jongeren oververtegenwoordigd zullen zijn bij de stromers. Een belangrijke reden hiervoor is dat jongere WAO'ers minder lang gewerkt hebben en daardoor wellicht minder snel het idee hebben dat 'het niet meer zo nodig hoeft'. Bovendien is het mogelijk dat ouderen eerder denken na een lang arbeidzaam leven 'recht' te hebben op de uitkering.

Iets meer beïnvloedbare achtergrondkenmerken die wij vooraf relevant achtten voor de mogelijkheid dat een langdurig WAO'er zich richt op reïntegratie, zijn het opleidingsniveau en het laatstgenoten inkomen. Ten aanzien van het opleidingsniveau menen wij dat verwacht mag worden dat dit een positief effect heeft op de stroomkans. Deze gedachte is gebaseerd op het feit dat hoger opgeleiden vermoedelijk breder inzetbaar zijn en eenvoudiger zijn om te scholen dan personen met een lagere opleiding. Aangezien een eventuele reïntegratie van langdurig arbeidsongeschikten meestal niet meer plaats vindt op de eigen werkplek of bij de 'oude' werkgever, mag verwacht worden dat voor een succesvolle reïntegratiepoging een zekere omscholing en flexibiliteit vereist zijn. Deze denken wij meer aan te zullen treffen bij de hoger opgeleiden.

Het effect van een hogere opleiding zou (deels) teniet gedaan kunnen worden door het inkomensniveau. Wij verwachten dat personen die in hun laatste baan een relatief hoog inkomen hadden, minder snel tot de stromers zullen behoren, omdat hun uitkering relatief hoog is. De kans dat zij er financieel (aanzienlijk) op vooruit zullen gaan wanneer zij uiteindelijk weer een baan aanvaarden, is daardoor minder groot.

Op grond van het voorgaande hebben wij de volgende hypothesen geformuleerd ten aanzien van de achtergrondkenmerken:

- *Hypothese 1: Vrouwen zijn vaker blijver dan mannen.*
- *Hypothese 2: Blijvers zijn ouder dan stromers.*
- *Hypothese 3: Hoofdkostwinners zijn vaker stromer.*
- *Hypothese 4: Het opleidingsniveau van een WAO'er heeft invloed op de kans om tot de stromers te behoren.*
- *Hypothese 5: WAO'ers met een hoog inkomen bij de laatste werkgever zijn vaker blijvers.*
- *Hypothese 6: De aanleiding voor de WAO-instroom (aard en ernst van de gezondheidsklachten) beïnvloedt de kans om tot de stromers te behoren.*

2.4 Houdingsfactoren

We veronderstellen dat de houding van de WAO'er ten opzichte van arbeid en reïntegratieactiviteiten zijn of haar gedrag mede bepaalt. De houdingsfactoren zijn uiteindelijk vrijwel uitsluitend aan de hand van interviews blootgelegd. In de dossiers is hierover slechts beperkte informatie gevonden. De door ons onderscheiden houdingsfactoren zijn:

- Arbeidsmarktgedrag: zoekgedrag van de WAO'er, sollicitatiegedrag, houding ten opzichte van betaald werk.
- Bereidheid tot aanvaarding werk: offerbereidheid: tot welke concessies is de WAO'er bereid bij het aanvaarden van werk. Bijvoorbeeld concessies met betrekking tot reistijd, inkomen, verhuizen en inhoud, aard en niveau van het werk.
- Scholing: welke opleidingen (niet) afgerond, is er bereidheid tot het doen van cursussen tijdens werkzame periode en tijdens de WAO-periode, wat zijn de toekomstplannen wat betreft scholing.
- Vrijwilligerswerk: is er bereidheid tot het doen van vrijwilligerswerk, aard en niveau van het werk, tijdsbeslag van het werk.

Ten aanzien van genoemde operationalisaties van houding kan in zijn algemeenheid gesteld worden dat een actievere houding van de betrokkene bevorderlijk zal zijn voor het uit de WAO stromen. Bovenstaande factoren worden van invloed geacht op de uitstroomkans. In het onderhavige onderzoek is, zoals reeds eerder gezegd, echter meer voor een reïntegratieperspectief dan voor een uitstroomperspectief in enge zin gekozen: er is niet alleen gekeken welke factoren van invloed zijn op het weer aanvaarden van betaalde arbeid maar vooral naar de vraag welke factoren van invloed zijn op de *reïntegreerbaarheid* van betrokkenen. Gegeven dat reïntegratieperspectief lijken enkele van de genoemde factoren wellicht te verwijzen naar tautologische verbanden. Goed voorbeeld is de bereidheid om aan verdere scholing deel te nemen. Gegeven dat reïntegratieperspectief lijken enkele van de genoemde factoren te verwijzen naar tautologische verbanden. Goed voorbeeld is de bereidheid om aan verdere scholing deel te nemen. Gegeven het feit dat reïntegreerbaarheid ook gemeten wordt aan het deelnemen aan scholing kan gezegd worden dat het voor de hand ligt om een verband tussen scholing en reïntegratieactiviteiten aan te treffen. Uit de bijstand is echter het verschijnsel 'traject-shoppen' bekend. Uitkeringsgerechtigden nemen aan allerlei trajectactiviteiten deel zonder dat daar een uitstroomdoel mee gediend lijkt te zijn. Het is een soort alternatieve dagvulling geworden. Om te voorkomen dat wij dit soort essentiële informatie niet vergaren willen we ook naar deze voor de hand liggende verbanden te kijken. Het is mogelijk dat onverwachte verschijnselen zich ook bij de WAO-populatie voordoen.

Met het voorgaande is niet gezegd dat het al of niet stromen (actief worden en uiteindelijk uitstromen) uitsluitend gevolg is van de opstelling van betrokkenen. Dat suggereert te veel dat het een kwestie is van de actieve keuze die iemand maakt c.q. kan maken. Het is de vraag of daar altijd sprake van is. Zowel uit het reeds aangehaalde onderzoek van Hoff als uit het onderzoek van Hospers e.a. blijkt dat in ieder geval een deel van de personen die langdurig afhankelijk zijn van een uitkering (respectievelijk WAO en Abw), zich neerleggen bij die situatie. Zij gaan het zien als iets dat hen is overkomen en waaraan zij zelf niet veel meer kunnen veranderen. In het geval van de WAO'ers komt daar nog bij dat er een externe actor (de artsen) in de ogen van de betrokkenen 'toch vastgesteld heeft dat ik niet meer kan werken'. De 'omarming' van het oordeel van de medici heeft ongetwijfeld gevolgen voor de houding die betrokkenen hebben ten opzichte van het weer gaan werken. Aan de andere kant kan het verschaffen van duidelijkheid over wat men nog kan de arbeidsoriëntatie en concessiebereidheid beïnvloeden⁶.

Welke invloed dit heeft moet in het onderzoek blijken. Ook in eerdere onderzoeken uit het eind van de jaren '80 is reeds gebleken dat er, in dat geval onder langdurig werklozen, een groep te onderscheiden is die zich niet meer inspant om weer werk te zoeken: de zogenaamde retraitsisten⁷.

Wij verwachten derhalve dat binnen de groep langdurige (ex-)WAO'ers verschillende gedragsreacties te zien zullen zijn. In grote lijnen verwachten wij echter dat actievere personen eerder tot de stromers behoren dan personen die zich meer 'geschikt' hebben in hun lot. Dit leidt tot de volgende veronderstellingen:

- *Veronderstelling 7: Blijvers zullen zich vaker dan de stromers vereenzelfigd hebben met hun rol als zieke of arbeidsongeschikte.*
- *Veronderstelling 8: Stromers hebben vaker een positieve houding ten aanzien van scholing dan blijvers.*
- *Veronderstelling 9: Stromers zullen vaker dan blijvers bereid zijn concessies te doen ten aanzien van het aanvaarden van werk.*
- *Veronderstelling 10: De blijvers zullen somberder verwachtingen formuleren ten aanzien van hun reïntegratiemogelijkheden dan stromers.*
- *Veronderstelling 11: Blijvers zullen minder moeite hebben met het ontvangen van een uitkering dan stromers.*
- *Veronderstelling 12: Stromers zullen een positievere houding hebben ten opzichte van het hebben van betaald werk dan blijvers.*
- *Veronderstelling 13a: Blijvers zullen vaker vrijwilligerswerk doen dan stromers.*
- *Veronderstelling 13b: Stromers zullen vaker vrijwilligerswerk doen dan blijvers.*

⁶ Zie Stelt e.a., 1996.

⁷ Zie onder andere: Kroft e.a., 1989.

2.5 Bestendigingsfactoren

Bij de start van het onderzoek veronderstellen wij dat bestendigingsfactoren samenhangen met onveranderlijke persoonskenmerken, maar ook met de meer veranderlijke persoonskenmerken (houdingsfactoren). Een niet-actieve houding kan tot bestending van de WAO-situatie leiden. En bestending kan weer tot een passieve houding leiden.

De bestendigingsfactoren zijn geoperationaliseerd als ‘belemmeringen’. Deze belemmeringen kunnen al aanwezig zijn bij ZW- of WAO-intrede, maar kunnen zich eveneens (verder) ontwikkelen naarmate de WAO-periode langer duurt. Wij onderscheiden op voorhand een aantal belemmerende factoren:

- Sociaal-medische belemmeringen: aard en mate van arbeidsongeschiktheid, ontwikkeling van de gezondheidssituatie, veranderingen in het percentage van de arbeidsongeschiktheid, visie van de WAO’er op eigen arbeids(on)geschiktheid.
- Persoonlijke en psychische belemmeringen: zelfbeeld, zelfvertrouwen, houding ten opzichte van de eigen arbeidsongeschiktheidssituatie, perspectief op de toekomst.
- Gezins- en zorgtaken: zorg voor kinderen en/of andere naasten.
- Financiën: inkomensachteruitgang, schulden, betalingsachterstanden.
- Hulp en ondersteuning: hulp van familie, vrienden, kennissen en burens.
- Kwaliteit van leven: dagindeling, vakantie, hobby’s.
- Perspectief op de toekomst: niet meer kunnen werken, niet meer willen werken, acceptatie van de WAO-situatie of juist verzet er tegen.

In het Abw-onderzoek is gebleken dat veel van de langdurige bijstandsccliënten zowel op het moment dat zij Abw-ontvanger werden als op het moment van onderzoek belemmeringen ondervonden. Opvallende uitkomst in dat onderzoek was dat zowel stromers als blijvers na een langdurig verblijf in de bijstand meer belemmeringen kenden dan op het moment dat zij in de bijstand stroomden. Degenen die echter uiteindelijk (weer) een betaalde baan vonden, hadden beduidend minder belemmeringen dan de blijvers. Bovendien verschilde de aard van de belemmeringen sterk: beide groepen kenden bijvoorbeeld evenveel financiële belemmeringen (schulden), maar de stromers kenden veel minder medische en sociale belemmeringen. Hieruit trekken wij de conclusie dat belemmeringen in de persoonlijke sfeer van (grote) invloed kunnen zijn op het al dan niet verlaten van de uitkering, en dus ook op de uitstroom uit de WAO. Gegeven echter het feit dat de WAO-populatie een andere is dan de bijstandspopulatie en omdat het institutionele kader anders is, zullen de belemmeringen die een significante invloed hebben op de reïntegreerbaarheid vermoedelijk andere zijn. Zo mag verondersteld worden dat medische belemmeringen in ieder geval aanwezig zullen zijn, aangezien alle WAO’ers deze per definitie ervaren. Tevens mag verondersteld worden dat de financiële belemmeringen een ander gewicht zullen hebben dan in de bijstand, omdat de regelingen ten

aanzien van vermogen en het inkomen van een eventuele partner ontbreken. De kans dat de financiële nood hoog wordt is kleiner.

Van een enigszins andere orde is de bestendigingsfactor die wij hiervoor hebben aangeduid met de term ‘perspectief op de toekomst’. Hiermee willen wij tot uitdrukking laten komen dat de wijze waarop een persoon aankijkt tegen zijn eigen toekomst op alle relevante aspecten, van grote invloed kan zijn op het al dan niet uit de uitkering raken. Het zou te eenvoudig zijn dat een positieve instelling er ‘vanzelf’ voor zorgt dat ‘het wel weer goed komt’. Daarmee zouden we de ernst van de (gezondheids)problemen van veel WAO’ers onderschatten. Tegelijkertijd moet het in ieder geval voor mogelijk gehouden worden dat een positieve instelling ten aanzien van de eigen kansen op de arbeidsmarkt hoogstwaarschijnlijk bijdraagt aan die kansen. In diezelfde lijn ligt de gedachte dat arbeidsongeschikten die zich geheel hebben neergelegd bij het oordeel van medici over hun ziekte, inclusief het oordeel dat men niet kan c.q. mag werken, zich mogelijkerwijs eerder zullen neerleggen bij hun arbeidsongeschiktheid dan diegenen die van oordeel zijn dat zij ondanks hun ziekte nog wel willen en kunnen werken.

Op grond van het bovenstaande zijn wij voorafgaand aan het onderzoek tot de volgende veronderstellingen gekomen ten aanzien van de invloed van de bestendigingsfactoren:

- *Veronderstelling 14: Stromers zullen minder vaak een gezondheidsachteruitgang ervaren dan blijvers.*
- *Veronderstelling 15: Blijvers zullen vaker een negatief zelfbeeld en een gebrek aan zelfvertrouwen hebben dan stromers.*
- *Veronderstelling 16: De bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaarde blijvers zullen het vaker dan de bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaarde stromers eens zijn met de beslissing van de uitvoeringsinstelling ten aanzien van belastbaarheid en arbeidsongeschiktheid⁸.*
- *Veronderstelling 17: De bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaarde blijvers zullen vaker dan de bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaarde stromers verwijzen naar het oordeel van medici en hulpverleners die hen behandelen voor het rechtvaardigen van hun arbeidsongeschiktheid.*
- *Veronderstelling 18: Blijvers zullen vaker dan stromers de zorg voor thuiswonende kinderen hebben.*
- *Veronderstelling 19: Blijvers zullen vaker financiële problemen hebben dan stromers.*

⁸ Attributietheorie: omdat de uitvoeringsinstelling in de beleving van de WAO’er oordeelt dat hij/zij geen gangbare arbeid meer kan verrichten ervaart de WAO’er dit als een onontkoombaar feit.

- *Veronderstelling 20: Blijvers zullen in mindere mate op hulp en steun in hun sociale omgeving kunnen terugvallen dan stromers.*
- *Veronderstelling 21: Blijvers zullen hun sociale leven in negatievere termen beschrijven dan stromers. Stromers zullen meer variatie in hun dagelijkse bezigheden hebben dan blijvers.*
- *Veronderstelling 22: Blijvers zullen vaker een somber toekomstperspectief verwoorden dan stromers.*
- *Veronderstelling 23: Blijvers zullen vaker zwart werk verrichten dan stromers.*

2.6 Interactiefactoren

De aard van de interacties tussen WAO'ers en instanties (bijvoorbeeld werkgevers en uitvoeringsinstellingen) en WAO'ers en hun sociale relaties kan leiden tot bestendinging van de situatie en effect hebben op de houding van de WAO'er. Wanneer deze interacties overwegend problematisch van aard zijn zal dit een negatief effect hebben op de kans op reïntegratie. We onderscheiden de volgende soorten interactie:

- Contacten met uitvoeringsinstellingen: aard en mate van contacten met de arbeidsdeskundige (AD) en verzekeringsarts (VA), tevredenheid over uitvoeringsinstelling.
- Contacten met werkgevers: aard en mate van contact met oude werkgever en/of huidige werkgever, ervaringen met solliciteren (contacten met potentiële werkgevers), tevredenheid hierover.
- Contacten met instanties: aard (duidelijkheid over doel van het contact, eventuele tegenstrijdige uitkomsten van diverse contacten) en mate van het contact met arbeidsbemiddelaars en medische instanties.
- Problemen met instanties: slepende problemen of juist opgeloste problemen, hulp bij het oplossen van problemen, weerbaarheid en eigen initiatieven in dit verband.
- Onderhouden van sociale contacten: aard en mate van contact met familie, vrienden, kennissen, burens.
- Maatschappelijke participatie: vrijwilligerswerk, lidmaatschappen van verenigingen.

In het bijstandsonderzoek hebben wij tevens nagegaan of de contacten van langdurige Abw'ers met de verschillende instanties van invloed waren op hun uitstroomkans. Net als in dit onderzoek bleek dat niet onderzoekbaar aan de hand van de dossiers. De interviews boden echter ruim voldoende materiaal om in dat onderzoek toch tot conclusies te komen. Er konden twee conclusies getrokken worden. De eerste was dat de mening over de voor uitstroom relevante instanties over het algemeen negatief (arbeidsbureaus) of neutraal was (sociale diensten). Slechts een minderheid was positief. De tweede conclusie was dat er geen

verschil was tussen stromers en blijvers in de beoordeling van deze twee instanties: stromers waren dus niet positiever dan de blijvers. Wel waren stromers nadrukkelijk veel positiever over uitzendbureaus dan blijvers. Hier was het resultaat - te weten: een betaalde baan naar tevredenheid van de cliënt - een belangrijke verklarende factor.

De vraag is nu of bij WAO'ers vergelijkbare patronen gevonden kunnen worden. Wellicht geldt hier nog sterker dan voor de hiervoor behandelde aspecten dat er een groot verschil bestaat tussen beide populaties en institutionele settings. WAO'ers hebben veel minder te maken met interactie met 'hun' sociale zekerheidsinstanties. Onze onderzoeksgroep heeft met de uitvoeringsinstellingen te maken (gehad) in het eerste ziektejaar en daarna nog slechts incidenteel: na de keuring nog bij hun eerstejaarsherbeoordeling en bij de vijfdejaarsherbeoordeling⁹. De vraag is hier dus eerder of een beperkte interactie gevolgen heeft voor de reïntegratiemogelijkheden.

Uiteraard zijn er ook andere contacten die van invloed kunnen zijn op het al dan niet ontplooiën van reïntegratieactiviteiten. Zo kan het gebrek aan sociaal netwerk leiden tot (sociaal) isolement, hetgeen de reïntegratiemogelijkheden hoogstwaarschijnlijk niet bevordert. Of sociaal isolement zich onder WAO'ers op een vergelijkbare schaal voordoet als bij Abw'ers is niet bekend. Vooraf zou voorzichtig de verwachting uitgesproken kunnen worden dat dit een minder groot probleem is, omdat zich onder de WAO'ers (veel) minder alleenstaanden bevinden dan onder Abw'ers.

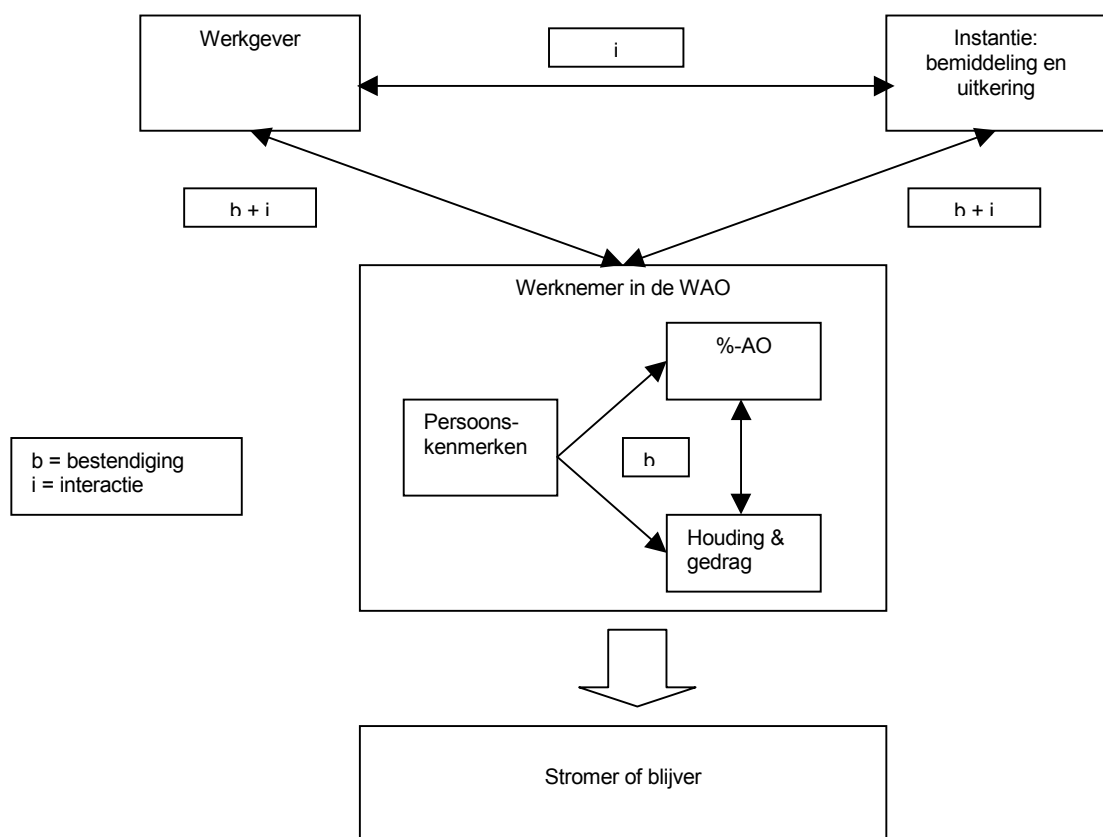
Op grond van het voorgaande komen wij tot de volgende veronderstellingen:

- *Veronderstelling 24: Blijvers zullen vaker ontevreden zijn over de dienstverlening door de uitvoeringsinstelling en bemiddelingsorganisaties, dan de stromers.*
- *Veronderstelling 25: Stromers hebben vaker aan een reïntegratietraject deelgenomen en zullen vaker positief refereren aan dit traject, dan blijvers.*
- *Veronderstelling 26: Blijvers zullen vaker dan stromers met verschillende instellingen conflicten hebben.*
- *Veronderstelling 27: Blijvers zullen vaker dan stromers een geringe of problematische betrokkenheid hebben bij een netwerk van familie, vrienden, kennissen of burens.*
- *Veronderstelling 28: Blijvers zullen vaker contact hebben met andere arbeidsongeschikten dan stromers.*
- *Veronderstelling 29: Stromers zullen vaker lid zijn van organisaties en/of verenigingen dan blijvers.*

⁹ Er is nog geen sprake van overdrachtmomenten van Arbodienst naar uitvoeringsinstelling; voor onze onderzoeksgroep.

Wij veronderstellen derhalve dat het al dan niet deelnemen aan reïntegratie-activiteiten en het als gevolg daarvan weer gaan werken uiteindelijk verklaard kan worden door een combinatie van factoren. Deze factoren staan bovendien niet los van elkaar. In het voorgaande is gewezen op een aantal onderlinge samenhangen die wij in ieder geval veronderstellen tussen de genoemde sets van factoren. Wij hebben getracht de samenhang tussen de verschillende factoren, actoren en processen in figuur 2.1 te visualiseren.

Figuur 2.1: De samenhang tussen achtergrondkenmerken en veranderlijke factoren met betrekking tot de WAO-verblijfsduur.

Er lijkt dus op voorhand sprake te zijn van een verschijnsel dat verklaard zal moeten worden vanuit een complex van factoren die bovendien ook nog eens onderling samenhangen. Desalniettemin is de vraag of het mogelijk is om binnen de groep WAO'ers die wij onderzocht hebben, nadere onderverdelingen aan te brengen zijn. Dit is niet alleen vanuit wetenschappelijk oogpunt interessant, maar, en dat is in dit verband veel belangrijker, voor beleid ook uitermate relevant. Naarmate het beter mogelijk is subgroepen te onderscheiden en daar bovendien verschillende op (het ontplooiën van) reïntegratie(-activiteiten) van invloed zijnde factoren aan te kunnen koppelen, wordt het voor beleid en uitvoering beter mogelijk toe te werken naar profielen van WAO'ers. Indien er aan dergelijke profielen bovendien mogelijke trajec-

ten of toeleidingsmethodieken gekoppeld zouden kunnen worden, zou een forse stap gezet kunnen worden naar een effectiever reïntegratiebeleid voor WAO'ers. Duidelijk is dat dit laatste niet het doel is van dit onderzoek. Het leveren van een bescheiden bijdrage aan een effectiever reïntegratiebeleid zou echter al een mooi resultaat van dit onderzoek zijn. Wij hebben daarom niet alleen in het onderzoek getracht op het niveau van de verschillende factoren na te gaan welke rol deze spelen c.q. gespeeld hebben bij het ondernemen van reïntegratie-activiteiten. Wij hebben tevens gekeken of er op basis van het verzamelde materiaal uitspraken gedaan kunnen worden over de samenstelling van de onderzoeksgroep. In hoofdstuk 7 worden de uitkomsten van deze analyse gepresenteerd.

3 DE MENINGEN IN HET VELD

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het perspectief van deskundigen met betrekking tot de reïntegratie van langdurig arbeidsongeschikten gepresenteerd: wat zijn volgens hen de slaag- en faalfactoren van reïntegratietrajecten? We hebben gesproken met twintig werkgevers die ervaring hebben met het in dienst nemen (of houden) van langdurig WAO'ers, met twintig consultants van reïntegratiebedrijven die eveneens ervaring hebben met langdurig arbeidsongeschikten en met twintig arbeidsdeskundigen en verzekeringsartsen van de uitvoeringsinstellingen Gak, Cadans, Guo en Sfb (veertien arbeidsdeskundigen, zes verzekeringsartsen).

In de interviews wordt zoveel mogelijk ingegaan op concrete reïntegratietrajecten; er is steeds naar voorbeelden uit de praktijk gevraagd. Er wordt onderzocht in hoeverre deze meningen aansluiten bij de onderzoekshypothesen zoals gepresenteerd in hoofdstuk 2.

Overigens blijkt dat zowel de reïntegratiebedrijven als de uitvoeringsinstellingen weinig ervaring hebben met de reïntegratie van *langdurig* WAO'ers. Toch wijden we een hoofdstuk aan hun opvattingen over onze onderzoeksgroep. De opvattingen van de genoemde velddeskundigen over langdurig arbeidsongeschikten zullen immers hun gedrag ten opzichte van de groep meebepalen. Daarbij komt in hoofdstuk 6 het perspectief van de WAO'ers zelf op de interactie met uitvoeringsinstellingen en reïntegratiebedrijven aan de orde. Het belang van de kwaliteit van de interactie voor de reïntegratiekansen van langdurig arbeidsongeschikten komt op deze manier in beeld. Tenslotte zijn de opvattingen van de velddeskundigen - ondanks hun gebrekkige praktijkervaring met langdurig arbeidsongeschikten - van belang omdat in de nabije toekomst wellicht harder zal worden ingezet op de reïntegratie van deze groep werknemers.

Alvorens op de hypothesen over de persoonskenmerken van langdurig WAO'ers (paragraaf 3.3), houding- en bestendigingsfactoren in te gaan (paragraaf 3.4 en 3.5), komt eerst het perspectief van de geïnterviewden op hun eigen rol in het reïntegratietraject aan de orde. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een korte paragraaf waarin de belangrijkste bevindingen worden samengevat.

3.2 Uitvoeringsinstellingen, reïntegratiebedrijven en werkgevers over hun eigen rol

Uitvoeringsinstellingen

De geïnterviewde arbeidsdeskundigen en verzekeringsartsen zijn kritisch over de rol van de instellingen waarvoor zij werken. Zij laken vooral de bureaucratie en de traagheid van hun organisatie. De regelgeving, werkdruk en het tekort aan goed gekwalificeerd personeel worden hiervoor als verklaring aangevoerd.

Het blijkt dat langdurig arbeidsongeschikten de laagste prioriteit binnen de uitvoeringsinstellingen hebben. De aandacht gaat bijna exclusief uit naar de beoordelingen rond ‘einde wachttijd’ en na het eerste jaar WAO. Vijfdejaarsherbeoordelingen worden vaak alleen uitgevoerd bij ‘overwerkacties’. En als ze al gebeuren, worden de dossiers zorgvuldig gescreend opdat het aantal *face-to-face* gesprekken beperkt blijft. De communicatie met de overige cliënten vindt dan telefonisch of schriftelijk plaats.

Een enkeling bekritiseert verder het beleid van de eigen instelling die alleen op kwantitatieve doelstellingen is gericht. Een verzekeringsarts zegt: ‘Ik ben verworden tot een keuringsboer. Ik werk hier werkvoorraden weg. En dat is het.’

De geïnterviewden maken verder duidelijk dat hun rol bij het reïntegratietraject zeer beperkt is. De verzekeringsartsen zeggen zonder uitzondering op geen enkele manier hierbij betrokken te zijn. Het feit dat structureel teamoverleg (tussen verzekeringsarts, arbeidsdeskundige en eventueel de wetstechnisch medewerker) veelal is afgeschaft, zorgt ervoor dat de verzekeringsartsen zich niet betrokken weten bij de reïntegratie van cliënten.

Ook de rol van arbeidsdeskundigen wordt steeds kleiner: zij verwijzen cliënten door naar het zogenoemde inkoopbureau van de uitvoeringsinstelling die de arbeidsongeschikten weer verdeelt over de verschillende reïntegratiebedrijven met wie de uitvoeringsinstelling een contract heeft afgesloten. De arbeidsdeskundige ‘zet alleen nog een paraaf’ onder de trajectplannen die hij van deze bedrijven krijgt geretourneerd, maar heeft geen begeleidende rol. Er is nauwelijks sprake van ‘case-management’, hoewel een aantal arbeidsdeskundigen zijn rol wel zo aanduidt.

Twee arbeidsdeskundigen geven aan dat op hun kantoor is geëxperimenteerd met een taakverdeling tussen de arbeidsdeskundigen. Er waren arbeidsdeskundigen die de schatting deden (het keuringsgedeelte) en arbeidsdeskundigen die belast waren met reïntegratietaken. Hoewel de laatsten erg tevreden waren met de inhoud van hun taak, is dit experiment opgeheven: het versneld verwerken van achterstallige eerstejaars-herbeoordelingen kreeg prioriteit en de reïntegratie-arbeidsdeskundigen waren hard nodig om de doelstellingen op dit gebied te realiseren.

Een aantal arbeidsdeskundigen merkt op dat contractueel is afgesproken hoeveel trajecten bij welk reïntegratiebedrijf worden ingekocht; de wensen of mogelijkheden van de arbeidsongeschikte zijn dan secundair als het gaat om het doorverwijzen naar een reïntegratiebedrijf.

Volgens de respondenten van de uitvoeringsinstellingen zijn de subsidies en voorzieningen die voortvloeien uit de Wet REA niet van doorslaggevend belang bij het welslagen van een reïntegratie. De proefplaatsing en het wijzen op de loondoorbetaling door de uitvoeringsinstelling bij ziekmelding van de gereïntegreerde werknemer zijn de meest gebruikte middelen van de arbeidsdeskundigen om werkgevers over de streep te trekken.

Reïntegratiebedrijven

Bij de meeste reïntegratiebedrijven vormt de langdurige WAO'er (langer dan twee jaar WAO) een uitzondering in het bestand, ofschoon er soms wel een specifiek project opgezet is. Sommige bedrijven richten zich op langdurig werklozen, waaronder dan ook langdurig arbeidsongeschikten vallen. Hun trajecten zijn vooral gericht op het intensief motiveren en begeleiden.

De rol van het reïntegratiebedrijf wordt gezien als bemiddelend en ondersteunend, 'de WAO'er moet het uiteindelijk zelf doen'. Maar de inbreng van het reïntegratiebedrijf wordt wel essentieel geacht: 'onze rol is heel belangrijk: dankzij ons traject gaan mensen weer geloven in zichzelf'. De toegevoegde waarde van de reïntegratiebedrijven ligt volgens henzelf in hun kennis van de arbeidsmarkt, contacten met werkgevers, voorlichting geven en het kunnen motiveren van mensen.

Het motiveren van cliënten gebeurt door een vertrouwensrelatie met hen op te bouwen, hier veel tijd in te steken en hen te laten voelen dat je in hen gelooft. Daarbij moet de cliënt een spiegel worden voorgehouden en moet het inzicht in zichzelf vergroot worden. Sommige respondenten vragen hierbij door op het privé-leven en stimuleren dat mensen hun partner meenemen tijdens de gesprekken. Een paar bedrijven gaan hierin nog verder: zij voeren het intake-gesprek bij de cliënten thuis, omdat dit voor de betrokkene de meest veilige omgeving is. De praktische invulling van de trajecten verschilt per reïntegratiebedrijf, maar ook per cliënt. Ieder traject kan in fasen worden ingedeeld, maar niet alle cliënten doorlopen elke fase. Na de intake, die bij een paar bedrijven uit meer dan één gesprek kan bestaan, volgt een gesprek waarbij een plan wordt opgesteld. In de eerste fase van het plan staat heroriëntatie centraal: een beroepskeuzeoriëntatie-, een capaciteiten- of een persoonlijkheids-test kunnen worden afgenomen. Sommige bedrijven profileren zich door het werken in groepjes van zes tot acht personen. Zij wijzen erop dat het contact met 'lotgenoten' stimulerend kan werken. Het doen van vrijwilligerswerk wordt genoemd als een goed middel tot heroriëntatie en het opdoen van werkritme. Bij een bedrijf dat mensen met psychische beperkingen begeleidt, is vrijwilligerswerk de meest gebruikte manier om het traject te starten.

Hierna volgt veelal een scholingsfase. Dit kan een training sociale vaardigheden zijn, een computercursus, of een vakgerichte cursus. De meeste bedrijven besteden scholing uit. Er zijn echter gespecialiseerde bedrijven; zo is er een bedrijf dat arbeidsgehandicapten via vakgerichte en langdurig scholing klaarstoomt voor de IT-sector.

Wanneer de scholingsfase is afgerond worden de cliënten ondersteund bij het zoeken naar een baan. Een sollicitatietraining kan worden aangeboden, maar ook wordt gebruik gemaakt van het netwerk van het reïntegratiebedrijf of van de cliënt. Als het goed is wordt het traject afgesloten met een betaalde baan. Nazorg blijft meestal beperkt tot een telefoontje met de werkgever en de cliënt, maar een enkele bemiddelaar organiseert terugkomdagen of -gesprekken. Ook is er een bedrijf waarbij adviseurs gedurende twee jaar contact houden met gereïntegreerde cliënten.

De reïntegratiebedrijven worden meestal afgerekend op het aantal plaatsingen van cliënten in een baan, waardoor de duurzaamheid van de plaatsing uit het oog verloren kan worden. Een woordvoerder geeft aan dat zijn bedrijf producten verkoopt in plaats van trajecten. De uitvoeringsinstelling waarmee zij werken betaalt voor een vorm van scholing of bijvoorbeeld een motivatietraining en niet voor een volledig traject.

Het doorlopen van de proeftijd of het krijgen van een halfjaarcontract wordt meestal voldoende geacht om het traject als afgerond te beschouwen. Een respondent geeft aan dat je hierdoor zeer oplossingsgericht gaat denken, waarbij de arbeidsmarkt het uitgangspunt is en niet de wensen van de cliënt.

Een andere bemiddelaar zegt uitdrukkelijk dat het grootste gedeelte van de reïntegratiebedrijven nog onprofessioneel werkt. Er zijn nauwelijks protocollen, methoden of standaarden ontwikkeld. Wat er in zijn ogen gebeurt, is dat de reïntegratiebegeleider nu alles regelt en uitstippelt voor de cliënt. Hij zou liever zien dat de cliënt dat zelf doet, gestimuleerd door de begeleider.

De REA-instrumenten die door de reïntegratieconsulenten het vaakst worden genoemd, zijn de proefplaatsing, de subsidies voor scholing en aanpassing van de werkplek. Evenals de arbeidsdeskundigen van de uitvoeringsinstellingen geven zij aan dat voor een werkgever uiteindelijk de kwaliteit van de nieuwe werknemer bepaalt of zij in zee gaan met de werknemer. Een respondent wijst echter iets dat hij 'het effect van het Paard van Troje' noemt: een werknemer die eenmaal 'binnen' is, heeft de belangrijke eerste stap gezet; de werknemer en de werkgever bouwen vervolgens een band op waardoor de werkgever eerder geneigd zal zijn om het dienstverband te verlengen.

Werkgevers

Voor de interviews hebben wij werkgevers geselecteerd die ervaring hebben met het aannemen of in dienst houden van langdurig WAO'ers. Vanwege het criterium 'langdurig' blijkt

de meerderheid van deze werkgevers (14) te maken gehad te hebben met WAO'ers die van buiten het bedrijf afkomstig zijn. Zij vertellen over veertien geslaagde trajecten en elf mislukte trajecten.

De werkgevers verschillen van mening over de taken en verantwoordelijkheden die zij hebben ten aanzien van de werknemers. Allemaal zien ze het in elk geval als taak om een goede werksfeer en arbeidsomstandigheden te bieden. Een aantal geïnterviewden geeft aan dat wanneer werknemers nadrukkelijk bij het bedrijf worden betrokken door middel van inspraak en overleg, dit een positieve invloed heeft op de sfeer en de ervaren werkdruk in het bedrijf. Wanneer het om de reïntegratie van werknemers gaat geeft een aantal werkgevers aan geen concessies te willen doen: 'er worden geen aparte functies gecreëerd', 'de lat wordt niet lager gelegd' en 'er moet fulltime gewerkt worden en dat moet zonder aanpassingen mogelijk zijn'. Bij een van deze werkgevers is een traject mislukt waarbij een werknemer met een spraakstoornis niet geaccepteerd werd door de klanten: 'klanten zijn uiteindelijk toch belangrijk'. Het dienstverband met deze werknemer werd beëindigd.

Het gros van de geïnterviewden vindt echter dat hun eventuele maatschappelijke verantwoordelijkheid samenvalt met het bedrijfsbelang. De arbeidsmarkt is krap, uitval van werknemers moet worden voorkomen en de wet REA zorgt in elk geval voor een vermindering van het financiële risico. De meeste werkgevers geven aan de REA-subsidies te kennen en te gebruiken. Eén grote werkgever geeft aan dat het een werkgelegenheidsproject in eigen beheer heeft (waarbij ook aandacht is voor WAO'ers) waarmee het de verkorting van de werkweek buiten de CAO heeft kunnen houden.

3.3 Achtergrondkenmerken

Uitvoeringsinstellingen

Driekwart van de geïnterviewde artsen en arbeidsdeskundigen geeft aan dat het al dan niet hebben van een financiële prikkel het voornaamste achtergrondkenmerk is dat bepaalt of iemand pogingen doet om uit de WAO te komen. Zo zouden kostwinners gemotiveerder zijn om te reïntegreren dan mensen die slechts een aanvullend inkomen verwerven. Factoren die iets minder vaak als doorslaggevend naar voren worden gebracht zijn leeftijd, werkervaring en opleiding. Mensen die ouder zijn dan 40 jaar reïntegreren minder vaak. Wanneer de werkervaring te specifiek is en het opleidingsniveau laag, zijn de kansen eveneens gering. Vaak hangen deze factoren samen en geldt dit voor mensen die in een specifieke sector hebben gewerkt: bijvoorbeeld de bouw, de agrarische sectoren of de detailhandel. De aard van de arbeidsongeschiktheid wordt door de geïnterviewde respondenten van uitvoeringsinstellingen het minst vaak als doorslaggevend genoemd.

Reïntegratiebedrijven

De geïnterviewden van de reïntegratiebedrijven zijn het eens over de rol van leeftijd en de aard van de arbeidsongeschiktheid als het gaat om het al dan niet slagen van reïntegratie trajecten. Er wordt gezegd dat ouderen moeilijker reïntegreerbaar zijn dan jongeren. Jongeren nemen eerder initiatief, terwijl mensen die dertig jaar gewerkt hebben soms het gevoel hebben dat zij recht hebben op de WAO. Slechts één respondent zegt dat leeftijd géén rol speelt. Ten aanzien van de aard van de gezondheidsbeperking verklaren de meeste respondenten dat mensen met fysieke klachten vaker succesvol reïntegreren dan mensen met psychische klachten. Bij fysieke klachten is het eenvoudiger om een oplossing te bieden.

Wanneer het gaat om het feit of iemand kostwinner is of man dan wel vrouw is, verschillen de meningen van de verschillende bemiddelaars. Een (mannelijke) arbeidsongeschikte kan uit zijn rol als kostwinner de motivatie vinden om te reïntegreren, maar er kan ook een rolverwisseling plaatsvinden: de (vrouwelijke) partner gaat werken en de (mannelijke) arbeidsongeschikte neemt de huishoudelijke taken op zich. Het achtergrondkenmerk ‘geslacht’ wordt echter door vier respondenten als ‘niet van invloed’ aangemerkt op de mogelijkheden om succesvol te reïntegreren. Volgens anderen speelt het wel een rol: vrouwen hebben te maken met andere oorzaken van arbeidsongeschiktheid en hebben een andere arbeidsoriëntatie, wat weer bepalend is voor de reïntegratie.

Tenslotte het opleidingsniveau: dit wordt wel van invloed geacht maar niet als doorslaggevend gezien.

Werkgevers

De aard van de gezondheidsbeperking is volgens bijna alle werkgevers het belangrijkste verklarende achtergrondkenmerk voor het al dan niet slagen van een reïntegratietraject. Werkgevers zijn van mening dat mensen met psychische klachten moeilijker reïntegreerbaar zijn. Drie werkgevers in de sectoren welzijn, gezondheidszorg en het grootwinkelbedrijf benadrukken dat WAO’ers met psychische klachten niet gemakkelijk plaatsbaar zijn omdat men in deze sectoren met patiënten en klanten werkt waarbij een stabiele persoonlijkheid en goede sociale vaardigheden noodzakelijk zijn.

Naast de aard van de gezondheidsbeperkingen is het belangrijkste achtergrondkenmerk dat wordt genoemd, de mate waarin de betreffende arbeidsongeschikte over werkervaring en -vaardigheden beschikt. Daarbij worden sociale kwaliteiten vaker genoemd dan vakbekwame kwaliteiten.

3.4 Houding ten opzichte van reïntegratie

Uitvoeringsinstellingen

De houdingsfactoren zijn volgens alle geïnterviewde arbeidsdeskundigen en verzekeringsartsen belangrijker dan bestendigingsfactoren of achtergrondkenmerken. Ze maken bijna allemaal een onderscheid in de houding van arbeidsongeschikten ten aanzien van hun gezondheidsbeperkingen en de houding ten aanzien van werk. De eerste is hierbij belangrijker dan de tweede: wanneer iemand zijn gezondheidsproblemen en de daarmee samenhangende beperkingen accepteert, en daarna op zoek gaat naar zijn mogelijkheden (in plaats van beperkingen) dan is het denkbaar om een reïntegratie te laten slagen.

Reïntegratiebedrijven

Het centrale uitgangspunt dat bij elk interview duidelijk naar voren komt, is dat de WAO'er alles in eigen hand heeft en dat de motivatie de bepalende factor is in een reïntegratietraject. Iemand die reïntegreert wordt omschreven als een persoon met pit, positief ingesteld, iemand die zich terdege voorbereidt, initiatieven neemt en inzicht in eigen kunnen en niet-kunnen heeft. Daarbij wordt opgemerkt dat het belangrijk is dat iemand het verleden en eventuele problemen heeft afgesloten. Eén respondent verklaart dat als een traject mislukt, het meestal aan de WAO'er ligt.

Een aantal respondenten plaatst bij deze opmerkingen wel de kanttekening dat de motivatie geen vast gegeven is. Het is namelijk goed voor te stellen dat iemand gedurende zijn WAO-periode zijn zelfvertrouwen en motivatie verliest. Zo iemand kun je stimuleren door middel van bijvoorbeeld motivatietrainingen. Eén respondent verklaart dat iedereen bemiddelbaar is, als je maar genoeg veiligheid creëert.

De langdurig arbeidsongeschikte die niet reïntegreert, wordt omschreven als iemand 'die teleurgesteld is en zich heeft neergelegd bij de situatie', 'passief' en 'voor zo'n persoon betekent de WAO zekerheid'. Een afwijkende groep die door vier respondenten wordt genoemd zijn de mensen die zeer gemotiveerd zijn en te snel willen reïntegreren. Zij werken daardoor boven hun kracht en vallen uiteindelijk weer uit.

Werkgevers

De houdingsfactoren worden ook door de werkgevers veel vaker naar voren gebracht dan alle andere factoren. De werkgevers zeggen zonder uitzondering dat 'de motivatie' van de WAO'ers van doorslaggevend belang is. Het gemotiveerd zijn wordt als vaststaand beschouwd: iemand wil wél of níet, het is een gegeven.

Veel uitspraken over de houding van WAO'ers ten opzichte van reïntegratie worden gedaan in samenhang met de bedrijfscultuur. Bijna alle geïnterviewden geven aan dat iemand op de werkvloer geaccepteerd zal moeten worden. De één vindt dat 'een nieuwkomer zich zal moeten aanpassen', een ander ziet het als een taak van een leidinggevende om ervoor te zorgen

dat ‘zieken en gezonden met elkaar samenwerken’. Weer iemand anders legt uit dat het hierbij gaat om ervoor te zorgen dat ‘de privileges’ van de herintredende WAO’er door collega’s geaccepteerd worden.

3.5 Bestendiging: belemmeringen en interactie

Uitvoeringsinstellingen

De lange duur van de WAO-uitkering wordt door alle geïnterviewden genoemd als een staan-de-weg voor reïntegratie. Deze lange duur wordt door de meerderheid verbonden met het feit dat de betreffende arbeidsongeschikten ‘gelaten’, ‘murw’ of anderszins ‘niet meer gemotiveerd’ zijn. Een enkeling meent dat deze mensen hun blijvende arbeidsongeschiktheid hebben geaccepteerd door vrijwilligerswerk of door zwart werk. De samenloop van problemen zoals relatie-, schulden- of verslavingsproblematiek wordt door een paar geïnterviewden genoemd.

Een enkele arbeidsdeskundige geeft aan dat hij zich ervan bewust is dat het vele doorverwijzen van inkoopbureau naar reïntegratiebedrijf remmend kan werken voor het reïntegratieproces. Zo merken twee respondenten iets op als ‘al die instellingen die zich met cliënten bemoeien...’ of ‘onze instelling werkt zelf ziekmakend...’. Het gebrek aan structureel (team) overleg tussen verzekeringsarts en arbeidsdeskundige veroorzaakt ook dat een cliënt onduidelijk wordt geïnformeerd.

Vier van de zes artsen wijzen er tenslotte op dat het voor arbeidsongeschikten lastig is wanneer de medisch specialisten bij wie zij onder behandeling zijn uitspraken doen over hun arbeidsmogelijkheden. Dit doen zij zonder dat ze goede kennis over de WAO hebben, noch over reïntegratie. Psychotherapeuten en paramedici worden verder door twee artsen genoemd als beroepsgroepen die zeer gereserveerd staan ten opzichte van uitvoeringsinstellingen.

Wanneer het gaat om de andere actoren in het reïntegratietraject, zoals (potentiële) werkgevers, reïntegratiebedrijven of het arbeidsbureau, dan wordt verdeeld en meestal genuanceerd geoordeeld. Bij de uitvoeringsinstellingen wordt soms getwijfeld aan het commerciële karakter van de dienstverlening; de geïnterviewden denken dat deze bemiddelaars vooral geïnteresseerd zijn in resultaten op de korte termijn.

Reïntegratiebedrijven

Over de relatie tussen de duur van de arbeidsongeschiktheid en het slagen van een reïntegratietraject is iedereen het eens: hoe langer men in de WAO zit, hoe moeilijker het wordt om te reïntegreren. De arbeidsongeschikte went aan zijn situatie en het opnieuw gaan werken wordt als een bedreiging van deze situatie gezien. Drie respondenten voegen hieraan toe dat mensen die langdurig in de WAO zitten, daar niet voor niets in zitten: ‘deze mensen hebben

vaak echte problemen' en 'hoe langer in de WAO, hoe vaker de problematiek complex wordt'.

De omgeving wordt als een belangrijke factor beschouwd: heeft de arbeidsongeschikte cliënt vrienden of familie die ook arbeidsongeschiktheid zijn, hoe is het arbeidsethos van familie, burens en vrienden? Als iemand bekend staat als 'WAO'er' en zich daarmee identificeert, wordt een reïntegratietraject niet haalbaar geacht. Ook tijdens een reïntegratietraject kunnen de familie en (ex-)collegae een rol spelen. Steunen zij de reïntegratie, denken zij mee en letten zij er bijvoorbeeld bij rugklachten op dat iemand ook in de thuissituatie niet te zwaar werk verricht?

Naast de hierboven genoemde interactie met de omgeving speelt ook het contact met de uitvoeringsinstelling een rol. De uitvoeringsinstelling is de initiator van het reïntegratietraject. In de praktijk houdt dit volgens een aantal bemiddelaars een negatieve start in, waardoor mensen gefrustreerd raken. De hoofdoorzaak is onduidelijkheid. De WAO'er begrijpt bijvoorbeeld vaak de schatting van het arbeidsongeschiktheidspercentage niet. Wat bijvoorbeeld onduidelijkheid kweekt is de pro forma schatting van 80-100% die later verlaagd kan worden bij de werkelijke keuring. Ook is meer voorlichting nodig over de gevolgen voor de uitkering als men gaat werken. Cliënten zijn vaak erg onzeker over de inkomensgevolgen van een reïntegratie-poging.

Een aantal respondenten maakt hierbij de kanttekening dat het onmogelijk is voor de uitvoeringsinstellingen om de cliënten goed te begeleiden, omdat ze de cliënten daarvoor te weinig zien en de organisatie teveel aan regels vastzit. Een andere respondent concludeert dat de bemiddeling dichterbij de uitvoeringsinstelling moet plaatsvinden. Dat zou een positieve invloed op de reïntegratie hebben. Mensen moeten nu te vaak hun verhaal doen.

Over de rol van de arbeidsbureaus zijn de respondenten overwegend negatief. Het arbeidsbureau toont volgens hen weinig betrokkenheid bij arbeidsongeschikten. Bovendien moeten arbeidsongeschikten hier concurreren met arbeidsgeschikten, waardoor hun kansen worden verkleind. De succesfactoren aan de werkgeverskant zit volgens reïntegratiebedrijven in het feit of een werkgever zelf ervaring heeft met arbeidsongeschiktheid, persoonlijk of in zijn omgeving. Vier respondenten zijn van mening dat kleine werkgevers vaker bereid zijn tot het in dienst nemen van een arbeidsongeschikte werknemer.

Werkgevers

Wanneer het gaat om bestendigingsfactoren, dan blijft het perspectief van werkgevers veelal beperkt tot de algemene noties dat 'het thuisfront natuurlijk van belang is', of dat 'het moeilijk is om na een lange periode van niet-werken weer te gaan werken'. Langdurig WAO'ers hebben volgens hen een levensstijl ontwikkeld waarbij voor arbeid geen plaats meer is.

Slechts een enkele werkgever meent dat ontmoediging van arbeidsongeschikten door uitvoeringsinstellingen, werkgevers en reïntegratiebedrijven een rol kan spelen bij het reïntegratie-

traject. De meeste werkgevers hebben wel een mening over de dienstverlening van de uitvoeringsinstellingen en de invloed hiervan op het reïntegratietraject. Met de arbeidsbureaus en reïntegratiebedrijven hebben de werkgevers nauwelijks contact.

Het beeld dat de geïnterviewde werkgevers schetsen van de uitvoeringsinstellingen is niet positief: acht respondenten noemen de dienstverlening van de uitvoeringsinstelling ‘een compleet drama’ of zeggen dat de uitvoeringsinstelling alleen maar belemmerend werkt voor mensen die uit de WAO willen. Zeven werkgevers zijn eveneens kritisch, maar weten ook een enkele positieve opmerking te wijden aan de uitvoeringsinstelling. De kritische opmerkingen betreffen vooral de trage afhandeling van keuringen waardoor reïntegratietrajecten langzaam van start gaan. Ook de verwarrende voorlichting wordt vaak genoemd. Twee werkgevers zeggen het reïntegratietraject zoveel mogelijk in eigen hand te willen houden om de betreffende werknemers zo min mogelijk te frustreren.

3.6 Conclusie

De voornaamste conclusie die op basis van de interviews kan worden getrokken is dat zowel de uitvoeringsinstellingen als de reïntegratiebedrijven nauwelijks ervaring hebben met de reïntegratie van langdurig WAO’ers. De beleidsprioriteiten liggen bij de reïntegratie van werknemers die één of twee jaar ziek zijn.

Niettemin zijn zowel de geïnterviewden van de uitvoeringsinstellingen als de ondervraagde reïntegratiebemiddelaars en werkgevers het erover eens dat houding en motivatie van de langdurige arbeidsongeschikten het meest doorslaggevend is voor het welslagen van een reïntegratietraject.

Wanneer iemand weet wat hij wil, inziet wat hij kan of niet meer kan en verwerkt heeft wat er is gebeurd, dan kan een traject slagen. Dit is mogelijk zelfs als de cliënt al meer dan vijf jaar in de WAO zit (bestendigingsfactor) en ongeacht de aard van zijn arbeidsongeschiktheid, zijn werkervaring, opleiding, leeftijd en geslacht (achtergrondkenmerken) of de opgelopen teleurstelling en frustratie als gevolg van het contact met vele instanties (interactiefactor).

Dat houding en bestending het belangrijkste zijn, daar is iedereen het over eens. Over de achtergrondkenmerken verschillen de meningen. De arbeidsdeskundigen en verzekeringsartsen zijn ervan overtuigd dat financiële factoren het belangrijkste zijn. Werkgevers en reïntegratiebemiddelaars wijzen vooral op de aard van de arbeidsongeschiktheid als belangrijkste verklarende achtergrondkenmerk. De mensen met psychische beperkingen zijn volgens hen moeilijker te plaatsen dan de mensen met louter fysieke beperkingen. De reïntegratiebedrijven bevestigen de uitvoeringsinstellingen in hun nadruk op de rol van het inkomen: het weg-

nemen van onzekerheid over de financiële gevolgen van het weer gaan werken is zeer belangrijk.

De rol en de werking van interactiefactoren wordt door de geïnterviewden het minst vaak expliciet naar voren gebracht. De reïntegratiebedrijven - en in mindere mate de respondenten van de uitvoeringsinstellingen - hebben nog het meest oog voor de negatieve gevolgen van het samenspel tussen de diverse instanties en de langdurig WAO'er in het reïntegratietraject. Ook lijken de reïntegratiebedrijven zich het meeste bewust van en beschikken zij over de meeste kennis over de sociale omgeving van de arbeidsongeschikte.

De meeste respondenten hebben wel een mening over de andere actoren in het reïntegratietraject. Hierbij moeten vooral de uitvoeringsinstellingen het ontgelden. De verzekeringsartsen en arbeidsdeskundigen staan zelf ook kritisch ten opzichte van het functioneren van de instellingen waarvoor zij werken. De reïntegratiebedrijven en werkgevers zijn minder vaak kritisch over hun eigen rol in het traject: 'het ligt toch vaak aan de WAO'er zelf'.

4 ACHTERGRONDKENMERKEN

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk schetsen we aan de hand van de resultaten van het dossieronderzoek eerst een beeld van de groep blijvers en stromers van wie het dossier is onderzocht: hoe is deze groep samengesteld en wat is het onderscheid tussen blijvers en stromers? Vervolgens komen in paragraaf 4.3 de achtergrondkenmerken die het stromen of blijven van langdurig WAO'ers kunnen bepalen aan bod. Deze kenmerken worden aan de hand van een bivariate en multivariate analyse onderzocht. In paragraaf 4.4 vergelijken we de achtergrondkenmerken van de geïnterviewden met de onderzochte dossiers. Verder bespreken we in deze paragraaf hypothese 6 voor de tweede keer. Dit is de enige hypothese die op grond van zowel het dossieronderzoek als op grond van de interviews is onderzocht.

Voor zover mogelijk vergelijken we onze bevindingen met andere onderzoeken. Hierbij moet benadrukt worden dat dit onderzoek betrekking heeft op een specifieke groep en dat andere onderzoeken vaak een andere definitie van reïntegratie hanteren (zie ook paragraaf 1.5).

4.2 Omschrijving stromers en blijvers

Dit onderzoek richt zich, op langdurig arbeidsongeschikten die een aantal jaren aan de kant hebben gestaan. We kijken naar een bepaalde groep WAO'ers die in 1993 of 1994 is ingestroomd en die in 1999 nog steeds recht heeft op WAO.

De meeste van hen hebben gedurende deze periode een enkele keer contact gehad met de uitvoeringsinstelling, met name bij de eerstejaarsherbeoordeling en bij de vijfdejaarsherbeoordeling. Het laatste face-to-face contact vond bij 76% plaats in 1998, 1999 of in de eerste 4 maanden van 2000. Bij de overige dossiers vond het laatste face-to-face contact eerder plaats. Het kan dan het geval zijn dat de vijfdejaarsherbeoordeling schriftelijk is afgedaan¹ of nog niet heeft plaatsgevonden.

De onderzoeksgroep van 654 dossier van langdurige WAO'ers bestaat voor 53% uit mannen en 47% uit vrouwen. De meeste personen vallen in de leeftijdscategorie 45-55 jaar (50%) en in de leeftijdscategorie 35-45 jaar (30%). De gemiddelde leeftijd van de groep is 45 jaar, waarbij de jongste persoon 25 jaar is en de oudste 56.

¹ Indien er geen contact is geweest na twee jaar na de instroom in 1993/94 is het dossier niet meegenomen in de onderzoeksgroep. Zie ook bijlage 2.

Bij instroom is 87% van hen *geheel* arbeidsongeschikt, bij het meest recente contact is 75% *geheel* arbeidsongeschikt. De aanleiding voor de arbeidsongeschiktheid is meestal gerelateerd aan klachten aan het bewegingsapparaat of psychische klachten.

De 654 WAO'ers zijn verdeeld in een groep blijvers en een groep stromers². Een blijver is iemand die gedurende de WAO-periode geen duurzame reïntegratiepogingen heeft ondernomen. Een stromer is iemand die gedurende minimaal de eerste twee WAO-jaren niet heeft gewerkt, maar uiteindelijk alsnog duurzame reïntegratieactiviteiten heeft ondernomen³.

Blijvers

Op basis van de dossiers is bijna driekwart (483) van de personen beoordeeld als blijver. De man-vrouw verdeling binnen deze groep is respectievelijk 48%-52%. De blijvers zijn iets ouder in vergelijking met de totale groep van 654. De leeftijdscategorie 45-55 jaar is ruimer vertegenwoordigd (55% ten opzichte van 50% in de totale onderzoeksgroep), de leeftijdscategorie 35-45 jaar is minder vertegenwoordigd (27% ten opzichte van 30% in de totale onderzoeksgroep). Bij de blijvers is 89% bij instroom in de WAO *geheel* arbeidsongeschikt. Bij de blijvers is ook een aantal mensen (12) gaan werken, maar zij zijn binnen twee maanden weer gestopt. Dit was voornamelijk wegens medische redenen. Bij de blijvers zijn ook reïntegratieactiviteiten gepland (bij 116 personen), maar deze zijn nog niet concreet of nog niet daadwerkelijk uitgevoerd. Deze activiteiten hebben betrekking op het inschrijven bij een arbeidsbureau, aanmeldingen bij een reïntegratiebedrijf, vrijwilligerswerk of plannen om op arbeidstherapeutische basis te gaan werken. Deze plannen zijn niet voldoende ver ontwikkeld of uitgevoerd om betrokkene ook tot de stromers te rekenen.

Stromers

Op basis van de dossiers zijn 166 mensen beoordeeld als stromer (25%). Van hen is 65% man en 35% vrouw. De stromers vallen ten opzichte van de totale groep vaker in leeftijdscategorie 35-45 jaar (39%) en minder vaak in leeftijdscategorie 45-55 jaar (38%). Het percentage *geheel* arbeidsongeschikten onder de stromers bij moment van instroom ligt op 81%. De meeste stromers zijn gaan werken (130) en werken nog steeds bij het meest recente contact⁴. Bij ruim een kwart is onbekend wanneer ze zijn gaan werken, bij de overige driekwart is bijna de helft in 1997 en 1998 gaan werken, een kwart na 1998 en een kwart voor 1997. Ruim de helft van hen kwam volgens het dossier aan hun baan door zelf initiatief te nemen

² Bij vijf cases is het onduidelijk of iemand tot de stromers of blijvers behoort. Zij worden bij de analyses buiten beschouwing gelaten.

³ Voor de definities van begrippen: zie paragraaf 1.1 en bijlage 1.

⁴ Twaalf stromers zijn op het moment van het meest recente contact weer gestopt met werken. Bij zeven van hen was de gezondheid de reden. De klachten kwamen terug, of verergerden, of men kreeg nieuwe klachten. Bij drie personen was het op het moment van het meest recente contact onduidelijk of zij nog steeds werkzaam waren.

(51%)⁵. Bij 18% van de werkende stromers is duidelijk aangegeven dat de reïntegratie heeft plaatsgevonden door interventie van de uitvoeringsinstelling, reïntegratiebedrijf, uitzendbureau of een andere instantie. De twee reïntegratiemiddelen die het vaakst worden genoemd in de dossiers zijn om-, her- en bijscholing en de beroepskeuze/heroriëntatietesten. Bij 31% van de werkende stromers is niet uit het dossier te herleiden hoe deze persoon aan het werk is gekomen.

De meeste stromers die zijn gaan werken, zijn werkzaam in een ander beroep (89%) of in een andere sector (67%) dan vóór hun arbeidsongeschiktheid. Ook zijn zij over het algemeen minder uren gaan werken, van gemiddeld 37 uur per week voor de WAO-instroom naar gemiddeld 27 uur per week bij reïntegratie. Voorafgaand aan de uitkering werkte 80% van de stromers fulltime, nu werkt 35% fulltime.

Verder volgden 42 stromers een cursus of een opleiding. Dit varieerde van een cursus Nederlands tot een rechtenstudie. 27 stromers hebben andere reïntegratie-inspanningen geleverd, zoals bijvoorbeeld een (her)oriëntatie-cursus.

In onderstaande tabel staat een overzicht van de ondernomen reïntegratieactiviteiten.

Tabel 4.1: Activiteiten van stromers (meer dan 1 activiteit per stromer mogelijk).

Activiteit	Aantal	% stromers (n=166)
Werk	130	79%
Scholing	42	25%
Overige reïntegratie-inspanningen	27	16%
Totaal	199	

Bron: Regioplan.

Het aantal activiteiten (199) is groter dan het aantal stromers (166). De overlap in activiteiten vindt voornamelijk plaats op het gebied van scholing en werk. Er zijn 25 personen die én scholing hebben gevolgd én zijn gaan werken.

Tenslotte kijken we nog naar het arbeidsongeschiktheidspercentage van de WAO'ers bij instroom en bij het meest recente contact. Er wordt gekeken naar het percentage stromers bij de WAO'ers wier arbeidsongeschiktheidspercentage is gedaald, gelijk is gebleven of is gestegen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen volledige arbeidsongeschiktheid (80-100%) en gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid (15-100%).

⁵ Gegevens over eventuele begeleiding die zij vervolgens hebben ontvangen is niet uit de dossiers af te leiden. Het kan echter zijn dat de reïntegratieactiviteiten, omdat ze uitbesteed zijn, niet altijd vermeld staan in de dossiers.

Tabel 4.2: Verhouding (wijziging) arbeidsongeschiktheidspercentage en percentage stromers.

Categorie WAO'ers	Aantal (n=629)	Aantal werkende stromers (n=124)	Aantal totale aantal stromers (n=159 ⁶)
Bij instroom en meest recente contact 80-100%	432	47	62
Bij instroom 80-100%, bij meest recente contact 15-80%	113	51	66
Bij instroom 15-80%, bij het meest recente contact 80-100%	44	3	5
Bij instroom en meest recente contact 15-80%	40	23	26

Bron: Regioplan.

De conclusie die kan worden getrokken is dat de verlaging of verhoging van het arbeidsongeschiktheidspercentage niet altijd correspondeert met het ondernemen van reïntegratieactiviteiten.

4.3 Achtergrondkenmerken: resultaten van het dossieronderzoek

Achtergrondkenmerken zijn persoonsgebonden en soms zoals in het geval van leeftijd onveranderlijk. Deze achtergrondkenmerken kunnen de kansen op de arbeidsmarkt beïnvloeden en spelen dus ook bij de reïntegratie van langdurig WAO'ers een rol. Gebeurtenissen die in het verleden hebben plaatsgevonden zijn eveneens onveranderlijk. Daarom rekenen we deze ook tot de achtergrondkenmerken. Een voorbeeld hiervan is de aard en ernst van de arbeidsongeschiktheid bij instroom.

Bij de analyses zullen de resultaten voor zover mogelijk worden vergeleken met cohortstudies van WAO'ers die 2,5 jaar in de WAO zitten⁷. In hoofdstuk 1 staan enige kanttekeningen bij deze vergelijking vermeld.

⁶ De n is in de laatste 2 kolommen lager dan de werkelijke aantallen, (130 werkende stromers en 166 stromers totaal), omdat niet van alle cases het arbeidsongeschiktheidspercentage bij instroom en meest recente contact bekend is.

⁷ Zie: Van der Stelt e.a. (1996) voor cohort 1991, Giezen e.a. (1998) voor cohort 1994 en Lisv (2001) voor cohort 1998.

4.3.1 Achtergrondkenmerken: bivariate analyse

In deze paragraaf vergelijken we de stromers en blijvers op een aantal achtergrondkenmerken aan de hand van de onderzoekshypothesen (steeds cursief weergegeven).

Hypothese 1: Onder de blijvers bevinden zich meer vrouwen dan onder de stromers.

Het is bekend dat er verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen in de kans om in de WAO terecht te komen en om daar vervolgens uit te stromen. Er zijn al diverse onderzoeken gedaan naar verschillen tussen mannen en vrouwen in werkhervatting na 2,5 jaar WAO. Bij WAO'ers die in 1991 en 1994 zijn ingestroomd, zijn na 2,5 jaar de vrouwen minder vaak aan het werk dan mannen⁸. Bij de groep die in 1998 is ingestroomd hervatten vrouwen het werk later dan mannen, maar zijn er na 2,5 jaar geen grote verschillen.

Bij de langdurig arbeidsongeschikten uit onze onderzoeksgroep is bij de mannen 32% aangemerkt als stromer en bij de vrouwen 19%. Dit verschil is significant. Wij concluderen derhalve dat binnen de onderzoeksgroep mannen na een langdurig verblijf in de WAO vaker alsnog reïntegratieactiviteiten ondernemen dan vrouwen. De reden hiervoor kan gelegen zijn in de andere betekenis van werk voor vrouwen en mannen. Uit onderzoek blijkt dat arbeidsgehandicapte vrouwen die jonger zijn dan 53 in mindere mate dan mannen wensen terug te keren naar betaald werk en minder intensief zoeken⁹. Een aantal velddeskundigen verklaart ook dat vrouwen een andere arbeidsoriëntatie hebben (zie hoofdstuk 3).

Hypothese 2: Blijvers zijn ouder dan stromers.

Over het algemeen geldt dat hoe jonger iemand is, hoe groter de herstelkans en dus hoe groter de kans dat de WAO-uitkering wordt beëindigd. De vraag is in hoeverre bij de onderzoeksgroep de jongeren vaker reïntegratieactiviteiten ondernemen. De WAO'ers zitten al een aantal jaren in de WAO. In hoeverre speelt de herstelkans dan nog een rol?

Bij een groep WAO'ers die in 1991 is ingestroomd blijkt dat de negatieve samenhang tussen leeftijd en de kans op reïntegratie met de tijd (de WAO-duur) sterker wordt.

De gemiddelde leeftijd van de door ons onderzochte groep is 45 jaar. Als we kijken naar de gemiddelde leeftijd van de stromers en de blijvers blijkt er een significant verschil. De gemiddelde leeftijd van de stromers is 43 jaar, van de blijvers is dat 46 jaar. Ook als we kijken

⁸ Overigens wordt de WAO-uitkering bij vrouwen wel vaker beëindigd dan bij mannen. De reden voor de beëindiging 'spontaan herstel' komt bij vrouwen bijna twee keer zo vaak voor. Het is nog onduidelijk wat hiervoor de oorzaak is. Giezen e.a. (1998).

⁹ Zie: Ctsv (1999).

naar leeftijdsklassen blijkt er een significant verschil te bestaan in het percentage stromers per leeftijdsklasse. De conclusie is dat oudere WAO'ers minder vaak reïntegratieactiviteiten ontplooiën na een langdurig verblijf in de WAO. Of dit komt doordat jongeren vaker herstellen en vervolgens reïntegratieactiviteiten ontplooiën of om een andere reden is onduidelijk.

Tabel 4.3: Samenhang tussen leeftijd en percentage stromers/blijvers.

n=642	t/m 40 jaar (n=199)	41-50 jaar (n=242)	>50 jaar (n=201)
Blijvers	62%	77%	82%
Stromers	38%	23%	18%

Bron: Regioplan.

Als we apart kijken naar mannen en vrouwen, blijkt bij de mannen dat het percentage stromers per leeftijdsgroep hetzelfde patroon laat zien als de totale groep, respectievelijk 47%, 31% en 21%. Bij vrouwen zit het grootste verschil tussen de leeftijdsgroep tot en met 40 jaar (29%) en de twee andere klassen (beide 13%). Oudere vrouwen behoren dus relatief weinig tot de stromers.

Omdat leeftijd een rol speelt, kan verwacht worden dat ook arbeidsverleden een rol speelt. Het gemiddelde arbeidsverleden van blijvers en stromers is respectievelijk 17 en 15 jaar. Bij een vergelijking tussen de WAO'ers met een arbeidsverleden van respectievelijk 0-10 jaar, 11-20 jaar en meer dan 20 jaar blijkt geen significant verschil op te treden in het percentage stromers en blijvers. Dit betekent dat de lengte van het arbeidsverleden geen invloed heeft op het ondernemen van reïntegratieactiviteiten.

Tabel 4.4: Samenhang tussen arbeidsverleden en percentage stromers/blijvers.

(n=444)	0-10 jaar (n=149)	11-20 jaar (n=131)	> 20 jaar (n=164)
Blijver	68%	73%	78%
Stromer	31%	27%	21%

Bron: Regioplan.

Een mogelijke verklaring voor het lage percentage stromers bij WAO'ers met een arbeidsverleden van meer dan 20 jaar, is dat de WAO door sommigen als een recht wordt beschouwd. Zij redeneren dat zij er ook jarenlang de premies voor hebben betaald.

Hypothese 3: Hoofdkostwinners zijn vaker stromer.

Bij de WAO'ers die in 1991 instroomden, bleek na 2,5 jaar dat als men hoofdkostwinner is, de arbeidsoriëntatie en de concessiebereidheid hoger is. De verwachting is dat hoofdkostwinners vaker stappen ondernemen om te reïntegreren.

In de dossiers wordt niet bijgehouden of iemand een hoofdkostwinner is of niet. Wel kan een indicatie worden verkregen door te kijken of iemand fulltime (meer dan 32 uur) of parttime werkte vóór de arbeidsongeschiktheid. Tweederde van de WAO'ers werkte als fulltimer, de meesten werkten 40 uur per week voorafgaand aan de WAO (40%). Er zijn 12 WAO'ers die meer dan 50 uur per week werkten met een uitschieter van 75 uur per week. Eén derde van de WAO'ers werkte als parttimer.

Bij de fulltimers is 31% stromer, bij de parttimers is 16% stromer. Fulltimers behoren dus vaker tot de stromers dan parttimers. Dit kenmerk hangt sterk samen met geslacht: mannen werkten bijna allemaal fulltime (95%). Bij de vrouwen werkte bijna tweederde voorafgaand aan de WAO-instroom parttime.

Natuurlijk kan ook een wisseling optreden in kostwinnerschap. Uit onderzoek blijkt dat een vijfde van de WAO-gerechtigden met een partner zegt dat de partner (meer) is gaan werken als reactie op het feit dat het inkomen terugliep na arbeidsongeschiktheid van de betrokkene¹⁰. Deze rolverwisseling wordt door een aantal velddeskundigen genoemd als belemmering om te reïntegreren (zie hoofdstuk 3).

Hypothese 4: Het opleidingsniveau van een WAO'er heeft invloed op de kans om tot de stromers te behoren.

In het algemeen geldt dat hoe hoger het opleidingsniveau is, hoe groter de kansen op de arbeidsmarkt voor iemand zijn. Dit heeft dus ook invloed op het ontplooiën van reïntegratieactiviteiten door een arbeidsongeschikte. Bij de WAO'ers die in 1991 instroomden, bleek na 2,5 jaar een positieve samenhang tussen opleiding met werkhervatting te bestaan. Bij de WAO'ers die in 1998 instroomden blijkt ook dat na 2,5 jaar hoger opgeleiden sneller en vaker het werk hervatten¹¹.

Binnen de totale groep blijvers en stromers hebben de meeste personen alleen de basisschool bezocht (33%) of een opleiding op LBO/Mavo niveau gevolgd (34%). Een groep van 26% heeft een opleiding op middelbaar niveau (MBO/Havo/VWO) en 7% heeft een opleiding op HBO of universitair niveau. De vrouwen uit de onderzoeksgroep zijn hoger opgeleid dan de mannen.

¹⁰ Zie: Ctsv 1999.

¹¹ Deze factor bleek in dat onderzoek bij een multivariate analyse niet meer significant.

Tabel 4.5: Samenhang opleidingsniveau en percentage stromers/blijvers.

	Basisschool (n=196)	LBO/MAVO (n=203)	MBO/HAVO/VWO (n=151)	HBO/Universitair (n=39)
Blijvers	78%	77%	65%	62%
Stromer	22%	23%	35%	38%

Bron: Regioplan.

Bij de WAO'ers met een laag opleidingsniveau ligt het percentage stromers op 22-23%, bij WAO'ers met een opleiding op middelbaar en hoog niveau ligt dit allebei significant hoger, respectievelijk 35% en 38%.

Het effect van opleiding op het doen van reïntegratiepogingen doet zich het sterkst voor bij de vrouwen binnen de onderzoekspopulatie. De percentages stromers liggen voor de vier opleidingsgroepen op 9%, 13%, 30% en 39%. Bij de mannen volgen de percentages stromers wel hetzelfde patroon maar zijn de verschillen niet significant.

Hypothese 5: WAO'ers met een hoog inkomen bij de laatste werkgever zijn vaker blijver.

De WAO'ers met een middeninkomen (fl. 3.000-5.000 bruto per maand) vormen de grootste groep (47%)¹². De WAO'ers met een laag inkomen (fl. 0-3.000) vormen met 41% de tweede groep. Er is een kleine groep met een inkomen hoger dan f 5000 bruto per maand (12%). Uit tabel 4.3 blijkt dat hoe hoger het inkomensniveau voorafgaand aan de WAO ligt, hoe groter de kans is dat iemand reïntegreert. De verschillen tussen percentages van de verschillende inkomensklassen zijn significant. De hypothese moet dus worden omgedraaid: WAO'ers met een hoog inkomen bij de laatste werkgever zijn vaker stromer.

Tabel 4.6: Samenhang tussen inkomensklasse en percentage stromers/blijvers.

(n=562)	fl. 0 - f 3.000 (n=240)	fl. 3.000 - fl. 5.000 (n=273)	> fl. 5.000 (n=49)
Blijver	82%	67%	57%
Stromer	18%	33%	43%

Bron: Regioplan.

Omdat het inkomen ook samenhangt met hoeveel uur men per week werkt, is eveneens gekeken naar het verband bij alleen die WAO'ers die 32 uur per week of meer werken. Dit levert hetzelfde patroon op: WAO'ers met een hoog inkomen bij de laatste werkgever zijn vaker stromer. De verschillen zijn dan niet meer significant, maar dat kan veroorzaakt worden door

¹² Dit betreft het persoonlijk bruto inkomen, niet het huishoudinkomen.

het lager aantal betrokken cases. Het verband tussen inkomen en het uiteindelijk ondernemen van reïntegratieactiviteiten doet zich sterker voor bij de vrouwen dan bij de mannen in de populatie. Bij vrouwen met een laag inkomen onderneemt 16% weer reïntegratieactiviteiten en bij vrouwen met een midden of hoog inkomen is dat 33%¹³. Bij mannen liggen deze percentages op 25% en 35%. Deze percentages laten hetzelfde patroon zien, maar de verschillen zijn niet significant.

Hypothese 6: De aanleiding voor de WAO-instroom (aard en ernst van de gezondheidsklachten) beïnvloedt de kans om tot de stromers te behoren.

Bij de aard van de klachten maken we een onderscheid tussen WAO'ers met psychische klachten, fysieke klachten of psychische én fysieke klachten. Bij psychische klachten dient te worden opgemerkt dat het moeilijk is om het arbeidsongeschiktheidspercentage vast te stellen. De verzekeringsarts heeft slechts beperkte mogelijkheden om de psychische belastbaarheid weer te geven en de arbeidsdeskundige vindt weinig aansluiting in het FIS-systeem¹⁴.

Volgens de velddeskundigen (zie ook hoofdstuk 3) is het reïntegreren van arbeidsongeschikten met psychische klachten zeer moeilijk. Bij de WAO'ers die in 1998 zijn ingestroomd blijkt dat de psychisch arbeidsongeschikten over het algemeen trager reïntegreren dan mensen met louter lichamelijke klachten, maar na 2,5 jaar is het verschil verdwenen¹⁵.

Als we kijken naar de onderzoeksgroep, blijkt dat bij instroom 389 mensen lichamelijke klachten hebben, 135 personen psychische klachten en 104 arbeidsongeschikten een combinatie van lichamelijke en psychische klachten. Hier zijn de WAO'ers waarbij oorzaak voor hun klachten in een verslaving of in een conflict lag, buiten beschouwing gelaten (21 personen).

Vrouwen zijn vaker ingestroomd naar aanleiding van psychische klachten, mannen vaker naar aanleiding van fysieke klachten.

Bij de onderzoeksgroep zien we bij de personen met psychische klachten 36% stromers en bij de personen met lichamelijke of lichamelijke én psychische klachten respectievelijk 23 en 21%. De verschillen zijn significant.

Een verklaring voor het hoge percentage stromers bij arbeidsongeschikten met psychische problemen kan zijn dat deze veroorzaakt worden door omstandigheden thuis of op het werk.

¹³ Bij deze aparte analyse voor mannen en vrouwen zijn de inkomensklasse 2 en 3 samengevoegd, omdat bij de vrouwen inkomensklasse 3 bijna niet voorkwam.

¹⁴ Zie: Ctsv (1998).

¹⁵ Zie Lisv (2001).

Als er tijd is geweest om deze omstandigheden te herstellen, zou men weer kunnen gaan werken (zie ook hoofdstuk 7).

De ernst van de klachten is moeilijker vast te stellen: ze zijn wellicht medisch objectiveerbaar, maar de beleving daarvan is subjectief. Daarnaast was er tijdens het dossieronderzoek een praktisch probleem: niet altijd werden de medische dossiers ter beschikking gesteld. Daarom is gekeken naar het arbeidsongeschiktheidspercentage. Dit percentage is niet zozeer een medisch oordeel, maar wordt in veel gevallen wel zo ervaren door de WAO'ers.

Het grootste gedeelte van de WAO'ers in de onderzoeksgroep is geheel arbeidsongeschikt (80-100%). Bij volledig of gedeeltelijk arbeidsongeschikte cliënten is een significant verschil geconstateerd tussen het percentage blijvers en stromers: bij de gedeeltelijk arbeidsongeschikten ontplooit 37% reïntegratieactiviteiten, bij de volledig arbeidsongeschikten is dat 24%.

Deze hypothese wordt verder uitgewerkt aan de hand van gegevens uit de interviews in paragraaf 4.4.

4.3.2 Achtergrondkenmerken: multivariate analyse

Omdat bivariate analyses soms schijnverbanden tonen of juist geen verband aantonen terwijl in werkelijkheid wel een verband bestaat, is ook een multivariate analyse uitgevoerd. Zo is bijvoorbeeld onduidelijk of er bij het gevonden verband tussen opleiding en de kans op reïntegratie sprake is van een opleidingseffect of dat er wellicht sprake is van de invloed van een derde variabele, bijvoorbeeld leeftijd. Het is goed denkbaar dat leeftijd de onderliggende variabele is die zowel samenhangt met het reïntegratie of blijven als met het opleidingsniveau en zo verantwoordelijk is voor het gevonden verband tussen opleiding en stromers. Omgekeerd is het natuurlijk ook mogelijk dat op basis van bivariate analyse wordt geconcludeerd dat er tussen twee variabelen geen samenhang bestaat, terwijl in een multivariate analyse blijkt dat de ene variabele wel degelijk van invloed is op de andere. Om deze redenen is een formele toetsing met behulp van multivariate analyse noodzakelijk. Dit houdt in dat een model is geconstrueerd dat de kans op het blijven of stromen van een individu inschat. Dit stromen of blijven wordt verklaard vanuit een aantal variabelen.

We nemen de variabelen mee die ook bivariaat zijn getoetst behalve het aantal uren dat iemand werkt. Deze variabele hangt te sterk samen met de variabele inkomen¹⁶.

¹⁶ Ofschoon alle variabelen wel enigszins met elkaar samenhangen, tonen deze twee variabelen de sterkste samenhang.

Tabel 4.7: Resultaten multivariate analyse.

n=549	Significantie-niveau	Significant
Geslacht	0,006	ja
Leeftijd	0,000	ja
Opleiding	0,041	ja
Inkomen	0,001	ja
Geheel of gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid	0,046	ja
Aard van de arbeidsongeschiktheid	0,008	ja
Arbeidsverleden	0,897	nee

Bron: Regioplan.

Alle variabelen die bij de bivariate analyses significant zijn, zijn ook in de multivariate analyse significant. De variabele arbeidsverleden is bij geen van de analyses significant. Dit kan onder andere verklaard worden uit de verschillende werkpatronen tussen mannen en vrouwen. Mannen werken meestal in een aaneengesloten periode. Vrouwen werken vaker een periode niet. De lengte van het arbeidsverleden is daardoor moeilijk onderling vergelijkbaar.

Aan de hand van een fictief voorbeeld zal een illustratie worden gegeven van de invloed van de verschillende variabelen op de kans voor een langdurig arbeidsongeschikte om tot de stromers te worden gerekend. Dit voorbeeld is gebaseerd op een model zonder de variabele arbeidsverleden omdat deze geen significante invloed heeft op de kans om tot de stromers te behoren. Zie bijlage 5.

In tabel 4.9 zien we de variatie in deze kans voor een langdurig arbeidsongeschikte om tot de stromers te behoren als één van de variabelen verandert. Hierbij is alleen de *richting* van de variatie van belang, de absolute waarde van de kansen en de absolute verschillen tussen de kansen zijn niet relevant.

Tabel 4.10: Geschatte kans om stromer te worden voor fictieve mannelijke WAO'ers (in %).

Man	A	Geslacht	Leeftijd	Opleiding	Inkomen	Aard ao	Geheel of gedeeltelijk	B
Geslacht	man	vrouw	man	man	man	man	man	man
Leeftijd	50 jaar	50 jaar	30 jaar	50 jaar	50 jaar	50 jaar	50 jaar	30 jaar
Opleiding	laag	laag	laag	hoog	laag	laag	laag	hoog
Inkomen	laag	laag	laag	laag	hoog	laag	laag	hoog
Aard	psych en fysiek	psych en fysiek	psych en fysiek	psych en fysiek	psych en fysiek	psychisch	psych en fysiek	psychisch
Geheel/ged	geheel	geheel	geheel	geheel	geheel	geheel	gedeeltelijk	gedeeltelijk
Kans	15%	4%	41%	29%	37%	33%	36%	98%

Bron: Regioplan.

4.4 Achtergrondkenmerken: de diepte-interviews

Uit de onderzoeksgroep van 654 arbeidsongeschikten zijn 93 mensen geïnterviewd. In deze paragraaf gaan wij nader in op de achtergrondkenmerken van de 93 respondenten van de interviews¹⁷. De gegevens die uit de interviews naar voren komen, worden niet representatief voor de gehele dossieronderzoeksgroep geacht. De gegevens worden gebruikt voor een kwalitatieve analyse van de onderzoekshypothesen en -veronderstellingen. In dit hoofdstuk geldt dit voor de hypothese met betrekking tot de aard en ernst van de arbeidsongeschiktheid (hypothese 6).

De onderzoeksgroep die betrokken is bij de interviews (de respondenten) bestaat voor 48% uit mannen en 52% uit vrouwen. Het grootste gedeelte van de respondenten valt in de leeftijdsklasse ouder dan 45 jaar. De jongste respondent is 30 jaar, de oudste 56 jaar.

Het opleidingsniveau ligt voornamelijk op laag en midden niveau (totaal 78%). Een groep van 17% heeft een opleiding op hoog niveau. Het inkomensniveau ligt bij 54% op midden niveau (fl. 2.000-4.000 netto/maand), bij 31% op laag niveau, (fl. 0-2.000 netto/maand) en bij 14% op hoog niveau (meer dan fl. 4.000 netto/maand).

De meerderheid is geheel arbeidsongeschikt maar hun aandeel is wel verminderd in de loop der tijd. Bij instroom was 82% geheel arbeidsongeschikt en op het moment van de interviews is 70% geheel arbeidsongeschikt verklaard.

In onderstaande tabel wordt een vergelijking gemaakt tussen de dossiergroep en de respondenten.

Tabel 4.11: Vergelijking dossiergroep en respondenten.

Achtergrondkenmerk	Dossieronderzoek (n=654)	Respondenten (n=93)
Vrouwen	47%	52%
Leeftijd > 45 jaar	58%	65%
Opleiding alleen basisschool of LBO/Mavo niveau	67%	45%
Inkomen op laag niveau ¹⁸	41%	31%
Gedeeltelijk arbeidsongeschikt bij instroom	13%	18%
Fulltime werkzaam vóór arbeidsongeschiktheid	67%	73%

Bron: RegioPlan.

¹⁷ Bij de interviews wordt bij het vermelden van percentages steeds uitgegaan van het percentage ten opzichte van alle respondenten (n=93). Overigens hebben niet alle respondenten steeds alle vragen beantwoord.

¹⁸ Bij het dossieronderzoek is uitgegaan van het bruto inkomen per maand per persoon, bij de interviews van het netto-inkomen per maand per persoon. Hier wordt de categorie 'bruto-inkomen 0-3.000' gelijkgesteld aan de categorie 'netto-inkomen 0-2.000'.

De groep respondenten wijkt af van de groep van wie het dossier is onderzocht. Vrouwen wilden vaker meewerken aan het interview en vormen een kleine meerderheid in tegenstelling tot de groep van het dossieronderzoek waar de mannen een kleine meerderheid vormen. Ook ouderen waren vaker bereid om mee te werken. Verder zijn de respondenten hoger opgeleid en hebben een hoger inkomensniveau. De respondenten zijn ten opzichte van de dossiergroep vaker gedeeltelijk arbeidsongeschikt bij instroom en ze werkten vaker fulltime voorafgaand aan de WAO-instroom.

Het percentage stromers bij de respondenten ligt hoger: 40% ten opzichte van 25% bij de dossiergroep. Dit kan mogelijk verklaard worden uit een responseffect: de veronderstelling is dat een stromer eerder geneigd zal zijn om mee te werken aan een interview, omdat deze een positief verhaal te vertellen heeft.

De hypothesen ten aanzien van de andere achtergrondkenmerken zijn onderzocht bij de groep van 93 respondenten, maar hoofdzakelijk ter controle van de representativiteit van deze groep en niet om uitspraken te kunnen doen over de hypothesen zelf.

Ten aanzien van de hypothesen over geslacht, leeftijd, opleiding, inkomen, fulltime of parttime werken en geheel of gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid zijn bij de respondenten dezelfde patronen te zien als bij de gegevens uit het dossieronderzoek. Alleen zijn de verschillen nu niet significant, wat verklaard kan worden uit de kleinere omvang van de onderzoeksgroep.

Andere persoonlijke kenmerken die in de dossiers niet aanwezig waren zijn wel bij de interviews gevraagd. Er is gevraagd naar nationaliteit en gezinssamenstelling. De respondenten blijken bijna allemaal de Nederlandse nationaliteit te hebben (89 van de 93). Het kostwinnerschap kan niet strict worden vastgesteld: de hoogte van het inkomen van de partner is niet bekend. Wel is gekeken naar de WAO'ers met een partner met inkomsten. 72 respondenten zijn getrouwd of wonen samen. In 57 gevallen heeft de WAO'er een partner met inkomsten uit werk, in drie gevallen heeft de partner eveneens een WAO-uitkering en één respondent heeft een partner met een pensioen.

De stromers hebben bijna allemaal een werkende partner (21 van de 24), bij de blijvers heeft ook de meerderheid een werkende partner (36 van de 48).

De interviews worden in dit hoofdstuk gebruikt in het kader van hypothese 6, om de aard van de arbeidsongeschiktheid toe te lichten. De beleving van de WAO'ers zelf wordt hier als uitgangspunt gebruikt.

Hypothese 6: De aanleiding voor de WAO-instroom (aard en ernst van de gezondheidsklachten) beïnvloedt de kans om tot de stromers te behoren.

Aan de geïnterviewden is gevraagd wat de aanleiding was om in de WAO te komen. De meeste respondenten gaven een beschrijving van hun ziekte of klachten en eventueel ook de oorzaak daarvan. Een directe oorzaak voor ziekte en klachten wordt dan bijvoorbeeld gelegd bij een ongeluk, privé-omstandigheden of het werk.

Voor een aantal respondenten is het onduidelijk of hun klachten zijn begonnen als lichamelijke klachten of als psychische klachten. Soms worden lichamelijke klachten achteraf verklaard uit psychische problemen, soms hebben lichamelijke klachten uiteindelijk geleid tot psychische klachten. In onderstaande tabel is zoveel mogelijk gekeken naar de klachten gedurende het ziektejaar.

Tabel 4.12: Aanleiding om in de WAO terecht te komen.

Aard arbeidsongeschiktheid	Blijvers	Stromers	Totaal
Lichamelijke klachten	41	21	62
Psychische klachten	11	11	22
Combinatie lichamelijke en psychische klachten	4	2	6
Overig ¹⁹	0	3	3
Totaal	56	37	93

Bron: RegioPlan.

Bij zowel stromers als blijvers komen bij instroom lichamelijke klachten het meeste voor. De stromers hebben wel vaker psychische klachten²⁰.

Er is gekeken of er verschillen zijn in het beschrijven van de klachten of oorzaken in klachten tussen stromers en blijvers. Bij zowel de blijvers als de stromers zijn de lichamelijke klachten vaak omschreven als klachten aan het bewegingsapparaat zoals schouders, rug en knieën. Dit is het geval bij 23 blijvers en bij 14 stromers. Een 47-jarige vrouw (blijver):

Ik ben in 1990 en 1993 geopereerd aan een hernia. Ik werkte als champignonplukster en zou in april 1994 in de WAO raken. Ik vond het vervelend om mijn werk op te geven en ben opnieuw aan het werk gegaan. Dit hield ik echter niet vol en moest na vier weken stoppen. In augustus werd ik geopereerd en in het gips gezet. In september 1994 ben ik afgekeurd.

¹⁹ Twee respondenten geven aan dat uitsluitend het conflict met de werkgever aanleiding was om in de WAO te belanden en één respondent geeft aan dat zij zichzelf bewust de WAO in heeft gepraat om maar niet in de WW terecht te komen.

²⁰ Dit zou verklaard kunnen worden uit een responseffect. Het is denkbaar dat blijvers met psychische klachten minder snel meewerken aan een interview. Stromers die psychische problemen hebben gehad, maar bij wie deze zijn overgegaan, zijn wellicht eerder bereid om mee te werken.

Een 38-jarige man die voorheen als hovenier werkte en nu als servicedienstmedewerker in een verpleeghuis, (stromer):

Ik heb rugproblemen. Het is in 1987 begonnen. Ik stond in de keuken en viel ineens op de grond. Twee jaar ben ik door een neuroloog aan het lijntje gehouden. Die dacht dat het tussen mijn oren zat. Een tweede neuroloog constateerde een dubbele hernia. Tussen 1989 en 1993 heb ik vier operaties gehad. Na de tweede ging het zodanig slecht met me dat ik voor de tweede keer in de ziektewet kwam en uiteindelijk in 1993 in de WAO.

Een 38-jarige man die als vrachtwagenchauffeur werkzaam was, (stromer):

Ik kwam in 1987 voor het eerst in de Ziektewet vanwege mijn rug. Op het einde van dat jaar ben ik weer aan het werk gegaan, maar bleef wel last van mijn rug houden. Mijn rug werd steeds slechter en aangepast werk was niet mogelijk. In 1993 kwam ik weer in de ziektewet. In het ziekenhuis bleek bij de behandeling dat drie tussenwervels versleten waren.

Negen respondenten wijten de lichamelijke klachten (deels) aan het zware werk, eentonigheid in het werk, werkomstandigheden of werkdruk. Dit zijn vijf blijvers en vier stromers.

Psychische klachten worden vaak gerelateerd aan verschillende oorzaken: werkdruk, conflicten op het werk, privé-problemen of psychosociale problematiek. Een 52-jarige vrouw die directiesecretaresse werkte in een garagebedrijf (blijver):

Ik werkte daar ongeveer een half jaar. Maar de combinatie van een te hoge werkdruk en het in korte tijd meemaken van verschillende overlijdensgevallen maakte dat ik ziek werd.

Een 52-jarige timmerman, (blijver):

In mijn werk was de werkdruk altijd hoog en er was weinig waardering. Als timmerman zit je vaak tijden zonder werk. Als ik weer eens belde of er nog werk was, werd mij al op mijn 32^e gezegd dat ik te oud was. Dat viel me zwaar. In mijn werk kon ik steeds minder verdragen en ik gedroeg me steeds warriger.

En een 46-jarige vrouw die werkzaam was als loonadministratrice en nu werkt als medewerkster bij een culturele stichting (stromer):

Pas toen ik, na problemen op het werk en na het overlijden van mijn schoonmoeder zelf tegen de huisarts zei dat mijn lichamelijke klachten misschien psychisch gerelateerd waren, gaf deze toe dat het inderdaad om een psychische oorzaak ging. De huisarts zei dit al te weten, maar had het mij niet willen vertellen omdat ik me dan misschien zieker zou voelen dan zonder deze kennis. Ik wilde absoluut niet in de WAO en bleef mijn psychische problemen verzwijgen tegenover mijn omgeving.

Een 47-jarige man die als productontwikkelaar werkte in de industrie (stromer):

In april 1992 ben ik geflipt. Op mijn werk was er de spanning van een reorganisatie met alle onzekerheid van dien. En in mijn privé-leven werd ik geconfronteerd met de ziekte van en het overlijden van mijn vader. Ik ben toen in dagbehandeling gegaan bij een psychiatrisch centrum.

De WAO'ers met psychische klachten zeggen relatief vaker dat hun klachten (deels) direct aan het werk waren gerelateerd (14x) dan de WAO'ers met lichamelijke klachten. Bij de stromers kwam dit vaker voor (9x) dan bij de blijvers (5x).

Als we kijken naar de rol van conflicten met de werkgever blijkt dat twee WAO'ers uitsluitend vanwege een conflict in de WAO zijn beland zonder dat zij gezondheidsklachten hadden. Zij zeggen van zichzelf dat ze niet ziek waren. Twee andere respondenten geven aan wel klachten te hebben, maar wijten deze vooral aan conflicten op de werkvloer of met werkgevers.

Er zijn 10 respondenten bij wie in het Ziektewetjaar een conflict ontstond met een werkgever (2x) of bij wie de werkgever niets meer van zich liet horen nadat ze in de ziektewet kwamen (8x).

Overigens komt het beeld bij de interviews overeen met de resultaten van het dossieronderzoek bij deze hypothese. De stromers hebben iets vaker psychische klachten als oorzaak van hun arbeidsongeschiktheid. Bij de interviews geven zij iets vaker aan dat hun klachten werkgerelateerd zijn.

Bij een kleine groep respondenten (4) speelden bij het terechtkomen in de WAO direct of indirect een conflict met een werkgever een rol. Bij 10 respondenten speelden in het Ziektewetjaar een conflict of hoorde men na afloop van dit jaar niets meer van de werkgever.

4.5 Conclusies

In dit hoofdstuk is de invloed van achtergrondkenmerken van langdurig WAO'ers op de kans om te reïntegreren behandeld. De langdurig WAO'ers zijn verdeeld in stromers en blijvers. Een stromer is een langdurig WAO'er die na een verblijf van minimaal twee jaar in de WAO zonder te werken vervolgens weer is gaan werken, scholing is gaan volgen of andere duurzame reïntegratieactiviteiten heeft ontplooid. Vaak is een stromer gereïntegreerd in een ander beroep of een ander sector dan waar hij werkzaam was vóór de arbeidsongeschiktheid. Een blijver heeft tot het meest recente contact (volgens dossier) geen duurzame reïntegratieactiviteiten ondernomen.

Het feit of een langdurig WAO'er behoort tot de stromers of blijvers, correspondeert niet altijd met (de veranderingen in) het arbeidsongeschiktheidspercentage: er zijn volledig arbeidsongeschikte stromers en gedeeltelijk arbeidsongeschikte blijvers.

Aan de hand van het dossieronderzoek is een aantal achtergrondkenmerken onderzocht. Hieruit blijkt dat mannen vaker alsnog reïntegratieactiviteiten ondernemen dan vrouwen en jongeren eerder dan ouderen. Er is geen samenhang gevonden tussen arbeidsverleden en het ontplooiën van reïntegratieactiviteiten. WAO'ers die fulltime hebben gewerkt voorafgaande aan de arbeidsongeschiktheid richten zich vaker alsnog op reïntegratie dan de WAO'ers die parttime werkten. Hierbij moet worden opgemerkt dat bijna alle mannen fulltime werkten en tweederde van de vrouwen parttime.

De opleiding van de WAO'ers speelt ook een rol. Een WAO'er met een lage opleiding reïntegreert minder dan een WAO'er met een opleiding op middelbaar of hoog niveau. Bij de hoogte van het inkomen blijkt eenzelfde effect zich voor te doen. Overigens doen deze effecten van opleiding en inkomen zich iets sterker voor bij vrouwen dan bij mannen. Er is een samenhang gevonden tussen het soort klachten (psychisch of fysiek) en het stromer of blijver zijn. Mensen met alleen psychische klachten ontplooiën vaker reïntegratieactiviteiten dan mensen met fysieke klachten of psychisch én fysieke klachten.

Uit de interviews blijkt ook dat de stromers iets vaker psychische klachten als aanleiding om in de WAO te komen noemen, maar hier zou een responseffect aanwezig kunnen zijn. Ook relateerden de stromers hun psychische klachten iets vaker aan het werk.

De rol van de ernst van de gezondheidsklachten is moeilijk vast te stellen. Hoewel medische klachten in zekere zin objectiveerbaar zijn, speelt de subjectieve beleving van de WAO'er ook een rol. In dit hoofdstuk is daarom in eerste instantie gekeken of men geheel of gedeeltelijk arbeidsongeschikt was bij instroom. Hoewel dit geen medische maatstaf is, wordt dit vaak wel zo door de WAO'er ervaren. Gedeeltelijk arbeidsongeschikten reïntegreerden vaker dan geheel arbeidsongeschikten.

5 HOUDINGSFACTOREN

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoeken we in hoeverre de houding van de langdurig WAO'er hun reïntegreerbaarheid beïnvloedt. We kijken naar de houding van de WAO'ers ten opzichte van gezondheid, scholing, hun kansen op de arbeidsmarkt en hun bereidheid tot concessies bij het zoeken naar werk. Als laatste wordt ingegaan op de algemene houding ten opzichte van werk.

Bij alle veronderstellingen speelt mee dat de houding van respondenten grotendeels bepaald kan worden door hun gezondheid. We proberen in dit hoofdstuk echter te onderzoeken in hoeverre *andere* factoren een rol spelen, en of er een verschil bestaat tussen stromers en blijvers.

Dit hoofdstuk maakt gebruik van de gegevens uit de diepte-interviews met 56 blijvers en 37 stromers. Uit het dossieronderzoek zijn ten aanzien van de houding van de WAO'ers niet voldoende gegevens beschikbaar gekomen.

Bij een aantal veronderstellingen is moeilijk aan te geven op welke manier een causaal verband bestaat. Is het zo dat iemand met een positieve houding ten opzichte van werk eerder reïntegratieactiviteiten ontplooit dan iemand die negatief tegenover werk staat? Of veroorzaakt het weer gaan werken na een langdurig WAO-bestaan dat iemand positief tegenover werk staat? Soms geeft de respondent zelf een aanwijzing voor de richting van het causale verband maar vaak ook niet. Ook al geven de respondenten een verklaring, kan de betrouwbaarheid daarvan betwijfeld worden: de geïnterviewden verklaren hun gedrag immers achteraf. Hun reflecties worden gekleurd door de actuele situatie, en stemmen wellicht niet overeen met het zelfbeeld van de respondent vijf jaar geleden.

Vaak kunnen we dan ook alleen concluderen dat een bepaald verband bestaat. Wat oorzaak is en wat gevolg, daarover kunnen we niet altijd uitspraken doen. Dit probleem doet zich vooral voor met betrekking tot de veronderstelling over het omgaan met de gezondheidssituatie (veronderstelling 7), verwachtingen over reïntegratiekansen (veronderstelling 11) en houding ten opzichte van werk (veronderstelling 13).

Wanneer in dit hoofdstuk percentages worden vermeld, dan betreft dit de gesloten vragen uit de interviews. Deze percentages (maar ook andere kwantificeringen) geven de verhoudingen weer *binnen* de groep van 93 geïnterviewden.

5.2 Houding ten opzichte van gezondheid

In deze paragraaf wordt aan de hand van de interviews een overzicht gegeven van de houding van de WAO'ers ten opzichte van hun gezondheid.

Veronderstelling 7: Blijvers zullen zich vaker dan de stromers vereenzelvigd hebben met hun rol als zieke of arbeidsongeschikte.

De vraag is in hoeverre de houding ten opzichte van de gezondheidsklachten een rol speelt bij het weer ontplooiën van reïntegratie-activiteiten na een langdurig verblijf in de WAO. Bij deze veronderstelling gaat het om de subjectieve beleving: de wijze waarop een WAO'er omgaat met zijn klachten kan een rol spelen. De veldspecialisten verwijzen vaak naar een 'coping-mechanisme': het inzien en accepteren van beperkingen die iemand ondervindt, maar ook het zien van de mogelijkheden.

De respondenten is gevraagd om zichzelf een arbeidsongeschiktheidspercentage toe te kennen. Voor veel respondenten is het arbeidsongeschiktheidspercentage een 'medisch percentage' in plaats van een percentage dat gebaseerd is op loonverlies.

Op het moment van instroom was 82% volledig arbeidsongeschikt, op het moment van het interview was 70% geheel arbeidsongeschikt. De meeste WAO'ers (62x) antwoorden dat het arbeidsongeschiktheidspercentage van de uitvoeringsinstelling correct is, 50 van hen vinden zichzelf inderdaad geheel arbeidsongeschikt. Een groep van 16 WAO'ers geeft zichzelf een hoger arbeidsongeschiktheidspercentage. Een bijna even grote groep van 15 WAO'ers geeft zichzelf een lager percentage. Van deze 15 zijn er 10 volledig arbeidsongeschikt.

Tabel 5.1: Arbeidsongeschiktheidspercentage dat men zichzelf geeft.

Mening over ao%	Blijvers	%	Stromers	%
Hetzelfde ao% als de uvi	44	79	18	49
Hoger ao%	8	14	8	22
Lager ao%	4	7	11	30
Totaal	56	100	37	100

Bron: RegioPlan.

Bijna alle blijvers (79%) geven zichzelf hetzelfde arbeidsongeschiktheidspercentage als de uitvoeringsinstelling, bij de stromers is dit de helft. Opvallend is dat bij de blijvers een kleine groep zichzelf een lager percentage geeft, en dat bij de stromers een kleine groep zichzelf een hoger percentage dan de uitvoeringsinstelling geeft. Bijna een derde van de stromers geeft zichzelf een lager percentage.

Vervolgens hebben de respondenten hun gezondheid een rapportcijfer gegeven, met een motivatie. Het gemiddelde rapportcijfer dat de respondenten geven aan hun gezondheid is een 5,4. Het laagste cijfer dat wordt gegeven is een nul, het hoogste is een tien. De blijvers geven zichzelf gemiddeld een 4,8 en de stromers geven zichzelf een 6,3.

Welke argumenten of oorzaken noemen de respondenten voor hun rapportcijfer? De blijvers zijn somber over hun gezondheidssituatie, zij geven zichzelf vaak (33x) een onvoldoende (lager dan een 5,5). Zij beschrijven hun gezondheid als wisselvallig en noemen vaak dat ze angstig en onzeker zijn over hun gezondheid. Ook benadrukken zij vaak de beperkingen nú ten opzichte van wat men vroeger kon. Bijvoorbeeld een 48-jarige schilder met rugklachten (blijver):

Ik kan niet veel achter elkaar doen, ik moet mijn activiteiten beperken. In het dagelijks leven loop ik hier steeds tegenaan.

En een even oude bosbouwarbeider met rugklachten (blijver):

Ik kan niet veel meer. Bovendien speelt mijn gezondheid constant een rol, het is niet iets wat je even kan vergeten.

Tenslotte een 55-jarige cateringmedewerkster (blijver):

Vroeger kon ik alles aan, pakte alles aan. Maar nu weet ik niet meer hoe ik de kleinste moeilijkheden moet overwinnen.

Een kleinere groep blijvers (20x) zegt de gezondheidsklachten min of meer geaccepteerd te hebben of probeert het te relativiseren. Zo zegt een 51-jarige tuinbouwmedewerkster met klachten aan de schouder en arm (blijver):

Ik weet zelf dat het niet goed gaat, maar ik weet ook dat er veel ergere dingen in het leven zijn.

En een 55-jarige monteur met een versleten schouder (blijver):

Ik kan een hoop niet meer aan, maar ik heb mij de laatste zes jaar daaraan aangepast. Ik heb mijn grenzen leren kennen zodat ik weet wat ik nog kan, zonder daar pijn aan over te houden.

De stromers geven vaker dan de blijvers een voldoende voor hun gezondheid: ongeveer driekwart (28x) van de stromers geeft zichzelf hoger dan een 5,5. De meeste respondenten relativiseren hun problemen. Zij zeggen dat hun algemene gezondheid goed is, afgezien van de rugklachten, of ze vinden dat er ergere dingen in het leven zijn. Er zijn zes stromers die zeggen dat hun gezondheid gewoon goed is.

Een 52-jarige ex-slager met schouderklachten die nu een zelfstandig bedrijf heeft (stromer):

Afgezien van mijn schouder geef ik mijzelf een tien.

En een 48-jarige vrachtwagenchauffeur die met een nekhernia in de WAO is beland, wederom als chauffeur werkzaam (stromer):

Ik geef mijzelf een zeven, omdat mijn klachten stabiel zijn en ik ermee kan leven.

Een 37-jarige ex-hovenier die met een dubbele hernia in de WAO is terechtgekomen, en nu werkzaam is als klusjesman annex conciërge (stromer):

Ik probeer gewoon wat van mijn leven te maken. Mijn leven is kapot gegaan, maar nu heb ik tegen mezelf gezegd: tot hier en niet verder. Nu probeer ik elke dag weer plezier te hebben en niet te veel met mijn gezondheid bezig te zijn.

Ook bij de stromers is een klein groep die de wisselvalligheid van de gezondheid, de pijn of de onzekerheid vermeldt, of de beperkingen ziet. Een 37-jarige timmerman, met een hernia en gebroken rugwervels in de WAO beland, geeft zichzelf een 6,5 en verklaart (stromer):

Ik heb altijd pijn en kan nooit uitslapen. Als ik wakker word moet ik er meteen uit vanwege de pijn.

En een 32-jarige vrouw met zware trombose die voorheen werkzaam was als tandartsassistente en zojuist een secretaresse-opleiding heeft afgerond (stromer):

Ik voel me niet gehandicapt, maar wel beperkt. Zelfs als je in een rolstoel zit, ben je mobieler dan ik.

Omdat de gezondheidssituatie moeilijk objectief kan worden beschreven, is gekeken naar de subjectieve beleving. Daarbij speelt het probleem mee dat deze veronderstelling twee richtingen op kan. Het kan zijn dat de blijvers vanwege hun vereenzelviging met hun ziekte geen reïntegratieactiviteiten ondernemen. Omgekeerd is het mogelijk dat zij, omdat ze niet reïntegreren, zich steeds meer richten op hun gezondheidsproblemen en zich daarmee gaan vereenzelvigen.

Bij een ruime meerderheid van de blijvers lijken de gezondheidsklachten zeer centraal te staan in het dagelijkse leven, angst en onzekerheid spelen een rol. Een kleinere groep heeft zich neergelegd bij de klachten. Bij de eerste groep zouden we kunnen spreken van een vereenzelviging met de ziekte, maar over de richting van de veronderstelling kan bij de blijvers geen uitspraak worden gedaan.

Het tegenovergestelde doet zich bij de meeste stromers voor. Het lijkt dat niet alle stromers zich gaan richten op reïntegratie alleen maar omdat hun gezondheid verbeterd is, maar ook omdat ze anders met hun gezondheidsklachten omgaan. De richting van de veronderstelling lijkt daardoor duidelijk: de houding ten opzichte van de gezondheid beïnvloedt het onderne-

men van reïntegratie-activiteiten. Dat het ontplooiën van reïntegratie-activiteiten ook de gezondheidssituatie kan beïnvloeden (en dus waarschijnlijk ook de houding ten opzichte van de gezondheid) zullen we bij de veronderstelling over de houding ten opzichte van werk zien. Deze houding ten opzichte van de gezondheid is essentieel omdat deze ook bij de andere houdingsfactoren een rol speelt¹.

5.3 Houding ten opzichte van werk en reïntegratie

Naast de houding ten opzichte van de gezondheidssituatie willen we een aantal andere houdingsfactoren onderzoeken. We gaan ervan uit dat de kans op reïntegratie niet louter een gezondheidsaangelegenheid is. Wel is het zo dat de gezondheidssituatie de houdingsfactoren beïnvloedt. Deze paragraaf schetst aan de hand van de veronderstellingen een beeld van de houding van de langdurig WAO'ers ten opzichte van werk en reïntegratie.

Veronderstelling 8: Stromers hebben vaker een positieve houding ten aanzien van scholing dan blijvers.

Omdat scholing de kansen op de arbeidsmarkt vergroot, kan het een rol spelen bij de reïntegratie van arbeidsongeschikten. De houding tegenover scholing is op een aantal manieren aan bod gekomen. Eerst is gevraagd of men na de normale schoolopleiding nog cursussen en scholing heeft gevolgd, tijdens hun werk en gedurende de WAO-periode. Hierbij is relevant in hoeverre deze cursussen verplicht waren. Verder is gekeken of de WAO'ers nog plannen hebben om in de toekomst scholing te volgen.

Bij de stromers heeft 89% ooit wel eens aanvullende scholing gevolgd, bij de blijvers ligt dit op 71%. Een groter verschil is te zien als we kijken naar scholing die gevolgd is gedurende de WAO-periode: 60% van de stromers antwoordt hier bevestigend, tegenover 22% van de blijvers. De stromers die stromer zijn 'omdat ze scholing hebben gevolgd' zijn hierbij buiten beschouwing gelaten.

Van de 37 stromers volgden 26 mensen (70%) op vrijwillige basis een cursus, bij de blijvers waren dit 22 van de 56 personen (39%). De vraag of de langdurig WAO'ers nog plannen hebben om een cursus te volgen laat ook een verschil zien. Bij de stromers heeft 62% plannen om in de toekomst weer scholing te volgen of staat daar in ieder geval positief tegenover. Bij de blijvers is dit 29%.

De vraag is, wat de redenen zijn voor blijvers om negatief tegenover scholing in de toekomst te staan. De argumenten van blijvers die geen cursussen meer willen volgen, zijn vooral ge-

¹ Zie Ctsv 1998.

richt op hun gezondheidssituatie. Zij noemen hun lichamelijke klachten, psychische klachten, vermoeidheid of concentratieproblemen als belemmering om een cursus te volgen (11x). Ook wordt genoemd dat het geen zin heeft om een cursus te volgen omdat men toch niet meer kan werken wegens gezondheidsproblemen (5x). Het nut van het volgen van een cursus is bij deze respondenten sterk gekoppeld aan de arbeidsmarkt. Een 41-jarige champignonplukster met klachten aan haar schouder en arm (blijver):

Ik heb er nog over gesproken met de artsen. Ik zou wel iets aan scholing kunnen doen maar ik kan toch niet meer aan het werk dus heeft het geen zin.

Een andere groep blijvers (10x) noemt het algemene argument dat ze nooit heeft kunnen leren of daar nooit interesse voor heeft gehad. Een 50-jarige vrouw die als gastvrouw in een pastorie werkte en na een ongeval problemen heeft met het bewegingsapparaat (blijver):

Als ik dat ooit eerder had gewild, had ik dat allang gedaan. Leren trekt me niet.

En een 36-jarige produktiemedewerker, ook met klachten aan het bewegingsapparaat (blijver):

Leren heeft me nooit gelegen, toen niet en nu niet.

Een aantal blijvers staat wel positief tegenover scholing in de toekomst, maar deze scholing is niet zozeer gericht op reïntegratie. De cursussen zijn meer gelegen in de hobby-sfeer, vrijwilligerswerk of bijblijven in algemene zin. Slechts één blijver noemt hier een verbetering van zijn positie op de arbeidsmarkt als reden om scholing te gaan volgen.

De stromers staan over het algemeen positief tegenover scholing. Zij verwijzen dan vaak naar de noodzaak van scholing voor hun positie op de arbeidsmarkt en het bijhouden van het vakgebied.

Een klein aantal stromers laat zich negatief uit over scholing in de toekomst. Twee stromers noemen als reden dat het niet meer noodzakelijk is voor hun arbeidsmarktpositie. Er is één stromer die heeft aangegeven dat hij nooit cursussen heeft gevolgd omdat hij al vanaf jonge leeftijd chauffeur wilde worden: 'En een chauffeursdiploma was voldoende'. Hij is nu wederom als vrachtwagenchauffeur aan het werk. Eén stromer geeft aan geen cursussen te kunnen volgen in verband met geheugenstoornissen.

De conclusie is dat stromers positiever staan tegenover scholing. Zij volgden vaker aanvullende scholing tijdens hun werk en WAO-periode, zij volgen vaker scholing op vrijwillige basis en zij staan vaker positief tegenover scholing in de toekomst. De stromers melden ook vaker het verbeteren van hun positie op de arbeidsmarkt als reden om scholing te volgen. De

meeste blijvers noemen hun gezondheidssituatie als reden om geen scholing te kunnen volgen, maar er is ook een aantal blijvers, dat zegt dat ze in het algemeen niets ziet in scholing. Bij deze blijvers speelt hun houding ten opzichte van scholing de doorslaggevende rol.

Veronderstelling 9: Stromers zullen vaker dan blijvers bereid zijn concessies te doen ten aanzien van het aanvaarden van werk.

In de interviews is gevraagd tot wat voor concessies de WAO'er bereid zou zijn voor een nieuwe baan. Deze vraag is door 30 WAO'ers beantwoord². De respondenten zeggen soms duidelijk dat zij geen enkele of juist heel veel concessies willen doen. Maar meestal zeggen de WAO'ers in bepaalde opzichten wel bereid te zijn tot concessies, maar in andere opzichten weer niet. Er worden kanttekeningen geplaatst: ze stellen er bepaalde eisen tegenover, of noemen een aspect waarop men absoluut geen concessies wil doen.

De twaalf blijvers die deze vraag over concessies hebben beantwoord zeggen bijna allemaal (10x) dat ze in een aantal opzichten wel bereid zouden tot concessies. Er is één blijver die zegt dat hij tot heel veel concessies bereid is en één blijver zegt tot geen enkele concessie in staat te zijn, omdat ze 'al te veel heeft meegemaakt'.

Van de achttien stromers die deze vraag hebben beantwoord zeggen twaalf personen bereid te zijn tot bepaalde concessies. Vijf stromers zeggen dat zij bereid zijn tot veel concessies. Een 50-jarige vrouw die als officemanager werkte, psychische klachten kreeg en nu als secretaris van een ondernemingsraad actief is (stromer):

Ik ben tot heel veel bereid. Nu heb ik bijvoorbeeld te maken met een inkomensachteruitgang. Vroeger heb ik ook reistijd geaccepteerd voor mijn werk.

Een 37-jarige vrouw die als grafisch ontwerpster in de WAO terecht kwam wegens psychische klachten, en nu als reïntegratieconsulent werkzaam is (stromer):

Ik ben zeker bereid tot reistijd, dat had ik in mijn oude baan ook. Verder heb ik bij mijn nieuwe baan de concessie gedaan dat ik naar een nieuw vakgebied ben overgestapt. Ook heb ik vóór ik in de Ziektewet raakte, zelf een stap terug gedaan in functie en salaris omdat ik merkte dat ik het werk niet aankon.

Er zijn geen grote verschillen tussen stromers of blijvers in hun uitspraken. Er is wel een kleine groep stromers die zegt dat ze tot veel concessies bereid zijn. Omdat deze vraag door slechts een klein aantal respondenten is beantwoord kunnen hier verder geen conclusies worden getrokken.

² Niet bij ieder interview is hierop ingegaan. Soms gaven mensen tijdens het interview zo duidelijk aan dat werken voor hen geen mogelijkheid was, dat deze vraag niet meer gesteld is.

Veronderstelling 10: Blijvers zullen somberder verwachtingen formuleren ten aanzien van hun reïntegratiemogelijkheden dan stromers.

De WAO'ers is gevraagd naar hoe zij zelf hun kansen op (uitbreiding van de) reïntegratie binnen zes maanden beoordelen. Deze vraag is door 75 personen beantwoord. De meerderheid (49x) geeft aan zichzelf geen enkele kans te geven. Negen personen zeggen weinig kans te zien, en achttien mensen schatten hun kansen redelijk tot hoog in.

De meeste blijvers (47x) zeggen geen enkele kans op reïntegratie te zien. De gezondheidssituatie wordt wederom het meeste als reden genoemd. Een 51-jarige vrouw die als kantine medewerkster en schoonmaakster actief was, en met reuma in de WAO terecht is gekomen (blijver):

Ik kan niet werken en moet ook niet meer doen alsof.

Een 55-jarige monteur met versleten nekwerfels en ontstekingen in gewrichten zegt (blijver):

Ik wil mijn lichaam niet inzetten ten koste van mijn gezondheid. Ik wil mijn huidige gezondheid niet verslechteren.

Naast de gezondheidssituatie wordt ook hier weer door een klein aantal blijvers verwezen naar de arbeidsmarkt (9x). Zij noemen daarbij leeftijd, het feit dat ze er lang uit zijn geweest en hun WAO-verleden. Een 48-jarige schilder met rugklachten en psychische klachten (blijver):

Ik zou niet weten wat voor werk ik zou willen doen. Als ik de vacatures bekijk, zit er niets voor mij bij.

En een 36-jarige man die als timmerman werkzaam was, met problemen aan zijn knie (blijver):

Mijn afkeuring voor 35% is een reden om geen werk te krijgen.

Ten slotte een 34-jarige man die als ramenwasser werkte en bij een ongeval letsel opliep aan zijn arm (blijver):

Ik vind mijzelf wel 100% arbeidsgeschikt, maar werkgevers kunnen het risico niet aan. Een onderzoek van de verzekering heeft uitgewezen dat ik geen arbeidsmogelijkheden meer heb.

Er zijn drie blijvers die positiever zijn. Eén blijver zegt dat ze zolang haar situatie niet achteruitgaat wel aan de slag kan. Een andere blijver verwacht wel een baan te vinden, omdat hij nu zelf aan het oefenen is op de computer en wellicht bij kennissen in het bedrijf terecht kan.

Ten slotte zegt één blijver, dat als hij geen problemen had met zijn gezondheid en hij echt op zoek zou gaan naar werk, hij wel betaald werk zou kunnen vinden.

Als we dit vergelijken met de redenen die blijvers geven waarom zij niet actief zoeken, zien we hetzelfde patroon. Veel blijvers geven aan niet te zoeken vanwege lichamelijke (22x) of psychische klachten (4x). Maar ook arbeidsmarktredenen ('wie zou mij aannemen') en onzekerheid over de consequenties worden als reden aangegeven. Deze laatste groep geeft aan dat zij niet weten hoe ze moeten beginnen of ze zien op tegen de papieren rompslomp.

Een 44-jarige ziekenverzorgster die één arm niet meer kan gebruiken (blijver):

Ik zou niet weten waar ik naar toe zou moeten gaan. Wie zou me aannemen als ik ieder kwartier moet gaan zitten?

Een 52-jarige timmerman met reuma (blijver):

Er moet heel wat worden opgebouwd, ik heb jaren achter glas gezeten. Weer de grote wereld in stappen is een te grote stap. Ik ben bang dat weer hetzelfde met me zal gebeuren.

En een 53-jarige man die als metselaar werkte en arbeidsongeschikt raakte wegens jicht (blijver):

Volgens mij zou ik best één dag in de week kunnen metselen maar als ik ga werken komt mijn uitkering in gevaar. En als ik het niet volhoud heb ik een probleem.

Aan de stromers die al reïntegratieactiviteiten hebben ondernomen, is ook gevraagd hoe zij hun positie op de arbeidsmarkt, de duurzaamheid van hun reïntegratie en de kans op uitbreiding van hun reïntegratie inschatten. Van de 37 stromers zijn vijftien mensen positief over hun kansen. Zij verwijzen naar de verbeteringen in hun gezondheid, of naar de mogelijkheden om hun baan te combineren met hun klachten. Een 45-jarige vrouw, wegens een whiplash in de WAO geraakt, voorheen werkzaam bij een verzekeringsmaatschappij en nu als zelfstandig financieel adviseur, (stromer):

Ik kan zelf mijn werktijden indelen. Mijn klanten kunnen eventueel ook aan huis komen en mijn collega's houden rekening met mij.

Een 38-jarige vrouw, zowel voor als na de arbeidongeschiktheid werkzaam als administratief medewerker, met rugproblemen en psychische problemen in de WAO geraakt (stromer):

Ik heb alle mogelijkheden. Ik mag meer of minder gaan werken, afhankelijk van hoe het gaat.

De stromers verwijzen vaker dan de blijvers naar de huidige arbeidsmarkt en naar hun eigen kwaliteiten als reden om ondanks een WAO-verleden toch aan het werk te komen. Een vorkheftruckchauffeur van 48 jaar die nu scholing volgt en solliciteert (stromer):

Ondanks het feit dat ik een paar keer per jaar 'platlig' schat ik mijn kansen wel hoog in. De arbeidsmarkt is natuurlijk heel goed. Het lijkt wel een beetje op de jaren zeventig.

Een 37-jarige vrouw die als IT-medewerkster op een helpdesk werkte en nu een Mbo-opleiding in een andere richting heeft afgerond (stromer):

Ik denk dat ik goed zal zijn in mijn werk. Ik heb veel mensenkennis en kan goed observeren en analyseren.

Twee stromers zijn negatief over de mogelijkheden tot uitbreiding van hun dienstverband wegens hun gezondheid. Eén stromer zegt ondanks haar huidige baan haar kansen laag in te schatten omdat ze geen diploma's heeft. Ook haar WAO-verleden ziet ze als een probleem. Eén stromer zegt in het algemeen moeilijk haar plek te kunnen vinden in de maatschappij. Ook bij stromers komt de onzekerheid voor, die bij de blijvers werd genoemd als reden om niet actief op zoek te gaan naar werk. Een stromer zegt zijn huidige dienstverband niet uit te breiden omdat hij niet gekort wil worden op zijn uitkering. Ook zeggen sommige stromers angstig te zijn over hoe hun gezondheid zich ontwikkelt. Een 36-jarige vrouw die als rayonleidster werkte bij een schoonmaakbedrijf en nu docente op een middelbare school is (stromer):

Ik ben niet bang dat er niet voldoende werk zal zijn. Ik hoop alleen dat ik het fysiek en psychisch aankan.

De stromers die nog niet werken maar wel scholing hebben gevolgd, zijn aan het solliciteren, gaan solliciteren of zijn bezig met een eigen bedrijf op te zetten. Eén stromer die gedeeltelijk arbeidsongeschikt is, geeft aan dat hij vooral solliciteert wegens de sollicitatieverplichting in de WW, maar is zichzelf wel al aan het voorbereiden voor een baan die hem echt leuk lijkt.

De blijvers zijn negatiever over hun kansen op reïntegratie vanwege hun gezondheidssituatie. Een klein aantal blijvers verwijst ook naar hun zwakke positie op de arbeidsmarkt en naar onzekerheid over de consequenties van reïntegratie. De meeste blijvers zoeken ook niet actief. De stromers zijn vaak positiever en verwijzen daarbij naar verbeteringen in hun gezondheid, een baan waarin rekening wordt gehouden met hun klachten, eigen kwaliteiten en naar de algemene situatie op de arbeidsmarkt.

Veronderstelling 11: Blijvers zullen minder moeite hebben met het ontvangen van een uitkering dan stromers.

De houding ten opzichte van de uitkering is nauwelijks naar voren gekomen in de interviews. De langdurig WAO'ers beleven niet zozeer een uitkeringssituatie, als wel een ziekte situatie. De uitkering wordt niet zo vaak genoemd. Vijf WAO'ers zeggen moeite te hebben met de uitkering. Zij willen niet 'hun hand ophouden'. Drie van hen zijn blijver en twee zijn stromer. Een 55-jarige monteur met versleten nekwenkels (blijver):

Ik voel me nu een paria. Voorheen heb ik nog nooit mijn hand opgehouden en nu moet dat wel. Dat doet nog steeds zeer.

Een 53-jarige vrouw die als leidinggevende in de thuiszorg werkzaam was (blijver):

Het gevoel om nu mijn hand op te moeten houden bevalt mij niet. Ik ben altijd kostwinner geweest.

Een aantal WAO'ers zegt dat ze het ontvangen van een uitkering in het begin wel vervelend vonden, maar legt zich erbij neer als de gezondheid zich niet verbetert. Een 52-jarige vrouw die als bejaardenverzorgster en gezinshulp werkte, met psychische klachten in de WAO beland (blijver):

Ik heb wel een beetje het idee dat ik pluk van de samenleving, maar omdat ik echt niet meer kan, heb ik er wel recht op.

Een 49-jarige vrouw die voorheen als psychisch verpleegkundige werkte en nu als dansdocente, ook met psychische klachten in de WAO terechtgekomen (stromer):

In het begin vond ik het wel erg dat ik een uitkering had, maar hoe langer ik er inzit, hoe meer ik vind dat ik er recht op heb. Ik krijg nog vaak flashbacks van de wantoestanden in mijn werk destijds en daarbij dan de behandeling door mijn werkgever....

Wij concluderen dat voor de meeste WAO'ers het ontvangen van de uitkering geen item van belang is. Zij beleven niet zozeer een uitkeringssituatie als wel een gezondheidsprobleem.

Veronderstelling 12: Stromers zullen een positievere houding hebben ten opzichte van het hebben van betaald werk dan blijvers.

In de houding ten opzichte van werk zijn de respondenten meer uitgesproken. De blijvers zeggen vaak (35 van de 56) dat werk niet meer belangrijk is. Een kleinere groep blijvers zegt werk nog steeds belangrijk tot heel belangrijk te vinden (10) en zes blijvers staan neutraal tegenover werk.

De blijvers die werk niet meer belangrijk vinden, wijzen erop ze niet meer *kunnen* werken. De acceptatie ging niet altijd zonder problemen maar uiteindelijk heeft men zich daarbij neergelegd. Een 51-jarige grondwerker met longemfyseem (blijver):

Ik ben er nu overheen, maar in het begin voel je je zonder werk minderwaardig.

Een 53-jarige man die als bedrijfsleider werkte (blijver):

Werk is nu helemaal niet meer belangrijk. Mijn motivatie is naar nul weggezakt. Ik ben helemaal geknakt. Zo'n omslag van 'leven voor je werk' naar 'helemaal gedemotiveerd zijn' maak je niet in één keer. Ik heb daarvoor jaren op de pijnbank gelegen.

Ten slotte een 47-jarige man die als elektromonteur werkzaam was, met rugklachten (blijver):

Nu vind ik een baan niet zo belangrijk meer, want ik kan er toch geen positieve invulling aan geven. In het begin was dat anders. Ik heb een tijd het idee gehad dat het nog wel goed zou komen met mijn rug. Maar toen bleek dat mijn situatie uitzichtloos was, heb ik er wel moeite mee gehad dat ik nooit meer zou kunnen werken.

Een aantal blijvers zegt dat werk nog steeds belangrijk is. Vijf blijvers zeggen dat het zelfs heel belangrijk is: werk betekent sociale contacten, meer financiële ruimte en volwaardig meedoen in de maatschappij. Een 42-jarige spuitser die door heel Europa werkte en overspannen is geraakt (blijver):

Ik voel me niet lekker bij deze situatie. Je voelt je toch bekeken als uitvreter. Ik mis mijn werk heel erg. Vooral het onderweg zijn, in de buitenlucht zijn...

Vijf blijvers zeggen het 'gewoon' belangrijk te vinden. Ze gebruiken uitdrukkingen als 'ik voel me anders een beetje nutteloos'. Een 48-jarige verpleegkundige, met kanker (blijver):

Ik denk er nog wel eens over na over de mogelijkheid. Vooral het contact met collega's zou ik fijn vinden, maar de vermoeidheid treedt onregelmatig op. Maar ik vind mensen om me heen belangrijk.

De meeste stromers zijn uitgesproken positief over werk. Voor 22 van hen betekent het heel veel om weer te kunnen werken. Ze verwijzen hierbij naar de sociale contacten, het meetellen in de maatschappij en de financiële verbetering (7x). Een aantal gebruikt omschrijvingen als 'ik zou niet zonder kunnen' en 'ik voel me vrijer'. Een 53-jarige vrouw die hoofdverpleegkundige was, met trombose en bekkeninstabiliteit in de WAO beland, en nu werkzaam als docente verzorging (stromer):

Het is geweldig om weer te werken! Je bent weer terug, je krijgt respect en je zit niet meer in het ziekenfonds. In het begin had ik even wat minder geld dan met de uitkering maar dat vond ik prima.

Een 38-jarige vrouw, administratief medewerkster, met rugpijn en psychische klachten (stromer):

Ik vind het werken lichamelijk zwaar. Vooral de combinatie van werk en de dingen thuis is moeilijk. Mijn klachten zijn hierdoor wel toegenomen. Maar de wil om te werken is erg groot. Van thuiszitten kreeg ik geestelijke problemen, ik raakte afgestompt en geïsoleerd. Mijn geestelijke gezondheid is belangrijker dan mijn lichamelijke gezondheid. De pijn blijft toch, ook als ik thuis blijf zitten.

Zeven stromers zeggen werk ‘gewoon’ belangrijk te vinden. Sommige stromers geven wel aan dat ze anders zijn gaan denken over werk. Het is nog steeds belangrijk maar op een andere manier. Een 47-jarige man met psychische klachten, die voor en na arbeidsongeschiktheid als productontwikkelaar werkt, verwoordt het als volgt (stromer):

Vroeger werkte ik meer vanuit het verlangen om te willen voldoen aan de verwachtingen van anderen, vanuit de opvoeding. Nu is het meer iets van mezelf. Werk is belangrijk voor zelfrespect, eigenwaarde, onafhankelijkheid van uitkerende instanties.

En een 53-jarige vrachtwagenchauffeur, wegens hernia en een conflict met de werkgever in de WAO beland (stromer):

Vroeger werkte ik voor het geld. Daar kom ik rond voor uit. Pas tijdens de WAO ben ik erachter gekomen hoe belangrijk werk echt voor mij is en ook hoe belangrijk mijn gezin is voor mij.

Ten slotte een 31-jarige datatypiste die door een auto-ongeluk in de WAO belandde, en nu werkzaam is als verkoopster bij een bouwmarkt (stromer):

Vroeger was het ook belangrijk, vooral voor de inkomsten. Nu is het belangrijk om de sociale contacten. Ik werk voor mijn plezier.

Twee stromers spreken zich negatief uit over werk. Eén stromer klaagt vanwege de omstandigheden in zijn huidige baan, en is op zoek naar een andere baan. De tweede stromer is negatief vanwege het effect van het werk op zijn gezondheid.

Wij concluderen dat voor de meeste blijvers werk niet meer belangrijk is. Zij hebben zich neergelegd bij het feit dat ze niet meer kunnen werken en hun houding daarop aangepast. Ook bij deze veronderstelling kan het causale verband in beide richtingen worden gezocht. Is het werk niet meer belangrijk juist *omdat* men blijver is, of wordt men blijver omdat werk niet zo belangrijk is? Het effect bij de blijvers lijkt zich vooral in eerstgenoemde richting

voor te doen (deze blijvers hebben een omslag gemaakt). Het effect in de andere richting is niet naar voren gekomen.

Voor de meeste stromers is werk belangrijk tot zeer belangrijk en lijkt het een stimulans te zijn om reïntegratie-activiteiten te ondernemen. Het speelt een grote rol in hun leven, ofschoon de rol soms wel veranderd is. Ook bij hen is de vraag: is het werk zo belangrijk, *omdat* men stromer is? Of wordt men stromer omdat werk zo belangrijk is? Bij de stromers lijkt vooral deze tweede versie zich voor te doen, waarbij door een aantal stromers de kanttekening wordt gemaakt dat de betekenis van werk voor hen wel veranderd is.

Veronderstelling 13a: Blijvers zullen vaker vrijwilligerswerk doen dan stromers.

Veronderstelling 13b: Stromers zullen vaker vrijwilligerswerk doen dan blijvers.

Op het moment van het interview zegt ruim een derde van de WAO'ers aan vrijwilligerswerk te doen (34 van de 93). Bij de blijvers doen 23 van de 56 personen vrijwilligerswerk, en 10 van hen deden dat ook al voor de WAO-periode. Bij de stromers doen 11 van de 37 personen vrijwilligerswerk. Bij hen deden vier personen ook voorafgaand aan de WAO vrijwilligerswerk.

Als we kijken naar het soort vrijwilligerswerk blijkt geen verschil tussen stromers en blijvers. Over het algemeen doen stromers en blijvers allebei heel divers vrijwilligerswerk bij onder andere sport- en buurtverenigingen, patiëntenverenigingen en de vakbond of WAO-platform. Wel is er een verschil in hoe blijvers en stromers de invloed van vrijwilligerswerk met betrekking tot betaald werk inschatten. Volgens 39 personen (27 blijvers en 12 stromers) zal vrijwilligerswerk niet tot ander werk kunnen leiden. Een iets kleinere groep van 31 mensen (13 blijvers en 18 stromers) denkt dat vrijwilligerswerk wel tot werk kan leiden, omdat men werkervaring opdoet of omdat vrijwilligerswerk wordt omgezet in betaald werk.

Blijvers doen iets vaker vrijwilligerswerk dan stromers. Er is geen verschil in het soort vrijwilligerswerk. De meeste blijvers zien vrijwilligerswerk niet als opstap naar de arbeidsmarkt, terwijl bij de stromers ruim de helft dit wel zo ziet.

5.4 Conclusies

In dit hoofdstuk zijn aan de hand van de interviews de veronderstellingen over houdingsfactoren onderzocht. In hoeverre is de houding ten opzichte van gezondheid, scholing en werk verschillend tussen stromers en blijvers?

Bij de houding ten opzichte van de gezondheidssituatie blijkt een verschil te bestaan tussen stromers en blijvers in hoe iemand dit beoordeelt. De stromers spreken vaker in relativerende

termen ('ondanks de pijn'), de blijvers vaker in sombere termen over hun gezondheid. Laatstgenoemden noemen vaker de angst en onzekerheid en beperkingen die ze beleven ten opzichte van vroeger.

Bij de blijvers lijkt zich bij een aantal een vereenzelviging met hun problemen voor te doen. Wat oorzaak is en wat gevolg, *het niet ondernemen van reïntegratie-activiteiten en de houding ten opzichte van gezondheid*, is niet vast te stellen. De houding ten opzichte van de gezondheid lijkt bij een aantal stromers een belangrijke factor die het reïntegreren bevordert. Zij ondernemen niet zozeer reïntegratie-activiteiten omdat hun gezondheid verbetert, maar omdat ze op een andere manier met hun gezondheidsklachten omgaan. De richting van de veronderstelling lijkt bij hen eenduidiger: hun houding ten opzichte van de gezondheid stimuleert het ondernemen van reïntegratieactiviteiten (vervolgens *kan* dit natuurlijk weer de houding ten opzichte van de gezondheid verbeteren).

De stromers volgden vaker (vrijwillig) scholing gedurende de WAO-periode dan de stromers. Ook staan de stromers positiever tegenover scholing in de toekomst. Zij verwijzen vaker naar het verbeteren van hun positie op de arbeidsmarkt als reden om scholing te volgen. De blijvers verwijzen vaak naar hun gezondheidssituatie als reden om geen scholing te volgen maar er is ook een aantal blijvers dat aangeeft in het algemeen negatief tegenover scholing te staan.

Bij het analyseren van de verwachtingen ten aanzien van reïntegratie blijkt dat de stromers bijna allemaal positief zijn. Ze verwijzen daarbij naar verbeteringen in hun gezondheid, mogelijkheden op de arbeidsmarkt en hun eigen capaciteiten. Wel geeft een aantal stromers aan onzeker te zijn over de gevolgen voor hun gezondheid. Blijvers zijn negatief over hun kansen op reïntegratie. Net als bij de andere veronderstellingen wordt hier door de meeste naar hun gezondheidssituatie verwezen, en door een kleinere groep naar andere redenen. Zij noemen hun zwakke positie op de arbeidsmarkt en onzekerheid over de consequenties van reïntegratie.

Bij de houding van de WAO'ers ten opzichte van werk is ook een duidelijk verschil geconstateerd tussen stromers en blijvers. De meeste blijvers vinden werk niet meer belangrijk omdat zij vanwege hun gezondheid niet meer kunnen werken. Naarmate zij langer blijver zijn, wordt werk minder belangrijk.

De meeste stromers geven aan werk zeer belangrijk te vinden. Het staat centraal in hun leven.

Bij een aantal andere veronderstellingen is sprake van een minder groot verschil tussen stromers en blijvers. Stromers en blijvers zijn allebei bereid tot enige concessies om een baan te vinden of aan te nemen. Stromers noemen wel iets vaker dat zij bereid zijn tot véél concessies. Ten aanzien van het doen van vrijwilligerswerk zijn er nauwelijks verschillen tussen

stromers en blijvers. Beiden zijn actief in vrijwilligerswerk. Wel bleek een verschil te bestaan in het beoordelen van vrijwilligerswerk als opstapje naar de arbeidsmarkt. Stromers beoordeelden dit vaak positief, blijvers negatief.

Slechts een klein aantal WAO'ers heeft een uitspraak gedaan over de veronderstelling ten aanzien van het ontvangen van een uitkering. Ten aanzien van deze veronderstelling kunnen we geen conclusies trekken, behalve dat het ontvangen van een uitkering niet als probleem wordt ervaren door de meeste WAO'ers. Zij ervaren veelal een gezondheidsprobleem, en niet zozeer een uitkeringssituatie.

Over het algemeen concluderen wij dat bij de veronderstellingen een verschil blijkt tussen stromers en blijvers. Bij de stromer lijkt de houdingsfactor (houding tegenover scholing, werk en reïntegratiekansen) een positief effect te hebben op het ondernemen van reïntegratie-activiteiten. Bij de blijvers lijken de houdingsfactoren een effect te hebben op het blijven, maar heeft het blijven ook effect op de houding. De meeste blijvers hebben geaccepteerd dat ze niet meer zullen reïntegreren. Er is sprake van berusting.

6 BESTENDIGINGSFACTOREN

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de veronderstellingen geanalyseerd die gaan over de relatie tussen de duur van de WAO-periode en het ontstaan en voortduren van belemmeringen die een terugkeer naar de arbeidsmarkt in de weg staan. Deze belemmeringen kunnen ook ontstaan als gevolg van de aard en mate van de interactie tussen de WAO'er en diverse instellingen (waaronder de uitvoeringsinstelling) en zijn sociale omgeving.

Ook bij het onderzoeken van de bestendigings- en interactieveronderstellingen is het niet altijd mogelijk vast te stellen wat oorzaak is, en wat gevolg. Daarbij speelt het probleem dat de geïnterviewden nu eens spreken over een periode die achter hen ligt, dan weer over de actualiteit. Op dit probleem wezen we al in paragraaf 5.1.

In dit hoofdstuk geldt voor drie veronderstellingen dat moeilijk is vast te stellen wat oorzaak is en wat gevolg. Het betreft de hypothesen die betrekking hebben op de ontwikkeling van de gezondheid zoals beleefd door de geïnterviewde (veronderstelling 14), het zelfbeeld en zelfvertrouwen dat de respondent heeft (veronderstelling 15) en het oordeel dat de respondent heeft op de keuring bij de aanvang van de WAO-periode (veronderstelling 16).

Bij de analyses wordt gebruik gemaakt van de gegevens uit de diepte-interviews met langdurig WAO'ers. Wanneer in dit hoofdstuk percentages worden vermeld, dan betreft dit de gesloten vragen uit de interviews. Deze percentages (maar ook andere kwantificeringen) geven alleen de verhoudingen weer binnen de groep van 93 geïnterviewden. De percentages hebben geen generaliserende betekenis.

6.2 Belemmeringen

Veronderstelling 14: Stromers zullen minder vaak een gezondheidsachteruitgang ervaren dan blijvers.

Op de vraag of hun gezondheid gedurende de WAO-periode verbeterd is, gelijk is gebleven of verslechterd is, antwoorden ruim vier op de tien geïnterviewden dat hun gezondheid gedurende de uitkeringsperiode achteruit is gegaan (42%). Een derde deel vertelt daarentegen dat de gezondheid zich in positieve richting heeft ontwikkeld (34%). De rest meent geen veranderingen te merken.

De blijvers zijn negatiever over de ontwikkeling van hun gezondheid dan de stromers. Meer dan de helft van de blijvers meldt een achteruitgang (54%) terwijl slechts 23 procent van de stromers een slechter wordende gezondheid ervaart. Een ruime meerderheid van de stromers ervaart een verbetering (57%) terwijl een kleine minderheid onder de blijvers een positief oordeel heeft (18%).

Wanneer we de interviews dieper analyseren zien we hetzelfde patroon. De blijvers spreken in negatieve termen over de ontwikkeling van hun gezondheid terwijl voor de stromers het omgekeerde geldt. Een 50-jarige vrouw die in de tuinbouw werkte en met rugklachten in de WAO belandde (blijver):

Het lijkt wel of de pijn zich uitbreidt en of er steeds meer wordt afgeknelld. Hierdoor heb ik het vaak koud en word ik ook kleiner. Het kraakbeen verdwijnt. Het is gewoon slijtage en dat is progressief.

En een 52-jarige man die twintig jaar lang werkte als architectonisch onderzoeker (blijver):

Op mijn 18^e werd bij de keuring voor de militaire dienstplicht een hartafwijking vastgesteld. In de jaren '80 volgden twee hartoperaties. Vervolgens ging het bedrijf waarvoor ik werkte failliet. Ik ben toen als freelancer begonnen voor mijn oude baas, maar werkte veel te hard. Ik kreeg hartritmestoornissen. In de eerste WAO-jaren waren er nog wel tijden dat ik me beter voelde. Maar nu voel ik mij voornamelijk slecht. Ik heb ook reumatische en epileptische klachten erbij gekregen. Vooral de reuma bezorgt me veel pijn.

Een 38-jarige vrouw met rugpijn die door haar man werd achtergelaten en voor een ziek kind moest zorgen (stromer):

Ik voel me nog niet helemaal gezond, mijn rugklachten blijven. Maar ik kan het nu opbrengen om dit opzij te zetten. Dat kon ik toen niet. Verder heb ik een therapie gevolgd om te leren omgaan met pijn. En mijn kind is ook weer helemaal gezond.

Hoewel er een klein aantal stromers (7) is dat juist een verslechterende gezondheid beschrijft en een klein aantal blijvers dat een verbetering ziet, (11) kan de veronderstelling bevestigd worden: blijvers zien hun gezondheid achteruitgaan en stromers ervaren het tegenovergestelde.

De vraag is nu of de gezondheid van stromers verbetert omdat zij met reïntegratie bezig zijn, of dat het omgekeerde geldt, namelijk dat een ervaren verbetering in de gezondheid stimulerend werkt ten behoeve van een eventuele reïntegratie. Het is moeilijk om hier een algemeen geldend antwoord op te geven.

Een 40-jarige projectleider in de wegenbouw die vanwege manische depressiviteit en hoge werkdruk in de WAO kwam (stromer) vertelt dat het niet-werken slecht was voor zijn le-

vensritme. Werken - maar met minder stress - was in zijn geval een goede therapie. Hij werkt nu parttime als eigenaar van een klussenbedrijfje.

Een 48-jarige chauffeur die inmiddels weer fulltime werkzaam is in het hetzelfde beroep vertelt dat een verbetering in de gezondheid de aanzet gaf tot reïntegratie (stromer):

Toen eenmaal duidelijk was wat precies het probleem was, verdween mijn angst. In 1995 ben ik geopereerd aan mijn rug; een aantal wervels zijn vastgezet. De operatie ging goed en door het dragen van een korset zijn de klachten een stuk minder geworden.

Hoewel het niet aan te geven is of een verbeterende gezondheid eerder leidt tot het ondernemen van een reïntegratiepoging, noch dat reïntegratie-inspanningen leiden tot een gezondheidsverbetering, is een verband tussen een betere gezondheid en reïntegratie duidelijk aanwezig. Dit blijkt overigens uit onderzoek onder mensen die tot tweeënhalf jaar WAO hebben ontvangen: de werkenden ervaren hun gezondheid positiever dan de niet-werkenden¹.

Veronderstelling 15: Blijvers zullen vaker een negatief zelfbeeld en een gebrek aan zelfvertrouwen hebben dan stromers.

Een eerste aanwijzing voor het zelfbeeld van langdurig WAO'ers wordt gevormd door het antwoord op de vraag of zij meer, evenveel of minder problemen denken te hebben dan anderen in hun omgeving.

Een gedeelte van de geïnterviewde WAO'ers vindt dat hij meer problemen heeft dan anderen (31%), een grote meerderheid vindt dat zij evenveel problemen heeft of zelfs minder dan anderen (59%). Wanneer we de stromers en de blijvers onderling vergelijken zien we dat blijvers iets vaker menen meer problemen te hebben (36%) dan anderen en stromers iets minder vaak (23%). Ook het omgekeerde is zichtbaar: 40 procent van de stromers zegt minder problemen dan anderen te hebben terwijl dit voor slechts 7 procent van de blijvers geldt.

Wanneer we kijken naar hetgeen de geïnterviewden laten blijken over hun zelfbeeld en zelfvertrouwen, betrekken we het gehele interview in de analyse. Bij 71 respondenten interpretern wij citaten die reflecteren op zelfbeeld en zelfvertrouwen; hiervan overtreffen de negatieve reflecties (39) de positieve (24) en neutrale (4). Het hierboven staande patroon wordt bevestigd: 34 blijvers laten een somber zelfbeeld zien en aan zeventien stromers kennen we een positiever label toe.

Een 41-jarige vrouw die als groepsleidster in een psychiatrische instelling werkte en na de geboorte van haar tweede kind een depressie ontwikkelde (blijver):

¹ Zie: Lisv (2001).

Ik realiseerde me toen pas (...) dat werken gelijk staat aan 'erbij horen'. Dat ik alleen met mijn kinderen thuiszat, dat moest ik constant verantwoorden. Vroeger was ik actief in mijn vrije tijd, maar door mijn depressies niet meer. Ik heb jaren niets gedaan. Ik ging nergens naar toe.

Een 51-jarige verfspuiter van een autofabriek waarbij een jaar na een bedrijfsongeval met zijn enkel bleek dat hij aan botontkalking leed (blijver):

Zonder werk val je buiten het sociale circuit. Het leven is nu niet meer wat het was. Op feestjes merk je dat je niet meer kunt meepraten. Dat voelt niet goed: je mist gespreksstof.

Een 37-jarige vrouw die als gevolg van psychische en lichamelijke overbelasting (zij werkte meer dan zestig uur in de week als cursusleidster en medewerker IT-helpdesk) halfzijdig verlamd raakte (stromer):

Ik heb niets te klagen. Ik kan mijn lichaam weer gebruiken en ik ben net cum laude geslaagd voor een mbo-opleiding pedagogiek. Natuurlijk zijn er nog wel eens slechte momenten, maar ik ben van nature geen pessimist.

Ook hier zijn er weer uitzonderingen: vijf stromers hebben een negatief beeld van zichzelf en zeven blijvers zijn ondanks hun lange WAO-verblijf een positieve kijk op zichzelf. Toch kan de conclusie worden getrokken dat een langdurig WAO-verblijf gepaard gaat met een somberder zelfbeeld en een zwakker zelfvertrouwen dan degenen die tijdens dit lange verblijf nadrukkelijk bezig zijn met reïntegratie op de arbeidsmarkt.

Het is alleen mogelijk om iets over de causaliteit te zeggen wanneer we uitgaan van hetgeen de geïnterviewden zelf te berde brengen. Het is niet mogelijk objectief vast te stellen of mensen met een zwak zelfvertrouwen langer arbeidsongeschikt zijn, of dat een langere WAO-periode voor een zwak zelfbeeld zorgt. Uitgaande van de subjectieve beleving van de respondenten, kan gezegd worden dat de meerderheid van de blijvers duidelijk maakt dat de lange duur van de uitkeringsperiode het zelfvertrouwen doet afnemen.

Veronderstelling 16: De bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaarde blijvers zullen het vaker dan de bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaarde stromers eens zijn met de beslissing van de uitvoeringsinstelling ten aanzien van belastbaarheid en arbeidsongeschiktheid².

Ruim driekwart van de geïnterviewde arbeidsongeschikten werd bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaard (76 van de 93; 82%). We vragen hen of zij het toen eens waren met de beslissing. Driekwart van deze volledig arbeidsongeschikten (75%) zegt het eens te

² Attributietheorie: omdat de uitvoeringsinstelling in de beleving van de WAO'er oordeelt dat hij/zij geen gangbare arbeid meer kan verrichten ervaart de WAO'er dit als een onontkoombaar feit.

zijn geweest met de beslissing van de uitvoeringsinstelling bij de instroom in de WAO³. Een klein deel zegt het oneens te zijn geweest (16%). Slechts drie van de mensen die het oneens waren hebben tegen de beslissing beroep aangetekend; alle drie werden in het gelijk gesteld. Tussen de stromers en blijvers die bij instroom volledig arbeidsongeschikt werden verklaard, bestaan wat dit betreft verschillen. De blijvers waren het vaker uitgesproken eens ('zeer mee eens'; 65%) met de beslissing van de uitvoeringsinstelling bij instroom in de WAO dan de stromers (50%). Bovendien waren de stromers het vaker uitgesproken oneens ('zeer mee oneens'; 11%) dan de blijvers (4%).

Wanneer we de verhalen van de mensen die bij instroom volledig arbeidsongeschikt werden verklaard, nader analyseren, zien we het bovenstaande patroon terug. De blijvers zijn iets vaker positief over de beslissing van de uitvoeringsinstelling dan de stromers. Omgekeerd geldt hetzelfde: de stromers zijn iets vaker dan de blijvers kritisch over de beslissing van de uitvoeringsinstelling om hen bij de instroom volledig arbeidsongeschikt te verklaren.

Op grond van deze antwoorden kan gezegd worden dat de volledig arbeidsongeschikt verklaarde blijvers zich sterker lijken te identificeren met de beslissing van de uitvoeringsinstelling dan de volledig arbeidsongeschikt verklaarde stromers. Maar ook hier geldt dat de geïnterviewden vertellen over een keuring van een aantal jaar geleden. Ze oordelen achteraf. Niettemin lijkt het niet gewaagd om te stellen dat de blijvers in elk geval *na verloop van tijd* kunnen instemmen met de beslissing bij de instroom in de WAO, terwijl stromers vaker - in retro perspectief - zeggen dat ze het ook toen al oneens waren met hun afkeuring. De meningen van de geïnterviewde volledig arbeidsongeschikten zijn echter vaak niet eenduidig. Zo komt het voor dat iemand toentertijd zodanig 'in de war was' dat hij zich nauwelijks bewust was van hetgeen er toen beslist werd. Ook zijn er respondenten die zeggen het wel eens te zijn geweest met een onderdeel van de beslissing (bijvoorbeeld het ongeschiktheidspercentage), maar niet met andere onderdelen van de beslissing (bijvoorbeeld dat men niet geschikt was voor terugkeer in het laatste beroep).

Veronderstelling 17: De bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaarde blijvers zullen vaker dan de bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaarde stromers verwijzen naar het oordeel van medici en hulpverleners die hen behandelen voor het rechtvaardigen van hun arbeidsongeschiktheid.

We leggen aan alle respondenten hetzelfde rijtje medici en hulpverleners voor, en vragen wie van deze mensen een juiste kijk op de gezondheid van de geïnterviewde had.

³ 76 van de 93 geïnterviewde WAO'ers werden bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaard (82%); zestien van de 93 geïnterviewden werd gedeeltelijk arbeidsongeschikt verklaard (18%). De percentages in deze subparagraaf zijn gebaseerd op n=76.

Driekwart van de volledig arbeidsongeschikten (bij instroom) noemt een andere medicus of hulpverlener dan de verzekeringsarts van de uitvoeringsinstelling als degene met de juiste visie (57 van de 76; 75%). Een klein gedeelte meent echter dat (ook) de verzekeringsarts een goede visie presenteerde (9%). Een andere kleine groep vindt echter dat niemand een juist oordeel had over zijn gezondheidstoestand (9%). Het is overigens niet verrassend dat de geïnterviewden eerder naar andere medici verwijzen: de behandelend arts heeft meer tijd aan hen kunnen besteden dan de verzekeringsarts. En belangrijker nog: de verzekeringsarts heeft vooral de taak om de belastbaarheid van iemand vast te stellen.

Onder de blijvers is het gedeelte mensen dat vindt dat een andere medicus dan de verzekeringsarts een juiste kijk op zijn gezondheidsbeperkingen had, iets hoger dan onder de stromers, maar het verschil is gering.

Wanneer we echter meer ervaringen van de respondenten met betrekking tot de medici en hulpverleners in de analyse betrekken dan alleen het antwoord op de vraag die hierboven wordt genoemd, dan blijkt dat de blijvers die bij de instroom volledig arbeidsongeschikt zijn verklaard, het vaker eens te zijn met andere medici dan de verzekeringsarts (ruim driekwart) dan de stromers (ruim de helft). De mensen die bij instroom volledig arbeidsongeschikt werden verklaard en die juist kritisch staan ten opzichte van de medici die hen hebben behandeld, zijn vaker onder de stromers te vinden dan onder de blijvers. Een 41-jarige vrouw met rug- en schouderklachten die als parttime bejaardenverzorgster werkte (blijver):

De neuroloog zegt precies hoe het is: 'je kunt er wel oud mee worden, maar je moet het wel accepteren'.

En een 38-jarige vrachtwagenchauffeur bij wie rugklachten en een verlamming aan zijn linkerbeen de oorzaak waren van de WAO-instroom (blijver):

Mijn huisarts heeft zelf een hernia gehad, dus die kan zich wel voorstellen wat het is. En de neuroloog was vrij negatief over zijn mogelijkheden om mij te helpen.

Drie stromers zeggen dat geen enkele medicus of hulpverlener een goed beeld heeft van zijn of haar klachten. Een 35-jarige administratief medewerker die met psychische problemen kampt en opgenomen is geweest, maar inmiddels weer fulltime werkt in zijn oude beroep (stromer):

Als psychiatrisch patiënt krijg je een etiket opgeplakt. En dat blijft je achtervolgen. Ze willen niet zien dat het nu beter met mij gaat.

Al met al lijkt een patroon zichtbaar dat de blijvers zich iets vaker met de verhalen van de medische stand identificeren dan de stromers.

Veronderstelling 18: Blijvers zullen vaker dan stromers de zorg voor thuiswonende kinderen hebben.

Er zijn iets minder langdurig WAO'ers met thuiswonende kinderen geïnterviewd (45%), dan WAO'ers zonder thuiswonende kinderen (54%). Van de langdurig WAO'ers met thuiswonende kinderen blijkt dat blijvers vaker thuiswonende kinderen hebben (53% van de blijvers) dan stromers (34% van de stromers). Van de blijvers met thuiswonende kinderen is overigens iets meer dan de helft vrouw, van de stromers met thuiswonende kinderen is slechts een kwart vrouw.

De bevindingen wijzen in de richting van een bevestiging van de veronderstelling: blijvers hebben vaker de zorg voor thuiswonende kinderen. Wel moet erop gewezen worden dat in de interviews niet specifiek is doorgevraagd op de aard van de belemmerende werking van de zorg voor kinderen als het gaat om pogingen om weer te gaan werken.

Veronderstelling 19: Blijvers zullen vaker financiële problemen hebben dan stromers.

Op de vraag of de geïnterviewde de afgelopen vijf jaar financiële problemen heeft gehad antwoorden slechts dertien geïnterviewde WAO'ers (14%) dat dit het geval is geweest. In tien gevallen zijn deze problemen inmiddels opgelost, bij drie mensen sleept de problematiek zich nog voort. Van deze dertien mensen zijn er negen stromer. Hoewel het om een zeer klein aantal mensen gaat, wijzen deze gegevens eerder op een omkering van de veronderstelling: WAO'ers met financiële problemen zullen eerder tot de stromers behoren.

Wanneer we alle verhalen van de respondenten betrekken in de analyse, blijken vijftien mensen aan te geven dat zij financiële moeilijkheden hebben gekend. Hieronder bevinden zich elf stromers. Twee vrouwen geven aan dat het om geldproblemen gaat als gevolg van gok- en eetverslaving. Eén vrouw raakte in geldnood vanwege de drankzucht van haar man. Twee mannen vertellen in hun manische perioden te veel geld uit te geven. Tenslotte worden problemen met de uitvoeringsinstelling genoemd - het niet uitbetalen van uitkeringen - als oorzaak voor financiële problemen.

Van de 15 respondenten die financiële problemen hebben (gehad) zijn er 11 samenwonend of gehuwd, 2 gescheiden en 2 alleenstaand. Acht respondenten hebben een huishoudinkomen van meer dan fl. 4.000,- netto per maand; slechts 3 hebben een huishoudinkomen van minder dan fl. 2.000,- netto per maand. Vier van hen hebben thuiswonende kinderen. De meeste partners hebben een betaalde baan (9 van de 11).

Afgezien van een eventueel verschil tussen stromers en blijvers is de conclusie dat voor het gros van de langdurig WAO'ers in onze onderzoeksgroep geldt dat zij niet in financiële nood zijn geraakt (86%). Ander onderzoek onder WAO'ers die tweeënhalf jaar een arbeidsongeschiktheidsuitkering ontvangen, bevestigt het idee dat de daling in het persoonlijk inkomen veelal wordt gecompenseerd door het inkomen van een partner⁴.

Wel geven veel geïnterviewden aan een inkomensachteruitgang te ervaren in vergelijking met hun werkende bestaan, die hen noodzaakt goed op hun uitgaven te passen.

Veronderstelling 20: Blijvers zullen in mindere mate op hulp en steun in hun sociale omgeving kunnen terugvallen dan stromers.

We hebben aan alle respondenten gevraagd of en in welke mate zij hulp of steun krijgen in het dagelijks leven. Een ruime meerderheid van de geïnterviewde WAO'ers wordt in het dagelijks leven geholpen of ondersteund door vrienden of familieleden (63%). Bijna een kwart (24%) zegt een beetje te worden geholpen terwijl dertien procent aangeeft geen hulp of steun te krijgen. Tussen stromers en blijvers bestaan wat dit betreft nagenoeg geen verschillen.

Bij veel andere vragen in het interview blijken mensen opmerkingen te maken over de mate waarin men zich gesteund voelt in het dagelijks leven. Twee derde deel is hierover positief, een klein deel juist niet. Ook hier blijkt dat blijvers zich niet minder geholpen voelen dan stromers, noch dat stromers zich beter gesteund voelen dan blijvers. Een 48-jarige bosbouw-arbeider met een versleten rug (blijver):

De familie helpt elkaar, bijvoorbeeld als iemand ziek is. Je hoeft maar te vragen en ze komen. Wel word ik iets vaker gevraagd om hulp dan anderen, omdat ik thuiszit.

De veronderstelling dat WAO'ers die een gebrek aan hulp en steun ervaren eerder tot de blijvers behoren, wordt niet door deze bevindingen ondersteund. De overgrote meerderheid van zowel de stromers als de blijvers zegt voldoende hulp en steun te ontvangen.

Veronderstelling 21: Blijvers zullen hun sociale leven in negatievere termen beschrijven dan stromers. Stromers zullen meer variatie in hun dagelijkse bezigheden hebben dan blijvers.

We hebben gevraagd naar hobby's en of deze hobby's alleen of samen met anderen worden uitgeoefend. Daarnaast hebben we aan de geïnterviewden gevraagd hoe vaak ze op vakantie gaan en of ze een agenda of kalender gebruiken voor het maken van afspraken.

Een grote meerderheid van de geïnterviewden zegt hobby's te hebben (87%). De helft beoefent zijn hobby samen met anderen (52% [n=81]) en ruim een derde doet dit alleen (36%

⁴ Zie: Van der Stelt e.a. (1996).

[n=81]). Tweederde deel gaat minimaal één keer per jaar op vakantie (68%), een kwart gaat vrijwel nooit op vakantie (24%). Een grote meerderheid van de WAO'ers gebruikt in het dagelijks leven een agenda of kalender om afspraken te noteren (84%).

Wanneer we stromers en blijvers vergelijken, dan blijken blijvers vaker alleen met hun hobby's bezig te zijn (44%) dan stromers (24%). Bij de twee andere kenmerken (vakantie, gebruik agenda) die iets zeggen over de variatie in het dagelijks leven van langdurig WAO'ers zien we nagenoeg geen verschillen tussen stromers en blijvers.

De dagelijkse bezigheden komen in het interview bij meer vragen terug. Zo hebben we alle respondenten gevraagd om een dag uit hun leven te beschrijven (bijvoorbeeld 'gisteren'). Ook hieruit rijst het beeld op dat de grote meerderheid hierover niet klaagt: tweederde deel refereert op een positieve manier aan zijn dagelijkse beslommeringen.

De blijvers zijn iets minder positief dan de stromers: tweederde van de blijvers en driekwart van de stromers is positief gestemd. Een 48-jarige heftruckchauffeur en klusjesman met een hernia die pogingen onderneemt om weer aan het werk te gaan maar hierin vooralsnog niet succesvol is (stromer):

Ik speel gitaar, schaak graag en ik repareer en verzamel oude Kreidlers. Verder ben ik bezig met archeologie. Ik verzamel veel informatie op het Internet.

Bij de mensen met een somber commentaar op hun dagelijks leven vormen de blijvers een iets grotere groep (een kwart) dan de stromers (ongeveer één op de tien). Een 53-jarige bedrijfsleider van een snackbaronderneming die met hartritmestoornissen in de WAO raakte (blijver):

Modelspoorbouw was mijn grootste hobby, maar de laatste jaren doe ik er nog maar weinig aan. Het vraagt concentratie en het is priegelwerk. Doordat dit me vaak niet meer lukt, raak ik eerder gefrustreerd dan dat het me ontspant.

Met enige voorzichtigheid kan gezegd worden dat voor de onderzoeksgroep geldt dat de blijvers minder positief zijn over hun dagelijks leven dan de stromers. Belangrijker lijkt de conclusie dat voor zowel de blijvers als de stromers geldt dat de meerderheid zich niet beklaagt over zijn dagelijks leven.

Veronderstelling 22: Blijvers zullen vaker een somber toekomstperspectief verwoorden dan stromers.

Aan alle geïnterviewden is gevraagd of zij verwachten dat de toekomst voor hen verbeteringen of verslechtingen zal brengen, of gelijk blijft, wat betreft geld, werk, vrije tijd, huisvesting en gezondheid. Dit betrof een vraag over de toekomst in algemene zin, zonder daar een

termijn van bijvoorbeeld een halfjaar aan te verbinden. Dit in tegenstelling tot de vraag of de respondenten verwachten binnen zes maanden een baan te hebben (zie hoofdstuk 5).

Allereerst valt op dat de geïnterviewden over het algemeen zeggen dat de toekomst geen veranderingen zal brengen ('gelijk blijft') op het gebied van geld, werk, vrije tijd, huisvesting en gezondheid: de langdurig arbeidsongeschikten zijn noch somber noch optimistisch.

De geïnterviewde langdurig WAO'ers blijken - verrassend genoeg - het positiefst over de mogelijkheid misschien weer te gaan werken en - minder verrassend - het somberst over de ontwikkeling van hun gezondheid. Een verbetering in de gezondheid wordt door slechts achttien procent verwacht, een verslechtering door dertig procent.

De blijvers hebben wat betreft werk, geld en gezondheid minder goede toekomstverwachtingen dan de stromers. Zo ziet zestig procent van de stromers een verbetering wat betreft werk in de toekomst, tegen slechts veertien procent van de blijvers. Op financieel gebied zien we hetzelfde patroon: 42 procent van de stromers veronderstelt een toekomstige verbetering op dit terrein, tegen slechts vijftien procent van de blijvers. Bij gezondheid zien we bij de stromers wederom een zonniger perspectief: 31 procent verwacht een verbetering, terwijl slechts negen procent van de blijvers dit verwacht.

Wanneer we de interviews als geheel analyseren op hetgeen gezegd wordt over de toekomst, dan blijken 68 van de 93 geïnterviewden expliciet duidelijk te maken of zij positieve, neutrale of negatieve toekomstverwachtingen hebben. De mensen met een somber toekomstbeeld zijn in de minderheid (17), de mensen met een positief perspectief in de meerderheid (29).

Het patroon dat blijvers somberder zijn dan stromers wordt bevestigd: de helft van de stromers laat zich positief uit tegen slechts een vijfde deel van de blijvers. Verder spreekt een kwart van de blijvers een somber beeld uit tegenover slechts een enkele stromer. Het valt wederom op dat een groot aantal mensen zegt 'niet veel over de toekomst na te denken', of 'van dag tot dag te leven'. Ook bij de mensen met een positief perspectief klinken twijfel, onzekerheid of relativering door. Een 37-jarige hovenier die vier keer zonder het gewenste resultaat is geopereerd aan een dubbele hernia en op dit moment als klusjesman werkt in een verzorgingshuis (stromer):

Ik ben wel anders over het leven gaan nadenken. Het is raar om te zeggen voor een vent van 37, maar mijn leven is gewoon naar de kloten. Maar ik heb veel geleerd van het ziek zijn. Ik ben enorm veranderd. Nu is mijn motto dat elke dag een feestdag is. Ik probeer er weer wat van te maken.

En een 36-jarige rayonleidster bij een schoonmaakbedrijf die met multiple sclerose in de WAO raakte en nu vier uur les geeft op een middelbare school (stromer):

Ik denk niet veel na over de toekomst. Ik zie het wel. Ik wil er uithalen wat er in zit.

De veronderstelling kan worden bevestigd: blijvers verwoorden vaker een sombere toekomstvisie dan stromers. Belangrijker is echter de conclusie dat het gros van de geïnterviewden weinig nadenkt over de toekomst of daar neutraal tegenover staat. De geïnterviewden die expliciet aangeven neerslachtig te zijn, zijn in de minderheid.

Veronderstelling 23: Blijvers zullen vaker zwart werk verrichten dan stromers.

In de interviews is er op gelet of de geïnterviewden verwijzen naar het verrichten van zwart werk, maar er is niet rechtstreeks gevraagd naar dit soort bijverdiensten. Uit recent onderzoek onder WAO-gerechtigden naar het voorkomen van het hebben van bijverdiensten die niet aan de uitvoeringsinstelling worden doorgegeven, blijkt dat ongeveer veertien procent van de WAO'ers zich hieraan schuldig maakt⁵. In acht gesprekken wordt wel aan dit onderwerp gerefereerd, maar niet altijd is hierop doorgevraagd, waardoor slechts een suggestie van zwart werk blijft hangen. Een 51-jarige monteur (blijver):

Ik kijk veertig CV ketels na.

De geïnterviewden die toespelingen maken over illegale bijverdiensten blijken 6 stromers en 2 blijvers en 6 mannen en 2 vrouwen. De blijvers werken nog altijd zwart. Van de 6 stromers hebben er 2 nog steeds illegale bijverdiensten. Een 43-jarige chauffeur (stromer):

Het liefst zou ik volledig uit de WAO raken, maar dat gaat niet. Ik werk veertig uur wit, in overeenstemming met het GAK en daarnaast dertig uur zwart. Dat doe ik omdat dit normaal is in het wereldje. Het is nu niet meer terug te draaien.

Deze gegevens zijn te summier om een uitspraak te doen over de veronderstelling. Wel dragen de gegevens stof aan om de veronderstelling om te draaien; wellicht zijn het juist de stromers die uit het informele circuit inkomsten hebben.

6.3 Interactie

Veronderstelling 24: Blijvers zullen vaker ontevreden zijn over de dienstverlening door de uitvoeringsinstelling en bemiddelingsorganisaties, dan de stromers.

We hebben de respondenten gevraagd naar de datum van hun laatste face-to-face gesprek met iemand van de uitvoeringsinstelling en of ze tevreden waren met de aard en uitkomst van het gesprek.

⁵ Zie: Van Gils e.a. (2001)

De tevredenheid wordt hier in zijn algemeenheid gemeten: het heeft hier betrekking op de bejegening door de contactfunctionaris van de uitvoeringsinstelling, maar ook de beslissing van de uitvoeringsinstelling alsmede de eventuele begeleiding door de uitvoeringsinstelling.

Ruim tweederde heeft in 1998, 1999 of 2000 het laatste persoonlijke gesprek met iemand van de uitvoeringsinstelling gehad (69%). Volgens bijna een derde dateert het laatste persoonlijke contact van langer dan drie jaar geleden (30%). Deze antwoorden komen overeen met de informatie uit de dossiers (zie hoofdstuk 4). De meerderheid zegt te hebben gesproken met een verzekeringsarts (58%), een minderheid meent juist met een arbeidsdeskundige te hebben gepraat (28%).

Iets meer dan de helft is (zeer) tevreden over dit laatste contact (54%), bijna een derde is daarentegen (zeer) ontevreden (32%). Een kwart van de respondenten (25%) zegt gedurende de WAO-periode problemen te hebben gehad met de uitvoeringsinstelling.

Tweederde van de blijvers (66%) is (zeer) tevreden over het laatste contact tegen 37 procent van de stromers; omgekeerd is de helft van de stromers (50%) (zeer) ontevreden ten opzichte van slechts 20 procent van de blijvers.

Bij een (andere) vraag naar problemen die de geïnterviewde gehad kan hebben met de uitvoeringsinstelling over de gehele uitkeringsperiode bezien, zien we hetzelfde patroon: 34 procent van de stromers heeft problemen gehad, tegen slechts 18 procent van de blijvers.

Tijdens de interviews kwam het onderwerp uitvoeringsinstelling bij verschillende vragen aan bod. De stromers blijken ontevredener dan de blijvers: de helft van de stromers maakt kritische opmerkingen over allerlei aspecten van de dienstverlening van de uitvoeringsinstelling tegen een kwart van de blijvers. De kritische stromers voelen zich vaak niet als mens behandeld of niet serieus genomen. Ze vinden bijvoorbeeld dat de arts of arbeidsdeskundige hun dossier niet goed kent en niet goed luistert naar de cliënt. Bij de positieve en neutralere opmerkingen zijn de blijvers veruit in de meerderheid: de helft van de blijvers is positief tegenover een derde deel van de stromers.

De blijvers zijn over het algemeen tevreden wanneer ze netjes te woord worden gestaan en hun uitkering op tijd krijgen uitbetaald. Wellicht waren zij wel ontevreden over de uitvoeringsinstelling bij instroom in de WAO, maar na vijf jaar heeft de situatie zich gestabiliseerd. Uit ander onderzoek blijkt ook dat slechts 7 procent van de volledig arbeidsongeschikten die bij een herkeuring wederom volledig worden afgekeurd, ontevreden zijn. Daarentegen geldt dat WAO'ers die bij een herkeuring worden geconfronteerd met een lager ongeschiktheidspercentage ('afgeschat') over het algemeen ontevreden zijn over de uitvoeringsinstelling⁶. De stromers in ons onderzoek blijken vooral teleurgesteld over het gebrek aan begeleiding door de uitvoeringsinstelling bij hun reïntegratie-inspanningen.

⁶ Zie: Jehoel-Gijsbers e.a. (1996).

Een redelijk tevreden 47-jarige elektromonteur die met rugklachten in de WAO belandde (blijver):

De laatste keer dat ik contact had zal bij een herkeuring geweest zijn. In 1995. Toen heeft de arbeidsdeskundige gezegd: 'dit dossier gaat in de kast'. Hij heeft gezegd dat ik niet meer kon werken. Ik heb mijn vijfdejaarsherkeuring nog niet gehad, maar dat is geen probleem. Het zou zonde van mijn tijd zijn. Verspilde moeite.

En een dito tevreden 51-jarige vrouw die werkte als begeleidster in een peuterspeelzaal en als hulp in de huishouding bij een gezin (een blijver, opgelucht dat ze vanwege een hernia werd afgekeurd):

Ik vind het wel prettig dat ik niet zoveel met Cadans te maken heb. Het reizen naar hun kantoor vind ik al een hele opgave, vooral omdat ik op het openbaar vervoer ben aangewezen. En verder word ik netjes behandeld.

Een teleurgestelde 33-jarige laboratoriumassistente daarentegen, die in de WAO terechtkwam vanwege psychische problemen en via een reïntegratiebedrijf een computercursus volgde (stromer):

De laatste keer kreeg ik te horen dat ik over een jaar zou worden opgeroepen voor een herkeuring. Dit is nooit gebeurd. Ik heb een paar keer gebeld om een keuring te vragen, maar ik heb nooit een oproep ontvangen. Ze maken er een zooitje van en laten je aan je lot over.

Een 37-jarige chef van een werf op een chemisch bedrijf die met migraine in de WAO kwam en nu in WSW-verband werkt (stromer):

De uitvoeringsinstelling heeft helemaal geen belangstelling voor WAO'ers. Ik heb geen begeleiding gekregen bij het zoeken naar een baan, terwijl ik daar wel om vroeg. Uiteindelijk heb ik zelf een baan gevonden en heb ik zelf moeten uitzoeken hoe 'de REA' werkt.

De bevindingen wijzen erop dat de veronderstelling kan worden omgekeerd: juist de stromers zijn ontevreden over de dienstverlening van de uitvoeringsinstelling; de blijvers blijken eerder tevreden.

Veronderstelling 25: Stromers hebben vaker aan een reïntegratietraject deelgenomen en zullen vaker positief refereren aan dit traject, dan blijvers.

Aan alle geïnterviewden is gevraagd of er ooit een reïntegratieplan is uitgestippeld en wat het resultaat hiervan was. Slechts een kwart antwoordt (24 respondenten, 26%) dat ooit een plan is gemaakt, de meesten hiervan zijn stromer (17 respondenten). Twaalf respondenten (de helft) van de groep voor wie een plan is gemaakt heeft op dit moment een betaalde baan.

De meerderheid (14 respondenten) geeft verder aan dat het maken van het plan gebeurde op initiatief van de uitvoeringsinstelling; negen respondenten zeggen zelf de initiator te zijn geweest.

Uit onderzoek onder WAO-cliënten (ongeacht de duur van de arbeidsongeschiktheidsperiode) blijkt eveneens dat bemiddeling en begeleiding door de uitvoeringsinstelling niet vaak voorkomt: met slechts een derde deel van de *niet-werkende WAO'ers* wordt gesproken over de mogelijkheid van geschikte arbeid. Ook blijkt dat ongeveer driekwart van *alle cliënten* zegt geen enkele vorm van begeleiding te ontvangen, maar hier ook geen behoefte aan te hebben omdat het vanwege ziekte of handicap toch niet zinvol zou zijn⁷.

Wanneer we de open antwoorden van de interviews grondig nazoecken, dan blijken er vaker reïntegratie-initiatieven geweest te zijn waarbij in elk geval een begeleidende instelling (uitvoeringsinstelling, reïntegratiebedrijf of werkgever) betrokken was.

Zo hebben 20 van de 36 stromers reïntegratiepogingen ondernomen waarbij of een uitvoeringsinstelling en/of een reïntegratiebedrijf betrokken was. Zes stromers geven aan dat het plan uitsluitend voortkwam uit hun eigen initiatief, 9 geven aan dat het initiatief ook berustte bij de uitvoeringsinstelling of het reïntegratiebedrijf (bij de overigen is dit onduidelijk). Het gros van deze cliënten is neutraal tot positief over de dienstverlening door de uitvoeringsinstelling en/of het reïntegratiebedrijf. De bemoeienis van de uitvoeringsinstelling bleef over het algemeen beperkt tot een gesprek en een doorverwijzing. Vijf stromers zijn daarentegen niet te spreken over de begeleiding door deze instanties.

De andere helft van de stromers (16 respondenten) heeft zonder bemoeienis van de uitvoeringsinstelling of een reïntegratiebedrijf een baan gevonden of een arbeidsmarktgerichte activiteit ondernomen. Vier stromers hebben via hun contacten een baan gevonden (1 x bij oude werkgever, 3 x via familie of bekenden), vier stromers hebben gesolliciteerd naar aanleiding van een advertentie en drie stromers hebben met succes een open sollicitatie geschreven. Twee stromers zijn een eigen bedrijfje begonnen. Bijna alle werkende stromers zeggen geen of nauwelijks contact te hebben met de uitvoeringsinstelling. Hooguit is bij een laatste contact besproken of de baan volgens de uitvoeringsinstelling past bij de belastbaarheid van de betrokken WAO'er. In twee gevallen heeft de uitvoeringsinstelling een cursus betaald (66 en 97), maar beide respondenten zijn ontevreden over het contact dat zij met de uitvoeringsinstelling hierover gehad hebben.

Tenslotte blijken drie blijvers te maken hebben gehad met een vorm van begeleide reïntegratie die in een vroegtijdig stadium werd gestaakt. Dit gebeurde twee keer op initiatief van de WAO'er.

⁷ Zie: Jehoel-Gijsbers e.a. (1996).

De veronderstelling dat stromers over het algemeen aan reïntegratietrajecten hebben deelgenomen in plaats van het zelfstandig naar scholing of werk zoeken, gaat niet op. Omgekeerd kan evenmin gezegd worden dat stromers uitsluitend reïntegratieactiviteiten ontplooiën zonder dat zij daarbij hulp krijgen. Degenen die geen hulp hebben gekregen bekritisieren de uitvoeringsinstelling op dit punt. Verder blijkt dat de stromers die wel zijn begeleid door een instantie (uitvoeringsinstelling of reïntegratiebedrijf) verdeeld zijn wat betreft hun tevredenheid hierover. Vaak zijn ze met name tevreden over het resultaat (bijvoorbeeld het vinden van een baan), maar vinden ze dat ze dit vooral op eigen kracht te hebben bereikt.

Veronderstelling 26: Blijvers zullen vaker dan stromers met verschillende instellingen conflicten hebben.

Aan alle geïnterviewden is niet alleen gevraagd of ze problemen hebben gehad met de uitvoeringsinstelling, maar ook of ze in de afgelopen tien jaar problemen hebben gehad met werkgevers of in de afgelopen vijf jaar met andere instellingen, zoals bijvoorbeeld de gemeente, een woningbouwvereniging of bijvoorbeeld de belastingdienst.

De meeste geïnterviewden blijken geen problemen te hebben (gehad) met werkgevers (73%) of andere instellingen (78%). Ongeveer een kwart van de geïnterviewde arbeidsongeschikten heeft conflicten gehad met werkgevers (27%) en iets meer dan een vijfde deel (22%) met andere instellingen. De overgrote meerderheid van deze problemen speelt op dit moment niet meer: bij slechts vier procent sleept de problematiek met (de) werkgevers voort en bij vijf procent is de problematiek met (de) 'andere instelling(en)' nog immer aanwezig.

Wanneer we de blijvers met de stromers vergelijken, dan valt op dat de stromers vaker problemen hebben gehad met werkgevers (37% stromers tegenover 20% blijvers). In iets minder sterke mate vinden we dit patroon terug als we kijken naar problemen met andere instellingen: 26 procent van de stromers en 18 procent van de blijvers heeft met andere instellingen problemen.

Wanneer we alle interviews nauwkeurig analyseren op problemen die worden genoemd, dan blijkt dat 31 geïnterviewden een probleem rapporteren met een instelling, en dat dit vaker bij stromers voorkomt dan bij blijvers: bijna de helft van de stromers meldt een conflict met een instelling tegenover slechts één op de vier blijvers. De (ex-)werkgever wordt het meest genoemd (16 keer) gevolgd door het ziekenhuis of een specialist (8 keer). De overige instanties waarmee de respondenten in de clinch hebben gelegen, zijn: een thuiszorgorganisatie, een gemeente, de IND, een woningverhuurder en de politie.

Veronderstelling 27: Blijvers zullen vaker dan stromers een geringe of problematische betrokkenheid hebben bij een netwerk van familie, vrienden, kennissen of burenen.

Ruim driekwart van de respondenten zegt dagelijks of wekelijks contact te hebben met familieleden (79%). Vaak bieden deze WAO'ers ook hulp of steun aan vrienden of familieleden (70%). Een grote groep vindt dit contact (heel) belangrijk (74%). Een groot gedeelte heeft nog contacten met ex-collega's (61%). Al met al wijzen deze gegevens er niet op dat langdurig WAO'ers zich in een sociaal geïsoleerde positie bevinden.

Het is echter de vraag hoe de langdurig WAO'ers hun situatie beleven. Ondanks een regelmatig contact met familie en vrienden kan iemand zich toch eenzaam voelen. Nu vindt de meerderheid van de geïnterviewde WAO'ers (64%) de stelling 'een uitkeringssituatie leidt tot isolement' niet op zichzelf van toepassing. Tegelijkertijd betekent dit dat een grote minderheid (38%) aangeeft zichzelf als geïsoleerd te beschouwen.

Blijvers hebben iets minder vaak dagelijks of wekelijks contact met hun familie (75%) dan de stromers (84%). Blijvers en stromers hebben nagenoeg even vaak contact met ex-collega's. Blijvers vinden iets vaker dat de stelling dat een uitkeringssituatie tot een isolement leidt op hen van toepassing is (38%) dan stromers (29%).

In de interviews komen bij veel andere vragen reflecties van de respondenten naar voren over hun sociale netwerk. Hieruit blijkt ongeveer hetzelfde patroon als op grond van bovenstaande mag worden verwacht. Zo heeft ongeveer een derde deel van de geïnterviewden laten blijken dat zijn netwerk scheuren is gaan vertonen sinds zij arbeidsongeschikt zijn.

De blijvers blijken in dit opzicht ontevredener dan de stromers: ruim een derde deel van de blijvers becommentarieert zijn relaties met anderen op een kritische wijze tegenover slechts een vijfde deel van de stromers. Een 41-jarige champignonplukster die in de WAO kwam vanwege beperkingen aan de arm en de schouder op de vraag of haar arbeidsongeschiktheid invloed heeft gehad op haar persoonlijke contacten (blijver):

Het is negatief geweest. Velen laten je vallen als een baksteen.

Een 51-jarige timmerman die met TBC in de ziektewet terechtkwam en later op basis van knieklachten volledig werd afgekeurd (blijver):

De financiële achteruitgang was groot. Ook voor mijn drie studerende kinderen. Ook gewone uitgaven worden met veel moeite betaald. En het is vervelend naar andere mensen toe. We

hebben sinds die tijd minder contact met familie en zijn een aantal vrienden kwijt. Zijn echtgenote voegt toe: 'We zijn uitgekotst door de maatschappij.'

Omgekeerd is bijna tweederde deel van de stromers positief over zijn sociale omgeving tegenover de helft van de blijvers. Een 46-jarige loonadministratrice die met psychische klachten in de WAO belandde en nu twintig uur per week thuis werkt (stromer):

Ik kom uit een gezin van 11 kinderen. Ik heb met allemaal regelmatig contact. Vooral met mijn zus. Dagelijks bellen we met elkaar en na het kletsen spreken we vaak wat af in het dorp. Samen winkelen bijvoorbeeld. Dat is echt gezellig.

Een 37-jarige timmerman die met rugklachten in de WAO kwam en na vier jaar weer veertig uur werkt als werkvoorbereider bij zijn oude werkgever (stromer):

Ik sprak minder mensen toen ik volledig in de WAO zat. Bepaalde contacten gaan gewoon over, maar ik kreeg er ook nieuwe bij. Ik deed bijvoorbeeld boodschappen in de buurt en ik zorgde voor mijn jongste zoon.

Concluderend kan worden gesteld dat blijvers negatiever zijn over hun sociale netwerk dan stromers. Niettemin maken de langdurig WAO'ers in onze onderzoeksgroep als geheel be-
sluit geen sociaal-geïsoleerde indruk.

Veronderstelling 28: Blijvers zullen vaker contact hebben met andere arbeidsongeschikten dan stromers.

Een grote groep zegt één of meer andere arbeidsongeschikten te kennen (71%). In veel gevallen kent men echter geen enkele andere arbeidsongeschikte of slechts één andere arbeidsongeschikte (40%); bijna de helft van de respondenten heeft niettemin meer dan één arbeidsongeschikte kennis (48%).

Blijvers hebben iets vaker contact met andere arbeidsongeschikten (75%) dan stromers (66%). Wanneer we het aantal arbeidsongeschikten dat iemand zegt te kennen, gaan meewegen in de analyse, dan komt dit patroon echter niet terug. Zo blijken evenveel stromers als blijvers meer dan vier arbeidsongeschikten te kennen.

Voor de veronderstelling dat WAO'ers die (meerdere) andere arbeidsongeschikten kennen vaker tot de blijvers behoren, levert dit onderzoek geen gegevens op.

Veronderstelling 29: Stromers zullen vaker lid zijn van organisaties en/of verenigingen dan blijvers.

Een ruime meerderheid van de WAO'ers is lid van een vereniging (63%); een grote minderheid (36%) is van geen enkele vereniging lid. De blijvers zijn vaker lid van een vereniging dan stromers (71% tegenover 53%).

Dit gegeven wijst in de richting van een ontkenning van de veronderstelling. Juist de blijvers blijken vaker lid van verenigingen.

6.4 Samenvatting en conclusies

De in dit hoofdstuk onderzochte veronderstellingen veronderstellen altijd één of ander verband tussen een bepaalde factor en de kans op het ontplooiën van reïntegratieactiviteiten. Bij een aantal veronderstellingen kan echter niet worden vastgesteld wat oorzaak is en wat gevolg. Wel kan in de meeste gevallen het bestaan van de veronderstelde samenhang tussen de twee factoren worden bevestigd.

Zo ervaren de blijvers vaker een gezondheidsachteruitgang dan de stromers, maar kan niet keihard gezegd worden dat reïntegratie-inspanningen bevorderlijk werken voor de gezondheid. Het omgekeerde is immers ook mogelijk: een verbeterende gezondheid vergroot de reïntegratiekans. Verder hebben blijvers vaker een negatief zelfbeeld en zwak zelfvertrouwen dan de stromers. Hier zijn het de respondenten zelf die wijzen op de causale relatie: zij menen dat de lange duur van de arbeidsongeschiktheidsperiode schadelijk werkt voor hun zelfvertrouwen.

De blijvers lijken vaker dan de stromers te verwijzen naar de uitvoeringsinstelling en naar andere medici of hulpverleners om hun arbeidsongeschiktheidsstatus te rechtvaardigen. Als het gaat om de toekomst, dan schetsen de blijvers vaker een somber beeld dan de stromers. Hierbij moet wel worden aangetekend dat zowel de blijvers als de stromers aangeven niet veel na te denken over de toekomst: de langdurig WAO'er leeft bij de dag. Tenslotte blijkt de zorg voor thuiswonende kinderen in de onderzoeksgroep - zoals verondersteld - ook vaker bij de blijvers voor te komen dan bij de stromers. Overigens hangt dit samen met geslacht: onder de blijvers met thuiswonende kinderen komen iets meer vrouwen dan mannen voor en onder de stromers met thuiswonende kinderen zijn de vrouwen sterk in de minderheid ten opzichte van de mannen.

Drie verbanden zoals beschreven in onze veronderstellingen met betrekking tot bestendiging worden in dit onderzoek niet bevestigd. Zo blijken noch de stromers, noch de blijvers te vinden dat zij onvoldoende worden gesteund door hun sociale omgeving. Hetzelfde geldt voor hun dagelijkse bezigheden. Uit het commentaar dat zowel de stromers als de blijvers geven op hun dagelijks leven blijkt niet dat zij dit als negatief ervaren. Tenslotte wordt de veronderstelling ontkracht dat langdurig WAO'ers met financiële problemen kampen.

De meeste veronderstellingen met betrekking tot interactiefactoren worden niet door de bevindingen van dit onderzoek ondersteund. Een aantal veronderstellingen kan op zijn minst in twijfel worden getrokken: zo blijken juist de stromers ontevreden over de dienstverlening van de uitvoeringsinstelling in plaats van de blijvers. Ook hebben de stromers vaker problemen gehad met andere instellingen dan de uitvoeringsinstelling. En tenslotte zijn juist de blijvers in de onderzoeksgroep vaker lid van een vereniging dan de stromers.

Een veronderstelling over interactie die minder betwijfeld kan worden is de mate waarin de WAO'ers hun sociale netwerk beoordelen: de blijvers lijken inderdaad ontevredener dan de stromers over hun sociale contacten. Belangrijker is echter de vaststelling dat de gegevens niet wijzen in de richting van het idee dat langdurig WAO'ers zich in een sociaal geïsoleerde positie bevinden. Toch moet gezegd worden dat een minderheid zijn situatie wel als geïsoleerd beleeft.

Tenslotte leveren de interviews voedsel aan de gedachte dat de stromers strijdlustiger zijn dan de blijvers: de stromers zijn kritischer over de verzekeringsarts en de andere medici daar waar het gaat om de beoordeling van hun gezondheidsbeperkingen. Ook beoordelen zij de begeleidingsactiviteiten van de uitvoeringsinstellingen als onvoldoende en melden zij vaker problemen met hun ex-werkgever of andere instellingen.

7 GEDRAGSREACTIES OP EEN LANGDURIG WAO-VERBLIJF

7.1 Inleiding

Het hoofddoel van dit onderzoek was na te gaan welke factoren bevorderend werken voor reïntegratie en welke belemmerend. Een nevendoeel van ons onderzoek was te zoeken naar een typologie van de gedragsreacties op de WAO-situatie van de langdurig arbeidsongeschikten. In dit hoofdstuk beschrijven we tot welke typeringen van langdurig arbeidsongeschikten wij zijn gekomen.

In de hoofdstukken 4, 5 en 6 is een aantal hypothesen en veronderstellingen één voor één onderzocht. Dit is gebeurd door interviews onderling te vergelijken (horizontale vergelijking). Dit betekent dat de details van iedere geïnterviewde wegvallen. Zo kan het gebeuren dat een langdurig WAO'er aangeeft een gebrek aan hulp en steun te ervaren, terwijl hij wel positief refereert aan zijn sociale contacten in het algemeen. Of dat hij tevreden is over de keuring door de uitvoeringsinstelling bij de instroom in de WAO, maar kritisch over de bemiddelingsactiviteiten van diezelfde instelling.

In dit hoofdstuk wordt ieder interview 'op zich' geanalyseerd. Er vindt *vooraf* geen vergelijking met andere interviews plaats. De context en kleur van het interview dragen bij tot het trekken van een algemene conclusie per geïnterviewd individu. Is de geïnterviewde tevreden met zijn of haar situatie? Voelt hij zich gestigmatiseerd als uitkeringsgerechtigde of is hij juist strijdlustig? Bezieet hij zichzelf als sociaal geïsoleerd of heeft hij daarentegen een rijk gevuld sociaal leven? Welk toekomstperspectief verwoordt de respondent? Wil de geïnterviewde (weer) aan het werk, of beschouwt hij zichzelf juist als blijvend arbeidsongeschikt? Door per interview een antwoord te zoeken op bovenstaande vragen proberen we de verschillende gedragsreacties van WAO'ers op langdurige arbeidsongeschiktheid bloot te leggen.

We schenken bijzondere aandacht aan de eventuele samenhang tussen vrijwilligerswerk en de gedragsreactie. Dit omdat we veronderstellen dat vrijwilligerswerk als substituut van betaald werk een bestendigend effect kan hebben (blijven), maar dat het tegendeel ook mogelijk is. Vrijwilligerswerk kan immers dienen als stap richting reïntegratie¹.

Uiteindelijk presenteren we een typologie van langdurig WAO'ers: welke gedragsreacties kunnen we onderscheiden? Voor de vraag hoe we de reacties van langdurig WAO'ers kunnen verklaren, grijpen we wel weer terug op de onderlinge vergelijking (*achteraf*) van de

¹ Het doen van vrijwilligerswerk valt niet onder onze definitie van stromen. Zie bijlage 1: begripsomschrijvingen.

geïnterviewden. Hiervoor verzamelen we per interview een aantal hardere kenmerken zoals bijvoorbeeld de samenstelling van iemands huishouding.

In figuur 7.1 wordt het analyseschema gepresenteerd. De laatste variabele ('typering') is gebaseerd op een afzonderlijk oordeel per interview (verticale analyse). De overige variabelen dienen ter verklaring van deze typing.

Figuur 7.1: Verticale analyse diepte-interviews met langdurig WAO'ers.

• respondentnummer	- ...
• stromer of blijver (1999-2000)	- indien stromer: - werk (functie, parttime of fulltime) - andere activiteit (traject, scholing)
• geslacht	- man of vrouw
• huidige samenstelling huishouden	- kostwinnerschap (hoofdinkomen) of 2 ^e inkomen - alleenstaand of samenwonend (gescheiden?) - thuiswonende kinderen (of niet)?
• leeftijd (2000)	- jonger of ouder?
• beroep bij instroom (1993-1994)	- functie, werkzaamheden - parttime of fulltime
• aard instroom (1993-1994)	- reden: fysiek of psychisch (of combinatie) - privé-problemen of aan werk gerelateerd
• huidig netto huishoudensinkomen	- laag: tot fl. 2.000,- per maand - midden: fl. 2.000,- tot fl. 4.000,- per maand - hoog: meer dan fl. 4.000,- per maand
• huidige mate arbeidsongeschiktheid	- volledig of deels arbeidsongeschikt
• vrijwilligerswerk (1999-2000)	- ja of nee
• typing (1999-2000)	- acceptatie & tevredenheid (apathie?) versus ontevredenheid (rancune, frustratie, stigma) - toekomstgericht of niet - ziekterol (mate van identificatie met gevolgen van ziekte en gebrek) of gericht op reïntegratie?

In de volgende paragrafen behandelen we vier groepen langdurig WAO'ers, onderscheiden naar hun reactie op een langdurig verblijf in de WAO. We hebben ze als volgt getypeerd:

1. De berustende blijvers (35 respondenten van onze onderzoeksgroep van 93).
2. De tevreden stromers (30 respondenten).
3. De verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers (20 respondenten).
4. De verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden stromers (8 respondenten).

Uit de naamgeving van deze vier groepen blijkt dat we geen aansluiting hebben gezocht bij de gedragsreacties zoals geformuleerd in het Abw-onderzoek². In dat onderzoek werden de volgende vier reacties geformuleerd (zie ook hoofdstuk 2):

² Zie hoofdstuk 2: een onderzoek onder bijstandsccliënten heeft model gestaan voor dit onderzoek.

- Een berustende passief-makende reactie.
- Een isolerende terugtrek-reactie.
- Een deelname in vrijwilligerswerk.
- Een actief zoeken naar een baan

Waarom onderscheiden wij andere groepen dan in het Abw-onderzoek? In de eerste plaats maken we in ons onderzoek al een onderverdeling in twee groepen mensen op basis van het al dan niet ondernemen van reïntegratiepogingen: stromers en blijvers. Het ligt voor de hand om in onze typering uit te gaan van deze twee hoofdgroepen. In de tweede plaats levert ons onderzoek geen zeer sterke aanwijzingen op voor het zoeken naar een groep mensen die wordt gekenmerkt door gevoelens van eenzaamheid of een sociaal geïsoleerde positie (zie hoofdstuk 6). Bovendien bleek dat als mensen bevestigend antwoordden op de vraag of zij zichzelf als geïsoleerd beschouwden, dit zowel onder de stromers als onder de blijvers voorkwam. Ten derde bleek in het Abw-onderzoek al dat vrijwilligerswerk bestendigend kan werken op het uitkeringsverblijf, maar ook gezien kan worden als eerste stap op weg naar een betaalde baan. Het is interessanter om binnen de door ons geformuleerde groepen op zoek te gaan naar de betekenis van vrijwilligerswerk.

Omdat hiermee twee groepen afvallen die in het Abw-onderzoek worden onderscheiden - in casu de 'sociaal-geïsoleerden' en de 'vrijwilligerswerkers' - hebben we gezocht naar een eigen indeling.

Er is verder nauwelijks ander onderzoek beschikbaar dat ingaat op de gedragsreacties op een langdurig WAO-verblijf. Hoff onderzocht 371 WAO'ers uit een populatie van 1.786 respondenten en vergeleek deze met de mensen die langdurig in de WW zitten, met als hoofddoel om tot een typologie te komen³.

De arbeidsongeschikten in de onderzoeksgroep van Hoff hebben een gemiddelde arbeidsongeschiktheidsduur van 8,5 jaar. Deze WAO'ers werken maximaal 12 uur per week, zijn gemiddeld 51 jaar en over het algemeen lager opgeleid. De onderzoeksgroep van Hoff lijkt op de onze, al zijn er verschillen te zien. Onze onderzoeksgroep bestaat uit mensen die zes of zeven jaar in de WAO zitten en bevat ook mensen die werken (vaak meer dan 12 uur per week: de meeste stromers uit ons onderzoek komen bij Hoff niet voor). Onze onderzoeksgroep is over het algemeen iets jonger (gemiddelde leeftijd is 46 jaar). De lage opleiding komt wel weer redelijk overeen.

De onderzoeksmethode van Hoff verschilt van de onze. De groep van Hoff heeft schriftelijke vragenlijsten ingevuld waarbij de respondent reageert op allerlei stellingen over bijvoorbeeld

³ Zie: Hoff (1999)

het belang van werk en de mate waarin een sociaal isolement werd beleefd. De antwoorden van de respondenten leidden tot een score op vijf dichotome sleutelvariabelen:

- Arbeidsethos
- Gerichtheid op eigenbelang
- Houding ten opzichte van het ontvangen van een uitkering
- Sociale uitsluiting
- Tevredenheid met het leven

In onze analyse spelen vier van de vijf variabelen een rol, zij het dat wij ze iets anders hebben gedefinieerd. Alleen de gerichtheid op eigenbelang is in onze interviews niet geoperationaliseerd. Verder blijkt dat de arbeidsongeschikten die tot onze onderzoeksgroep behoren, hun situatie niet beleven als een uitkeringssituatie, maar als een situatie waarbij een beperkte gezondheid allesbepalend is (zie hoofdstuk 5). De verklarende kracht van 'houding ten opzichte van het ontvangen van een uitkering' blijkt in dit onderzoek niet erg sterk.

Bij de andere drie variabelen hebben we niet geprobeerd op zeer cijfermatige wijze te meten of de ene arbeidsongeschikte nu een *iets* sterker arbeidsethos heeft dan de andere, of een *veel* sterker arbeidsethos. Wel kunnen ook wij aangeven dat de houding ten opzichte van betaalde arbeid bij de berustende blijvers over het algemeen minder positief is dan bij de tevreden stromers. En ook kunnen wij zeggen dat het ontvangen van een uitkering bij de ontevreden blijvers met meer onlustgevoelens gepaard gaat dan bij de berustende blijvers.

Uiteindelijk construeert Hoff drie typen WAO'ers:

1. De adaptieven: zij berusten in de situatie en zijn tevreden met hun situatie (59% van de onderzoeksgroep).
2. De ontevredenen: zij zijn sterk gericht op het eigen belang, hebben het gevoel hun hand op te moeten houden en hebben een sterk arbeidsethos. Ze zijn ontevreden over hun leven (21%).
3. De teruggetrokkenen: zij voelen zich zeer sociaal geïsoleerd, zijn ontevreden over hun situatie en hebben een zeer zwak arbeidsethos (20%).

Evenals het Abw-onderzoek komt in de typologie van Hoff een sociaal geïsoleerde groep naar voren. In ons onderzoek blijkt dat sociaal isolement zeker niet afwezig, maar het is geen groot probleem in de onderzoeksgroep.

Een groot verschil is dat wij ook gevraagd hebben naar een beschrijving van de feitelijke gang van zaken, terwijl de groep van Hoff vooral gebaseerd is op de beleving van de respondenten, uitgedrukt in voorgeschreven antwoordcategorieën. Wij hebben daarentegen aan de respondenten gevraagd of zij steun krijgen van mensen uit de omgeving, of ze zelf hulp bie-

den aan anderen, of ze regelmatig contact hebben met familie en vrienden, of ze lid zijn van een vereniging en of ze een bepaalde hobby in gezamenlijk verband beoefenen. Uit de antwoorden van de respondenten op deze vragen blijkt niet dat zij zich in een geïsoleerde positie bevinden.

Al met al levert het onderzoek van Hoff een scherpere typering op dan onze bevindingen, terwijl de gedragsreacties die wij formuleren meer ruimte laten voor nuance. Ons inziens is dit een logisch gevolg van de twee verschillende onderzoeksmethoden.

In de paragrafen die hierna volgen zullen wij een enkele keer een vergelijking maken met de drie gedragsreacties zoals Hoff deze heeft geformuleerd.

7.2 Gedragsreacties: de berustende blijvers

De blijvers die in hun situatie berusten werden bij instroom bijna allemaal (29 van de 35) volledig arbeidsongeschikt verklaard. Het betreft vaker vrouwen (21) dan mannen (14). Deze groep vertoont veel overeenkomsten met de adaptieven uit het onderzoek van Hoff, hoewel de relatieve omvang van de groep berustende blijvers een stuk kleiner is dan die van de adaptieven.

Typering berustende blijvers

De berustende blijvers zijn over het algemeen wat ouder (rond de 50) en zien zichzelf niet meer aan het werk gaan; zij voelen zich te oud en denken dat werkgevers niet op hen zitten te wachten. Zij accepteren dat ze een WAO-uitkering krijgen. Zij voelen zich niet (meer) ontevreden. Als iemand al enige verbittering voelt, dan betreft dit niet de uitvoeringsinstelling, de publieke opinie of de sociale omgeving, maar de oude werkgever. Zowel de mannen als de vrouwen zijn in de WAO terechtgekomen vanwege fysieke gezondheidsbeperkingen. De mannen verwijzen vaak naar hun langdurige arbeidsverleden als rechtvaardiging voor hun uitkering. Vrouwen lijken - naast hun leeftijd - iets vaker hun slechte gezondheid aan te voeren voor hun blijvende arbeidsongeschiktheid. Een paar vrouwen hebben vanwege hun slechte gezondheid de beslissing genomen geen kinderen te krijgen.

Wanneer de partner van de mannen (parttime) werkt en er nog kinderen thuis zijn, weren deze mannen zich in het huishouden en de verzorging: in een aantal gevallen is sprake van een rolwisseling. Opvallend is dat bijna alle berustende mannen vrijwilligerswerk zijn gaan doen. Dit geldt in veel mindere mate voor de vrouwen; zij vinden kennelijk gemakkelijker hun weg in huishoudelijk werk en zorgtaken, hoewel een minderheid onder de berustende vrouwen daadwerkelijk thuiswonende kinderen heeft. Niettemin geldt dat in deze groep (mannen en

vrouwen) het vrijwilligerswerk vaker voorkomt dan onder de ontevreden blijvers of de beide groepen stromers.

Achtergrondkenmerken berustende blijvers

Afgezien van slechts één man van 38 jaar, zijn alle mannen ouder dan 45 jaar (13). De vijftigers vormen een ruime meerderheid. Bijna alle mannen wonen samen of zijn gehuwd (13), slechts één man is alleenstaand. De helft heeft thuiswonende kinderen (7), de andere helft heeft geen kinderen of kinderen die inmiddels op eigen benen staan. Zes samenwonende mannen hebben een partner die fulltime werkt (2x) of een grotere parttime baan heeft (4x; 24 tot 32 uur per week). Bij twee mannen blijkt de partner een kleine bijbaan te hebben (minder dan 10 uur per week). Drie mannen hebben een partner zonder inkomsten, twee mannen hebben een partner die een uitkering heeft (1x WAO, 1x AOW). Het huishoudinkomen van deze mannen is verschillend: zeven hebben een hoger inkomen (meer dan fl. 4.000,- netto per maand), zes hebben een inkomen lager dan fl. 3.000,- netto per maand).

Bijna allemaal werkten deze mannen fulltime (13x; 1 man werkte 32 uur per week). Tien mannen hadden een beroep voorafgaand aan de arbeidsongeschiktheid met een sterke nadruk op fysieke werkzaamheden: monteur (3x), een vrachtwagenchauffeur, een schilder, een brandweerman, een spuitser, een timmerman, een grondwerker en een metselaar. Vier mannen hadden werk waarbij het zware lichamelijke werk veel minder voorkwam: technisch adviseur, adviseur bos- en grootgrondbezit, een architectonisch onderzoeker en een leidinggevende in de gehandicaptenzorg. Geen van de veertien mannen kwam in de WAO terecht vanwege psychische problemen alleen. Wel ontwikkelde een enkeling psychische problemen als gevolg van de lange duur van de arbeidsongeschiktheid. De meerderheid had problemen met zijn rug (6x). Verder is er sprake van hartproblemen (2x), whiplash, reuma, jicht, postpolio en longemfyseem.

Ook de vrouwen zijn over het algemeen ouder dan 45 jaar (16). Slechts drie vrouwen zijn jonger dan 40, waarvan er één 30 jaar is. De meerderheid onder deze vrouwen woont samen en is geen kostwinner (17). Dertien vrouwen hadden een parttime baan voorafgaand aan de arbeidsongeschiktheid, acht vrouwen werkten fulltime. Opvallend is dat een minderheid onder deze vrouwen voor thuiswonende kinderen zorgdraagt (7); tien samenwonende vrouwen hebben geen thuiswonende kinderen (meer). Vier vrouwen zijn alleenstaand, waarvan er één een thuiswonend kind verzorgt. De samenwonende of gehuwde vrouwen hebben een huishoudinkomen dat als gemiddeld tot hoog kan worden gezien (9x fl. 3.000,- netto tot fl. 4.000 netto, 7x meer dan fl. 4.000 netto). De vier alleenstaande vrouwen hebben allemaal een laag inkomen: minder dan fl. 2.000,- netto per maand.

Bijna de helft van deze vrouwen (9) was werkzaam in de zorgsector als ziekenverzorger, verpleegkundige, bejaardenverzorger, gezinsverzorger of voedingsassistent. Twee van deze vrouwen hadden een leidinggevende taak bij een zorginstelling. Een iets minder grote groep

(6) had een functie waarbij productie centraal stond: tuinbouwmedewerker (4x; bijvoorbeeld champignons plukken), machinebediende en naaister. Tenslotte waren vijf vrouwen werkzaam als directiesecretaresse, administratief medewerker, verkoper, gastvrouw en receptionist.

De meerderheid van deze vrouwen belandde in de WAO vanwege lichamelijke aandoeningen: rugproblemen (7x, waaronder drie hernia's en gebroken rug als gevolg van een ongeluk), een whiplash (2x), pols- en armproblemen (2x), een oogziekte, reuma, darmkanker en hartklachten. Eén vrouw heeft een neurologische aandoening die zorgt voor een permanente vermoeidheid. Psychische problemen kwamen in enkele gevallen pas na verloop van enige tijd om de hoek kijken. Het is opmerkelijk dat slechts vijf vrouwen arbeidsongeschikt raakten puur vanwege psychische problemen. Drie van hen zien de oorzaak van hun problemen mede in hun werk liggen. Eén vrouw geeft aan dat problemen in haar relatie en bij het opvoeden van haar kind de oorzaak waren. Een ander zegt dat het overlijden van een aantal dierbaren bij haar zorgden voor spanning.

7.3 Gedragsreacties: de tevreden stromers

Een tweede groep die wij onderscheiden, noemen we de tevreden stromers. Van hen werden twintig personen bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaard; negen mensen hadden volgens de uitvoeringsinstelling nog restcapaciteit⁴. Zij hebben op dit moment nagenoeg allemaal betaald werk. Omdat de meeste meer dan 12 uur per week werken, komt deze groep niet voor in de groep van Hoff. Een enkeling is overigens stromer omdat hij betaald werk heeft gehad (en opnieuw zoekende is) of omdat een arbeidsmarktgerichte scholing of cursus is afgerond.

Het betreft zowel mannen (17) als vrouwen (13) en ze zijn over het algemeen jonger dan de blijvers: tussen de 40 en 50 jaar oud. De mannen zijn vooral met lichamelijke problemen in de WAO beland, de vrouwen met name vanwege psychische problemen.

Typering tevreden stromers

De mannen hebben met elkaar gemeen dat ze tevreden zijn over hun stap(pen) in de richting van een betaalde baan. Meestal blijven de gezondheidsklachten, maar hebben ze zich eraan aangepast: ze hebben hun oude beroep opgevat en verdragen de klachten of ze zijn ander werk gaan doen dat beter is te combineren met hun gezondheid. Daarbij zijn ze vaak minder uren dan voorheen gaan werken. Een enkeling vraagt zich wel af of hij het wel volhoudt, maar is niettemin tevreden over de ondernomen reïntegratie. Het kostwinnerschap blijkt een stimulerende factor. Een man die de verzorging van de kinderen en de huishoudelijke taken op zich nam, voelde zich hierbij niet prettig en vereenzaamde: hij is parttime gaan werken,

⁴ Eén respondent kan zich het keuringsbesluit bij instroom niet herinneren.

maar neemt nog steeds een groter deel van de huishoudelijke taken op zich terwijl zijn partner het hoofdkomen verdient. De alleenstaande mannen worden vooral gemotiveerd door hun nog jonge leeftijd, zij waren omstreeks 30 jaar bij instroom.

Alle vrouwen zijn tevreden, hebben zelfvertrouwen en stralen optimisme uit. Een van hen is zelfs ‘supertrots’ en ‘rent achter haar rollator’, een ander benadrukt dat haar eigen initiatiefrijke haar succes verklaart. De belangrijkste motivatie voor deze vrouwen is gelegen in het feit dat de omstandigheden zijn veranderd waardoor de psychische problematiek is afgenomen: het huwelijk is weer stabiel, een kind is weer gezond, de echtscheiding is verwerkt of het overlijden van een zieke partner is verwerkt. Een andere belangrijke factor is hun nog jonge leeftijd (6 vrouwen zijn tussen de 31 en 38 jaar).

Hoewel het doen van vrijwilligerswerk het meest voorkomt onder de (berustende) blijvers, is het opvallend dat de tevreden stromers vaker vrijwilligerswerk doen dan de ontevreden stromers (zie verder).

Achtergrondkenmerken tevreden stromers

De groep mannen jonger dan 45 jaar is iets groter (10x) dan de groep ouderen (7x). De meerderheid van de mannen woont samen met een partner (11x); 5 mannen wonen alleen en één van hen woont bij zijn ouders in huis. Het grootste deel was bij instroom in de WAO kostwinner⁵ en is dat nog steeds (12x). Iets meer dan de helft van deze mannen (10x) heeft geen kinderen of hoeft er niet voor te zorgen. De mannen die wel met thuiswonende kinderen te maken hebben (7x), hebben bijna allemaal een partner die eveneens werkt (6x). Twee vaders zijn fulltime gaan werken terwijl hun partner een halve baan heeft. Eén ouderpaar heeft de betaalde arbeid precies verdeeld: zij werken allebei ongeveer 30 uur. Bij twee andere stellen zien we een rolwisseling: de vrouwen werken fulltime terwijl de mannen parttime werken. In weer een ander geval hebben beide partners een kleine baan (minder dan 10 uur) waarbij zijn inkomen door de WAO-uitkering wordt aangevuld. Tenslotte is er één man zonder partner die een kind verzorgt en fulltime werkt.

Het grootste deel van deze gereïntegreerde mannen werd arbeidsongeschikt door lichamelijke problemen (13x): rug-, nek- en schouderklachten (10x; hernia komt vaak voor) scoren het hoogst, verder reuma (2x) en een gebroken duim. Eén van de mannen met rugklachten noemt ook het conflict met zijn werkgever als medeoorzaak. Twee mannen leiden aan manische depressiviteit en twee mannen vielen uit door een te hoge werkdruk. Bij één van hen uitte zich dit in maag- en darmklachten.

De tevreden vrouwelijke stromers (13x) zijn net als de mannen enigszins jonger dan het gemiddelde in de onderzoeksgroep: de helft is jonger dan 45 jaar (7x). De meerderheid van de vrouwen (9x) heeft een fulltime werkende partner en geen thuiswonende kinderen (meer)

⁵ Kostwinnerschap definiëren we als het verdienen van het hoofdkomen binnen het huishouden. Alleenstaanden zijn per definitie kostwinner. Daar waar beide partners (ongeveer) evenveel werken, is geen sprake van kostwinnerschap.

(9x). Ze werken nagenoeg allemaal parttime. Vier alleenstaande vrouwen zonder kinderen zijn eveneens (parttime) gaan werken. Bij een van deze alleenstaande vrouwen zijn de kinderen het huis uit; zij werkt als enige fulltime. Het grootste deel van deze gereïntegreerde vrouwen is arbeidsongeschikt geraakt door psychische problemen (9x). Vaak vinden deze problemen hun oorzaak in huiselijke omstandigheden: de verzorging van een ernstig zieke partner of een ziek kind (2x), relatieproblemen of een echtscheiding (5x). Opvallend is dat deze huiselijke omstandigheden bijna altijd samengaan met problemen op het werk (5x). Een minderheid onder deze vrouwen (5x) kwam in de WAO vanwege een lichamelijke aandoening (2x een whiplash, 1x bekkeninstabiliteit, 1x multiple sclerose en 1x een vaatziekte).

7.4 Gedragsreacties: de verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers

De ontevreden blijvers werden bij instroom nagenoeg allemaal volledig arbeidsongeschikt verklaard (19x). Op het moment van interviewen zijn ze nog steeds volledig afgekeurd. Onder de ontevreden blijvers bevinden zich nagenoeg evenveel mannen (11) als vrouwen (9). De ouderen zijn oververtegenwoordigd: dertien mensen zijn ouder dan 45 jaar en zeven mensen jonger dan 45. Opvallend is dat in deze groep zich slechts drie dertigers bevinden (drie mannen). Zowel de ontevredenen als de teruggetrokkenen uit het onderzoek van Hoff bevinden zich in deze groep. De mannen zijn in Hoffs termen vaker ontevreden, terwijl de vrouwen vaker teruggetrokken zijn.

Typering verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers

De reactie die de mannen gemeen hebben is er een van bitterheid en rancune. Zij voelen zich onrecht aangedaan en gestigmatiseerd. Tegelijkertijd menen zij juist dat het de andere WAO'ers zijn die profiteren van een uitkering zonder dat ze echt arbeidsongeschikt zijn. Eén van hen merkt op dat hij er nadeel van ondervindt dat zijn gezondheidsbeperkingen niet waarneembaar zijn. Een ander lijkt zijn klachten te willen aandikken en juist extra zichtbaar te maken. De erkenning van hun terechte aanspraak op een arbeidsongeschiktheidsuitkering is voor deze mannen belangrijk. Een minderheid (3) onder hen blijkt sociale contacten te vermijden. Slechts twee mannen oriënteren zich nog enigszins op werk, maar zijn somber of verward over hun mogelijkheden, de grote meerderheid (9) heeft het idee nooit meer aan het werk te kunnen. De reactie van deze mannen op hun langdurige arbeidsongeschiktheid kan vooral worden verklaard door hun meer traditionele waarden: zij vinden dat zij buitenshuis betaald werk horen te doen - maar kunnen dit niet - terwijl hun vrouw de kinderen verzorgt en het huishouden doet. Nu zitten ze thuis en weten ze zich geen raad met zichzelf.

De reactie van de vrouwen verschilt van die van de mannen. In plaats van verbittering overheerst bij de vrouwen onzekerheid en angst. Veelal zijn zij in de WAO beland vanwege psychische problemen. Inmiddels zijn ze ervan overtuigd dat werkgevers niet meer op hen zitten

te wachten. Toch voelen ze zich schuldig over hun uitkering. Het feit dat ze (soms) verantwoordelijk zijn voor de verzorging van een kind maakt hen extra huiverig om stappen te zetten richting reïntegratie. De (financiële) consequenties zijn voor hen niet duidelijk. De huidige situatie geeft hen in elk geval rust en zekerheid.

Achtergrondkenmerken verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers

Zeven van de elf mannen hebben een partner zonder inkomsten (4x), een partner met een kleine parttime baan (2x, minder dan 10 uur per week) of een WAO-uitkering. Acht mannen hebben te maken met thuiswonende kinderen en soms de zorg voor deze kinderen op zich genomen (3x). In totaal hebben vier mannen de traditionele huiselijke taakverdeling met hun vrouw gewijzigd: deze mannen zorgen voor het huishouden (4x) en de kinderen (3x) terwijl hun vrouw fulltime werkt (3x) of een grotere parttime baan heeft. Het huishoudinkomen van deze mannen is niet hoog en niet laag (3x lager dan fl. 3.000,- netto, 5x tussen de fl. 3.000,- en fl. 4.000,- netto en 3x meer dan fl. 4.000,- netto). Het is opvallend dat - uitgezonderd een bedrijfsleider - de mannen allemaal fulltime een beroep hebben uitgeoefend dat fysiek het nodige vergt en waarvoor geen hoge opleiding nodig is: 5 timmermannen, 1 magazijnbediende, 1 spuitspecialist van isolatiemateriaal, 1 productiemedewerker in een fabriek en 1 elektromonteur. Zes mannen zijn met klachten aan het bewegingsapparaat arbeidsongeschikt geraakt: rugproblemen (2x), jicht en hoge bloeddruk, schouderklachten, knieproblemen en 'functionele eenarmigheid' na een ongeluk. Twee mannen zijn overspannen geraakt; 1 van hen relateert dit aan zijn toenmalige werk en de ander aan problemen in de privé-sfeer. Tenslotte zijn er drie mannen die in de WAO belandden vanwege verschillende andere (fysieke) gezondheidsproblemen: suikerziekte, hartklachten en een zware hersenbeschadiging na een ongeluk.

De meeste vrouwen hebben een thuiswonend kind voor wie ze zorgen (7x). Zes vrouwen hebben een werkende partner (5x fulltime, 1x parttime) en een inkomen (2x tussen de fl. 3.000,- netto en fl. 4.000,- netto, 4x meer dan fl. 4.000,- netto) dat als gemiddeld tot hoog te kenschetsen valt. Drie vrouwen zijn alleenstaand, waarvan er twee moeder zijn van een thuiswonend kind. Hun inkomen is in tegenstelling tot de samenwonende of gehuwde vrouwen aan de lage kant (2x minder dan fl. 3.000 netto; 1x lager dan fl. 2.000,- netto). De meeste vrouwen oefenden hun beroep parttime uit (8x). Hun beroepen waren verschillend van aard: bejaardenverzorger (2x), inrichtingswerker in psychiatrische instelling, champignonplukker, cateringmedewerker, schoonmaker, hoofd administratie, directiesecretaresse en administratief medewerker. De gezondheidsbeperking van deze vrouwen is voornamelijk psychisch van aard en in alle gevallen niet aan het werk gerelateerd (6x): twee vrouwen ontwikkelden een langdurige depressie na de geboorte van een kind, drie vrouwen kregen psychische problemen na het overlijden van respectievelijk hun moeder en partner, hun vader en hun zoon. Twee van deze vrouwen zijn enige tijd opgenomen geweest in een psychiatrisch ziekenhuis, één van hen was bovendien in haar jeugd seksueel misbruikt. Ook had één van

deze drie vrouwen problemen met haar partner en de opvoeding van haar kind. Drie andere vrouwen belandden in de WAO door overwegend lichamelijke problemen: functionele eenarmigheid (2x, 1x als gevolg van een hersenontsteking waarbij verlamming optrad, 1x als gevolg van versplinterde botten door een ongeluk) en een hernia.

7.5 Gedragsreacties: de verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden stromers

Tegenover de tevreden stromers staan noodzakelijkerwijs de ontevreden stromers. Binnen de geïnterviewde groep vormen zij een kleine subgroep; het betreft vijf mannen en drie vrouwen. Alle acht werden bij instroom volledig arbeidsongeschikt verklaard. Van drie van hen is op het moment van interviewen het ongeschiktheidspercentage verlaagd. De helft is jonger dan 45, de andere helft is ouder.

Typering verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden stromers

Deze acht mannen en vrouwen hebben gemeen dat zij allen zijn gereïntegreerd of een serieuze poging daartoe hebben ondernomen en dat zij ontevreden zijn met de situatie. De aard van hun ontevredenheid is echter verschillend. Vijf stromers (4 mannen, 1 vrouw) zijn verbitterd en voelen zich gestigmatiseerd. Drie van deze mannen voelen zich vooral door de omstandigheden gedwongen om reïntegratie na te streven, terwijl het hen grote moeite kost. Hun arbeidsethos is traditioneel, de taken in het huishouden worden dito verdeeld: hun partner werkt niet. Eén man heeft moeite met zijn etiket als (ex-)psychiatrisch-patiënt. Een vrouw met een goedverdienende partner voelt grote schaamte voor haar uitkering en laat het interview niet bij haar thuis plaatsvinden. Drie stromers zijn eigenlijk als ‘actieve blijver’ (2 vrouwen, 1 man) te kenschetsen: reïntegratiepogingen mislukken vanwege de hardnekkige psychische problematiek. Verder geven drie van deze acht stromers aan zich zeer onzeker over hun gezondheid te voelen: kunnen zij het volhouden om hun werk te blijven doen (2x)? Onder hen is ook een succesvol studerende vrouw die uiterst onzeker is over haar mogelijkheden op de arbeidsmarkt.

Achtergrondkenmerken verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden stromers

De mannen zijn allen kostwinner (één van hen is overigens alleenstaand) en zijn dat nog steeds. Twee vrouwen hebben een fulltime werkende partner, 1 vrouw is alleenstaand. Slechts twee van deze stromers (1 vrouw, 1 man) heeft een of meer thuiswonend(e) kind(eren). Opvallend is dat vijf mensen in deze groep in de WAO zijn beland vanwege louter psychische problemen (3 mannen, 2 vrouwen): 2 mannen zijn in een psychiatrische inrichting opgenomen geweest (één van hen noemt het overlijden van zijn vader en de hoge werkdruk als aanleiding voor het feit dat hij ‘flipte’), 2 vrouwen zijn in hun jeugd seksueel

misbruikt een kregen op volwassen leeftijd ernstige psychische problemen (één van hen noemt het ‘borderline-syndroom’) en één man kon zijn leidinggevende functie niet meer aan en raakte overspannen. Een zesde vrouw kampt eveneens met psychische problemen, maar deze zijn ontstaan nadat bij haar borstkanker was geconstateerd. Tenslotte zijn er twee mannen die arbeidsongeschikt raakten als gevolg van respectievelijk migraine en een hernia.

7.6 Samenvatting en conclusies

De berustende blijvers

De berustende blijvers zijn meestal met fysieke problemen in de WAO terechtgekomen (zowel mannen als vrouwen), waarbij rugproblemen (hernia’s) het meeste voorkomen. De meerderheid werd bij instroom volledig afgekeurd en is dat nu nog steeds. Niettemin had een klein aantal van hen bij instroom volgens de verzekeringsarts nog restcapaciteit; deze mensen zijn op dit moment wel volledig afgekeurd. In deze groep zijn de vrouwen in de meerderheid. Zowel de mannen als de vrouwen zijn ouder dan het gemiddelde in de onderzoeksgroep (rond de 50 jaar oud) en wonen meestal samen. De eventuele kinderen zijn vaak al de deur uit. De mannen waren veelal kostwinner en zijn dit nu niet meer. Als ze dit nog wel zijn, dan komt dit omdat hun partner slechts een kleine bijbaan vervult of helemaal geen inkomsten heeft terwijl hijzelf een verhoudingsgewijs hoge WAO-uitkering heeft. De vrouwen zijn geen kostwinner, en waren dit ook niet tijdens hun werkende bestaan; zij werkten voorheen veelal parttime.

De berustende blijvers voelen geen frustratie of teleurstelling meer over hun verloren arbeidsbestaan. Ze denken dat werkgevers hen te oud vinden om aan te nemen. Zij hebben hun niet-werkende bestaan geaccepteerd, ondernemen geen reïntegratiepogingen meer en hebben invulling weten te geven aan hun situatie. Veel berustende blijvers vinden bevrediging in het doen van vrijwilligerswerk. Opvallend is dat dit vooral bij de mannen voorkomt. Ook zien we dat de zogenoemde rolwisseling plaatsvindt waarbij mannen de huiselijke taken van hun (deels) werkende vrouw overnemen. Deze mannen hebben geen of weinig moeite met deze rolwisseling. Soms helpt het hen om de nieuwe situatie te accepteren. Bij de berustende blijvers spelen de houdings- en bestendigingsfactoren een grote rol.

De tevreden stromers

De tevreden stromers bestaan uit ongeveer evenveel mannen als vrouwen. De mannen zijn overwegend lichamelijk arbeidsongeschikt (geweest); de vrouwen zijn meestal met psychische problemen in de WAO gekomen. Opvallend is dat maar liefst tweederde deel van deze stromers bij instroom *volledig* arbeidsongeschikt werd verklaard. Op het moment van interviewen blijkt dat nog slechts een derde deel volledig arbeidsongeschikt is. De meesten zijn na minimaal twee jaar WAO weer (gedeeltelijk) aan het werk gegaan; een enkeling volgde

een cursus of neemt deel aan een reïntegratietraject, maar is nog niet hervat in betaald werk. De tevreden stromers zijn vaak minder dan fulltime gaan werken. Naar verhouding hebben veel tevreden stromers vrijwilligerswerk verricht; alleen de berustende blijvers zijn actiever in dit opzicht. De tevreden stromers wonen meestal samen met een partner en zijn wat jonger dan de gemiddelde langdurige WAO'er: tussen de 40 en 50 jaar oud.

De mannen hebben hun kostwinnerschap behouden, de vrouwen hebben (en hadden) een partner die fulltime werkt. De tevreden stromers worden gekenmerkt door de belangrijke rol die de nieuwe betaalde baan in hun leven inneemt. Ze zijn gewoonlijk de mening toegedaan hun reïntegratie op eigen kracht te hebben bewerkstelligd; niet zelden bekritisieren ze het gebrek aan begeleiding door de uitvoeringsinstelling. Wel is soms de betekenis van het betaalde werk veranderd. Voorheen was het salaris belangrijker, nu zoeken de stromers vooral ont-plooiing, collegiaal contact en inhoudelijke bevrediging in hun werk. Bij de alleenstaande mannen was hun jonge leeftijd (tussen de 30 en 40) de belangrijkste stimulerende factor. Voor de vrouwen speelt een jongere leeftijd evenzeer een rol, maar bijzonder aan hen is dat zij hun psychische problematiek hebben overwonnen. Vaak werd deze problematiek veroorzaakt door een combinatie van huiselijke problemen en moeilijkheden op het werk, maar zijn de huiselijke omstandigheden ten positieve gekeerd. Deze vrouwen vallen op door hun sterk toegenomen zelfvertrouwen en optimisme. Bij de tevreden stromers blijken de houdings- en interactiefactoren belangrijk.

De verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers

Onder de verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers bevinden zich evenveel mannen als vrouwen. Bij instroom werden ze volledig afgekeurd en dat zijn ze nu nog steeds. Ze zijn over het algemeen ouder dan 45 jaar. De mannen hebben vaak een partner zonder inkomsten of met weinig inkomsten, bijvoorbeeld door een kleine bijbaan of een uitkering. De vrouwen hebben een werkende partner. Het is opvallend dat in deze groep de mannen en vrouwen het vaakst te maken hebben met thuiswonende kinderen. Als de zogenaamde rolwisseling plaatsvindt - maar dit gebeurt meestal niet -, dan vinden de mannen hierin geen bevrediging.

De mannen zijn met fysieke problemen in de WAO terechtgekomen, de vrouwen met psychische moeilijkheden. Hoewel de omstandigheden van de vrouwen wellicht zijn veranderd, zijn hun psychische problemen blijven bestaan. Dit in tegenstelling tot de psychische problemen van de vrouwen onder de tevreden stromers.

De ontevredenheid van de blijvers is seksspecifiek: mannen zijn verbitterd, vrouwen zijn onzeker. De mannen beschouwen andere uitkeringsgerechtigden als profiteurs terwijl zij zelf ècht niet meer kunnen werken en bovendien ook lang genoeg hebben gewerkt. Deze mannen hebben een traditionele kijk op arbeid en zorg: ze kunnen niet uit de voeten met huishoudelijk werk en zorgtaken. De vrouwen uiten vooral hun geschade zelfvertrouwen: zij denken

dat werkgevers niet op ‘kneusjes’ zitten te wachten. Bovendien voelen de vrouwen zich verantwoordelijk voor de verzorging van de kinderen. De uitkering geeft hen rust en zekerheid. Bij de ontevreden blijvers spelen zowel houdings- als bestendigungs- en interactiefactoren een rol: ze zijn sterker dan de berustende blijvers gericht op werk, maar hun gezondheid laat volgens hen werken niet toe.

De verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden stromers

De ontevreden stromers vormen een ‘restgroep’. Bij instroom werden alle acht ontevreden stromers volledig arbeidongeschikt verklaard. Op het moment van interviewen zijn drie personen afgeschat. Het is de vraag of we in ‘sociologische zin’ van een groep mogen spreken: de achtergrond van deze stromers is ongelijksoortig en de aard van hun ontevredenheid is diffuus. De gedragsreactie komt overeen met die van de verbitterde, onzekere of anderszins ontevreden blijvers, alleen hebben de stromers met elkaar gemeen dat zij - in tegenstelling tot de blijvers - zijn gaan werken of serieuze pogingen daartoe hebben ondernomen. De reïntegratie mislukt een enkele keer door een hardnekkige psychische problematiek. Wanneer de reïntegratie wel slaagt, dan lijken deze stromers zich vooral door hun arbeidsethos gedwongen te voelen om te gaan werken, maar zich eigenlijk daartoe niet in staat achten. Deze houding komt vooral bij de mannen voor en lijkt op de houding van de verbitterde mannen onder de blijvers. Het arbeidsethos is traditioneel en hun kijk op huishoudelijk werk en zorgtaken al evenzeer: ze moeten nu eenmaal de kost verdienen. Ook hier is bij de vrouwen eerder sprake van onzekerheid over hun kansen op de arbeidsmarkt dan echte ontevredenheid over hun reïntegratiepogingen. Zij lijken hiermee op de onzekere vrouwen onder de blijvers. Net als bij de ontevreden blijvers zien we bij de ontevreden stromers een sterke gerichtheid op werk (houdingsfactor), maar een matige gezondheid. En daarbij wellicht een gebrek aan steun uit de omgeving en begeleiding van uitvoeringsinstelling en reïntegratiebedrijf waardoor hun pogingen in goede bedoelingen blijven steken.

8 SLOTBESCHOUWING

In dit onderzoek heeft de individuele WAO'er centraal gestaan. Wij wilden de vraag beantwoorden waarom sommige arbeidsongeschikten na vele jaren een WAO-uitkering ontvangen te hebben, wel weer (reguliere) betaalde arbeid (gaan) verrichten en andere arbeidsongeschikten niet. Hoewel wij niet de pretentie hebben het antwoord op deze vraag te hebben gegeven, denken wij wel een aantal inzichten op een rij te hebben gezet die enige duidelijkheid scheppen.

In deze slotbeschouwing proberen wij de conclusies in een bredere context te plaatsen. Daartoe kijken wij als het ware over de grenzen van het onderzochte heen. De inhoud van deze slotbeschouwing kan dan ook niet alleen of direct teruggevoerd worden op de onderzoeksresultaten. Als onderzoekers proberen wij hiermee een aanzet te geven tot een vertaling van de onderzoeksbevindingen naar de praktijk.

Uit het onderzoek komt het volgende beeld naar voren:

- de onderzochte groep van langdurige WAO'ers kan niet gekarakteriseerd worden als 'zielig' of maatschappelijk gemarginaliseerd;
- stromers en blijvers verschillen vooral van elkaar in persoonskenmerken en in min of meer beïnvloedbare houdingskenmerken;
- stromers verschillen niet sterk van blijvers in de meer 'objectieve' belemmeringen (zoals de aard van de arbeidsongeschiktheid) die zich bevinden op de weg terug naar de arbeidsmarkt;
- stromers hebben een negatiever beeld van de instanties waarmee zij te maken hebben dan blijvers.

Tegelijkertijd hebben wij geconstateerd dat:

- zowel uitvoeringsinstellingen als reïntegratiebedrijven nauwelijks ervaring hebben met de reïntegratie van langdurig WAO'ers;
- deze uitvoeringsinstellingen, reïntegratiebedrijven én werkgevers desondanks wel een mening hebben over de doorslaggevende succesfactoren bij reïntegratie van langdurig WAO'ers: de motivatie van betrokkenen zou alles bepalend zijn;
- de uitvoeringsinstellingen en reïntegratiebedrijven van mening zijn dat financiële drijfveren voor WAO'ers een belangrijke rol spelen bij hun reïntegratie;
- reïntegratiebedrijven en werkgevers denken dat mensen die vanwege psychische redenen in de WAO zitten minder goed reïntegreerbaar zijn dan mensen met alleen fysieke beperkingen.

Op de eerste plaats moeten wij constateren dat de uitkomsten van het dossieronderzoek en de interviews met WAO'ers in dezelfde richting wijzen als de opvattingen van de werkgevers, uitvoeringsinstellingen en reïntegratiebedrijven: succesvolle integratie is inderdaad vooral te vinden onder die personen die actief zoeken, gemotiveerd zijn om weer te gaan werken en een sterk arbeidsethos hebben. Dit is echter maar een deel van het verhaal, en omdat het slechts een deel van het verhaal is, moeten wij ook de conclusie trekken dat de mening van die andere actoren vooral gebaseerd is op vooronderstellingen of op zijn best op zeer beperkt aanwezige eigen ervaringen. Dat laatste geven alle velddeskundigen ook toe.

Tegelijkertijd betekent dit dat de meningen van de reïntegratie-actoren wel enige aanpassing behoeven. Om reïntegratie van de vele tienduizenden langdurige WAO'ers succesvol te kunnen laten verlopen is het noodzakelijk een goed inzicht te hebben in de positie en kenmerken van de betrokkenen. Op basis van zowel de gesprekken met uitvoeringsinstellingen en reïntegratiebedrijven als het dossieronderzoek moeten wij constateren dat dit inzicht momenteel grotendeels ontbreekt. Bovendien is er geen basis aanwezig om op korte termijn dat inzicht te verkrijgen: de dossiers bevatten onvoldoende informatie en de uitvoeringsinstellingen hebben slechts met grote tussenperioden contact met betrokkenen. Met een aanzienlijk deel van de langdurige WAO'ers is dit contact bovendien slechts schriftelijk of telefonisch.

Dit roept het beeld op dat het de uitvoeringsinstellingen als instituties en de arbeidsdeskundigen en verzekeringsartsen als direct verantwoordelijken dus aan tijd en kennis ontbreekt om actief en effectief te kunnen optreden ten behoeve van de reïntegratie van deze groep WAO'ers. Dit probleem is niet nieuw: er wordt al jaren gepoogd verschillende achterstanden bij de uitvoeringsinstellingen weg te werken. Tot op heden zijn de uitvoeringsinstellingen daar echter nog niet (geheel) in geslaagd. Bovendien gaat het hierbij in eerste instantie om achterstanden in de keurings- en andere werkzaamheden in de eerste twee WAO-jaren van nieuwe WAO'ers. Zolang de nadruk ligt op het wegwerken van die achterstanden mag niet verwacht worden dat de kwantitatieve en (minstens zo belangrijke) kwalitatieve achterstanden bij *langdurige* WAO'ers teruglopen. Ook de privatisering van de reïntegratie draagt daar niet aan bij, omdat aan de werkzaamheden van de private reïntegratiebedrijven altijd werkzaamheden vanuit de uitvoeringsinstellingen vooraf zullen moeten gaan. Eén en ander betekent dat een randvoorwaarde voor een succesvolle reïntegratie van langdurige WAO'ers is dat uitvoeringsinstellingen (en binnenkort de Uvw) voldoende armslag krijgen om een inzicht in de groep te verkrijgen.

Wij constateren dat er niet alleen over de grote groep langdurige WAO'ers weinig bekend is, maar ook over de factoren die van invloed zijn op hun mogelijkheden voor reïntegratie. Er lijken bovendien nogal wat misverstanden te bestaan over deze groep. De opvattingen ten aanzien van de reïntegratiemogelijkheden van mensen die psychische moeilijkheden hebben

(of gehad hebben) zijn hiervan een voorbeeld. In onze onderzoeksgroep bleek een aanzienlijk deel van de stromers zes jaar geleden op psychische gronden te zijn afgekeurd. Uit ons onderzoek lijkt de conclusie getrokken te kunnen worden dat deze psychische klachten deels van voorbijgaande aard zijn, dan wel reïntegratie op termijn niet (meer) in de weg staan. Ons inziens is het voor de reïntegratiekansen van deze personen van belang dat er genuanceerd wordt aangekeken tegen de klachten van juist deze groep. Dat zou wel eens een positieve invloed kunnen hebben op de reïntegratiekansen van de betrokkenen.

Afgezien van de invloed van de meer objectieve belemmerende factoren (waaronder de aard van de arbeidsongeschiktheid: psychisch, fysiek of een combinatie ervan) op een al dan niet succesvolle reïntegratie, zal moeten worden nagedacht over de beïnvloedbaarheid van de houdingsfactoren die doorslaggevend lijken te zijn voor een succesvolle reïntegratie.

Dit onderzoek naar *langdurig* WAO'ers onderscheidt zich van *mainstream* onderzoek naar arbeidsongeschiktheid. Het meeste onderzoek dat arbeidsongeschikten gedurende enige tijd volgt, gaat uit van de gedachte dat mensen met restcapaciteit eerder (gedeeltelijk) zullen hervatten in betaalde arbeid dan volledig arbeidsongeschikten. Gedeeltelijk arbeidsongeschikten ontvangen immers een lagere uitkering dan volledig arbeidsongeschikten en worden door de uitvoeringsinstelling actiever gestimuleerd om reïntegratieactiviteiten te ontplooiën. Het onderhavige onderzoek laat zien dat de werkelijkheid complexer is.

Een praktisch bezwaar dat aan dit soort onderzoek kleeft is dat een verlaging van het arbeidsongeschiktheidspercentage niet zoveel zegt over reïntegratie: iemand kan een verbeterde gezondheid hebben, zonder dat hij (deels) hervat in betaald werk. Zijn WAO-uitkering wordt aangevuld met WW. Anderzijds is het mogelijk dat iemand die gedeeltelijk is hervat (en daardoor afgeschat) na korte tijd wederom uitvalt en aanspraak maakt op de WAO-uitkering. Het enige dat gezegd kan worden is dat *het volume* aan WAO-uitkeringen door afschattingen omlaag gaat. Over *reïntegratie* weten we dan nog niet zoveel.

Onze bevindingen duiden er verder op dat langdurig WAO'ers *naar verloop van tijd* gewend zijn aan een gedeeltelijke afkeuring met een daarbijbehorende lagere uitkering. Het komt vaak voor dat deze lagere uitkering door een partner met inkomsten wordt gecompenseerd. De stromers blijken veelal als volledig arbeidsongeschikte ingestroomd. Onder de blijvers bevinden zich mensen die bij instroom volgens de verzekeringsarts nog restcapaciteit hadden.

Duidelijk is dat ons onderzoek veel nieuwe vragen oproept. Deze vragen vormen deels aanleiding voor nader onderzoek, deels stellen zij beleidsmakers voor nieuwe keuzes. Ter afsluiting van het rapport geven wij enkele van deze aspecten aan.

De onderzoeksuitkomsten wekken sterk de indruk dat de aard van de wet (de WAO) en de uitvoering ervan door de uitvoeringsinstellingen de mensen die in de WAO raken, vooral bevestigen in hun idee dat zij ongeschikt zijn voor het verrichten van betaalde arbeid. De weinige face-to-face contacten die de cliënten hebben met de uitvoeringsinstelling legitimeren hun zelfbeeld van ziek en arbeidsongeschikt; dit werkt berusting in de hand. Het schattingsmodel waarin het loonverlies gerelateerd wordt aan de zogenoemde theoretische verdien capaciteit, wekt onbegrip. Hierdoor staan de cliënten minder open voor realistische alternatieven met betrekking tot reïntegratie. Veel arbeidsongeschikten definiëren (na verloop van tijd) de kwalificatie ‘ongeschikt voor het oude werk’ als een blijvende ongeschiktheid voor *alle* betaalde arbeid. Dit onderzoek laat in lijn met de uitkomsten van eerder onderzoek zien dat de stromers juist vaak reïntegreren in een ander beroep of in een andere sector.

Het is duidelijk geworden dat de uitvoeringspraktijk (en wellicht ook de wet zelf) zich veel sterker zou moeten richten op het kantelen van het zelfbeeld van de arbeidsongeschikten. In een vroeg stadium kan al worden gesproken over de mogelijkheden die mensen hebben, in plaats van hun beperkingen.

Het onderzoek wijst er verder op dat indien langdurige WAO’ers gemotiveerd zijn om te reïntegreren op de arbeidsmarkt, aan één van de belangrijkste (rand)voorwaarden voor een succesvolle reïntegratie voldaan is. Dat betekent dat personen die aan deze (rand)voorwaarde voldoen, alle ruimte zouden moeten krijgen om te reïntegreren. Alle institutionele belemmeringen die zij momenteel nog ervaren op hun weg terug naar arbeid dienen teruggedrongen te worden. Dat zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat zij hun eigen reïntegratietraject mogen organiseren en dat zij daarin bij voorrang ondersteund worden door de uitvoeringsinstellingen. Als dat laatste vanwege capaciteitsproblemen niet mogelijk is, dan dient naar een alternatief gezocht te worden. Of dit alternatief bestaat uit de geprivatiseerde reïntegratiebedrijven dient wel goed doordacht te worden, aangezien er uiteraard wel sprake dient te zijn van een zekere controle op de besteding van de publieke reïntegratiemiddelen die ingezet worden. Nader onderzoek dient duidelijk te maken of en zo ja hoe dat kan.

Motivatatie is echter niet genoeg. Zowel bij de stromers als bij de blijvers blijkt veel onzekerheid te bestaan omtrent de inkomensconsequenties op langere termijn van het weer gaan werken. Arbeidsongeschikten zijn bang het recht op de WAO-uitkering (op korte termijn) te verliezen en kiezen daarom niet zelden voor de relatieve zekerheid van de uitkering. Deze onzekerheid bestaat ongeacht het inkomen dat men had voordat men in de WAO terecht kwam. Dit betekent dat niet het (na reïntegratie te verwachten) inkomen als zodanig een belemmering vormt voor de reïntegratie, maar veeleer het feit dat men denkt het bestaande recht op de WAO-uitkering (snel) te verliezen. Onderzocht zou kunnen worden in hoeverre een betere voorlichting aan WAO-ers over de gevolgen die reïntegratie op korte en langere termijn heeft voor hun inkomen en hun recht op een WAO-uitkering, een bijdrage kan leveren aan het

wegnemen van deze psychologische barrières voor de terugkeer naar de arbeidsmarkt. Onderzocht zou tevens kunnen worden of de feitelijke rechten die worden behouden, voldoende zijn of nog steeds belemmerend werken op de reïntegratie.

Een uitkomst van het onderzoek die ondersteund wordt door ander onderzoek¹, is dat een deel van de WAO'ers die op psychische gronden zijn afgekeurd, evenzeer reïntegreerbaar is als WAO'ers met fysieke klachten. Hoewel nader onderzoek op dit punt wellicht nodig is om de exacte verhouding tussen psychische klachten en reïntegreerbaarheid te onderzoeken, lijkt het tevens verstandig na te gaan of de voorlichting op dit punt aan uitvoeringsinstellingen, reïntegratiebedrijven en werkgevers niet verbeterd zou kunnen c.q. moeten worden. Daarbij zou nagegaan kunnen worden of aansprekende succesverhalen omtrent de reïntegratie van juist deze groep WAO'ers in dergelijke voorlichting een stimulerende rol kunnen spelen.

Het blijkt dat er grote lacunes bestaan in de kennis omtrent WAO'ers. Het gevaar is zeer reëel dat dit kennistekort voor personen die recenter in de WAO zijn ingestroomd dan onze onderzoeksgroep, eerder groter dan kleiner is geworden. De oorzaak hiervoor is dat bij deze nieuwere groepen vaker dossieroverdracht heeft plaatsgevonden dan bij onze groep. De nieuwere groepen vallen immers in hun eerste ziektejaar onder verantwoordelijkheid van de Arbodiensten en pas daarna onder die van de uitvoeringsinstellingen. Dat betekent dat na het eerste jaar kostbare kennis over de zieke cliënten verloren gaat. Onderzocht zou moeten worden hoe dit kennisverlies geminimaliseerd kan worden. Het gaat hierbij overigens niet alleen om de kennisoverdracht van Arbodienst naar uitvoeringsinstelling, maar ook om de activering van de kennis die bij de behandelende arts en met name bij de werkgever aanwezig is. Specifiek aandachtspunt daarbij moet de privacy van de betrokken werknemers zijn. Maar zeker in die gevallen waarin werkgerelateerde factoren mede ten grondslag liggen aan de WAO-instroom is het belangrijk de kennis die bij de werkgever aanwezig is te betrekken bij de beoordeling van de reïntegratiemogelijkheden. De indruk bestaat dat dit laatste momenteel (te) weinig gebeurt. Het zou daarom wellicht nuttig zijn na te gaan welke inbreng de werkgevers hebben in het reïntegratietraject en of er een relatie bestaat tussen de mate waarin werkgevers in latere fasen van het reïntegratietraject betrokken worden en de mate van succes van dergelijke reïntegratietrajecten. Hoe meer inzicht er bestaat in het verloop en de uitkomsten van het hele reïntegratietraject alsmede in de rol die alle betrokkenen daarin spelen, des te groter is de kans op een optimaliseren van deze trajecten. Door dit onderzoek hebben wij een bijdrage willen leveren aan een grotere transparantie van het reïntegratietraject heeft, in dit geval voor zover dat arbeidsongeschikten betreft die minimaal 5 jaar in de WAO zitten en die de eerste jaren van hun arbeidsongeschiktheid niet gewerkt hebben. Wij hebben tevens aandacht besteed aan de rol die andere actoren die betrokken zijn bij de reïntegratie van deze

¹ Zie: Kooreman (2001)

groep eveneens aan het woord gelaten, maar erkennen volmondig dat daarmee geen volledig beeld wordt gegeven van hun rol bij de reïntegratie van deze groep WAO'ers. Nader onderzoek ten aanzien van de rol van al die andere partijen en hun onderlinge verhoudingen zou ons inziens daarom nuttig zijn.

LITERATUURLIJST

- Berkel, van, Brand en Maaskant (1996). *Uitgeschreven of afgeschreven? Werklozen door de tijd gevolgd*. Utrecht: uitgeverij Jan van Arkel.
- Brief van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1999). *Ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid*. 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers.
- Ctsv (1998). *Augustusrapportage arbeidsongeschiktheidsverzekeringen 1998*. Zoetermeer: Ctsv.
- Ctsv (1998a). *Bemiddeling in perspectief*. Zoetermeer: Ctsv.
- Ctsv (1999). *Augustusrapportage arbeidsongeschiktheidsverzekeringen 1999*. Zoetermeer: Ctsv.
- Giezen, van der, Cuelenaere, Prins (1998). *Vrouwen vaker in de WAO?* 's-Gravenhage: Elseviers bedrijfsinformatie.
- Gils, van, van der Heijden en Rosebeek (2001). *Randomized Response: onderzoek naar regelovertreding. Resultaten ABW, WAO en WW*. Amsterdam: NIPO.
- Hoff (1999). *Arbeidsongeschikten, een klasse apart?* Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken 1999-15, nr. 3.
- Hospers, Schuyt en van Geuns (1998). *Van bijstand naar werk. Een onderzoek naar blijvers in en stromers uit de bijstand*. 's-Gravenhage: Elseviers bedrijfsinformatie.
- Jehoel-Gijsbers, Serail, Vissers en Kemperman (1996). *Clënten over de uitvoering van WW, WAO en ZW*, Zoetermeer: Ctsv.
- Kooreman (2001), *Psychische klachten zijn geen ziekte*, Maandblad Reïntegratie nr. 1-2, 2001.
- Kroft, van der (1989). *Een tijd zonder werk: een onderzoek naar de levenswereld van langdurig werklozen*. 's-Gravenhage: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Lisv (2000). *Vrouwen, (werk)omstandigheden en arbeidsongeschiktheid*. Amsterdam: Lisv.
- Lisv (2001). *De 12-maandszieken van januari 1998*, Amsterdam: Lisv.
- Stelt, van der, Fiseler, Smaal, Molenaar-Cox en Kers (1996). *De WAO als eindstation?, Onderzoek naar de veranderingen in de arbeidsongeschiktheidssituatie van WAO'ers*. 's-Gravenhage: VUGA Uitgeverij.
- Veen, R. van der, W. Trommel (1999). *Incentives en arbeidsparticipatie. De gevolgen van de herziening van het stelsel van sociale zekerheid voor het activerende karakter van de sociale verzekeringen*. In: Hoof, J. van, J. Mevissen (red.). *In banen geleid. Nieuwe vormen van sturing op de arbeidsmarkt in België en Nederland*. Amsterdam: Elsevier bedrijfsinformatie b.v.
- Vos, E.L. de, C.W.J. Wevers (1999). *Reïntegratie arbeidsgehandicapten en instrumenten*. PS Documenta 6: 155, 1999.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1:

Lijst van definities

Blijver

Iemand die sinds 1993 of 1994 een WAO-uitkering ontvangt en tot het meest recent omschreven contact in het dossier geen duurzame reïntegratieactiviteit(en) heeft ondernomen.

Duurzame reïntegratieactiviteiten

Concrete activiteiten die erop gericht zijn een arbeidsongeschikte weer naar de arbeidsmarkt toe te leiden, zoals het volgen van scholing, stages, werken op arbeidstherapeutische basis, deelnemen aan een reïntegratietraject, of een werkervaringsplek. Deze activiteiten kunnen op eigen initiatief worden ondernomen of met behulp van professionele bemiddeling. Ook activiteiten in het kader van de Wet Sociale Werkvoorziening (WSW) beschouwen we als reïntegratieactiviteiten. Vrijwilligerswerk rekenen we niet tot een reïntegratieactiviteit omdat dit zowel bevorderend als belemmerend kan werken voor iemands terugkeer op de arbeidsmarkt.

In het geval van werk, stage of arbeidstherapie zien we dit als duurzaam wanneer dit gedurende een periode van minimaal twee maanden gebeurt. Het volgen van scholing zien we als duurzaam wanneer dit gericht is op betaalde arbeid en gedurende minimaal twee maanden plaatsvindt.

Kansloos voor reïntegratie op medische gronden¹

Bij fysieke klachten wordt deze situatie van toepassing geacht op:

- mensen met levensbedreigende ziekten (terminale aspecten);
- mensen die aan bed gekluisterd zijn of immobiel zijn (aan huis gekluisterd);
- mensen die zichzelf niet kunnen verzorgen (wassen, aankleden, naar toilet gaan, eten, de zogenoemde algemene dagelijkse levensverrichtingen).

In deze situaties zal er meestal contact zijn geweest met een behandelend arts of specialist.

Bij psychische klachten wordt deze situatie van toepassing geacht op:

- mensen die zijn opgenomen in een psychiatrische instelling;
- mensen die niet in staat zijn tot basaal sociaal contact (indicatie: het gesprek met de arts of arbeidsdeskundige) en nauwelijks of geen sociaal leven meer hebben (indicaties: niet (zelfstandig) op vakantie gaan, geen boodschappen kunnen doen, geen hobby's hebben, geen partner, vrienden of familieleden hebben om op terug te vallen).

¹ De definitie van 'kansloos voor reïntegratie' is zeer strikt. Deze definitie sluit niet aan bij de uitvoeringspraktijk of bij de vraagzijde op de arbeidsmarkt. Dit zijn echter wel de criteria waarbij mensen nog in staat kunnen worden geacht om te werken.

In deze situaties zal er meestal contact zijn geweest met een behandelend psychiater of psycholoog.

Langdurig arbeidsongeschikten

Iemand die in 1993 of 1994 in de WAO is geraakt, in 1999 nog steeds een (gedeeltelijke) WAO-uitkering ontvangt en geboren is in 1944 of daarna. In de eerste twee WAO-jaren heeft deze werknemer niet of nauwelijks gewerkt, in elk geval minder dan zes maanden. Dit betekent dat terugkeerproeven in die twee jaar zijn mislukt en dat iemand ongeveer drie jaar lang (inclusief de Ziektewetperiode) geen betaalde arbeid van betekenis heeft verricht.

Onderzoeksgroep

Zie: langdurig arbeidsongeschikten

Reïntegratieperspectief

Iemand wordt beschouwd als stromer als hij weer duurzame reïntegratieactiviteiten onderneemt. Onder reïntegratie wordt verstaan: betaald werk, stages, scholing, arbeidstherapie, beroepsoriëntaties.

Stromer

Iemand die sinds 1993 of 1994 een WAO-uitkering heeft ontvangen en na minimaal twee jaar WAO (een) duurzame reïntegratieactiviteit(en) heeft ondernomen.

BIJLAGE 2:**Methodische verantwoording**1. Dossieronderzoek

Op basis van de bestanden van het Lisv is een eerste onderzoekspopulatie van langdurig WAO'ers afgebakend (zie tabel 1). Uitgangspunt voor het onderzoek vormt de populatie WAO'ers in december 1999. Dit betekent dat de mensen die in de periode 1993-1998 *volledig* zijn uitgestroomd, niet in ons onderzoek zijn betrokken. Uit onze onderzoekspopulatie van 42.599 blijken 284 mensen in 1999 *volledig* uitgestroomd (0,67%). Omdat het onderzoek zich richt op langdurig WAO'ers is gekozen voor de instroomjaren 1993 en 1994. De WAO'ers die op moment van instroom ouder waren dan vijftig jaar zijn buiten beschouwing gelaten. Uit de onderzoekspopulatie van 42.599 WAO'ers zijn veertien regio's gekozen voor het onderzoek.

Tabel B2-1: Van totaal aantal WAO'ers 1999 naar een selectie van langdurig WAO'ers.

Lopende arbeidsongeschiktheidsuitkeringen december 1999	922.466
Alleen WAO (geen WAZ of Wajong)	744.117
Onderzoekspopulatie: instroomdatum 1993-1994, geboortedatum > 1943, geen Uszo	42.599
Selectie onderzoekspopulatie op basis van 14 regio's (inclusief reserveregio's)	6.890

Bron: Lisv.

Uit de selectie van 6.890 dossiers is een steekproef getrokken. Het GAK heeft in de steekproef een zwaarder gewicht gekregen dan de andere uitvoeringsinstellingen omdat dit de grootste van de vier betrof. Het GAK is met vier districtskantoren vertegenwoordigd, de andere drie uitvoeringsinstellingen met twee. Verder wilden we zowel stedelijke als landelijke gebieden betrekken in het onderzoek. Bij de keuze van districtskantoren hebben we ook rekening gehouden met bezwaren en voorkeuren van de uitvoeringsinstellingen. Uiteindelijk zijn er kantoren onderzocht in de regio Amsterdam en Alkmaar (Noord-Holland), Eindhoven en Den Bosch (Noord-Brabant), Enschede (Overijssel) en Groningen (Groningen/Friesland). In tabel B2-2 is te zien welke districtskantoren zijn onderzocht:

Tabel B2-2: Overzicht onderzochte districtskantoren.

Onderzochte kantoren	Reservekantoren
GAK Amsterdam Sloterdijk	GAK Zwolle
GAK Amsterdam Kronenburg	Cadans Amsterdam
GAK Eindhoven	GUO Arnhem
GAK Helmond	SFB Eindhoven
Cadans Eindhoven/Den Bosch	
Cadans Enschede	
GUO Alkmaar	
GUO Eindhoven/Tilburg	
SFB Zaandam	
SFB Groningen/Leuwarden	

In eerste instantie zouden wij alleen *geheel* arbeidsongeschikten in de steekproef betrekken, maar de kans bestond dan dat te weinig stromers in het onderzoek werden betrokken. Daarom hebben we gekozen voor een kwart *gedeeltelijk* arbeidsongeschikten. Er is dus sprake van een *gestratificeerde steekproef*. De onderverdeling tussen volledig arbeidsongeschikten en gedeeltelijk arbeidsongeschikten is gemaakt op basis van de *meest actuele* keuringspercentages; de Lisv-bestanden bevatten geen gegevens van keuringsbesluiten bij *instroom*.

Per districtskantoor is uiteindelijk een steekproef getrokken die voor 75 procent uit volledig arbeidsongeschikten en voor 25 procent uit gedeeltelijk arbeidsongeschikten (minder dan 80-100%) bestond (zie tabel B2-3). In beide groepen kunnen zowel stromers als blijvers voorkomen.

Tabel B2-3: Steekproef uit de 14 geselecteerde regio's van de onderzoekspopulatie.

Onderzoekspopulatie op basis van 14 regio's (inclusief reserveregio's)	6.890
Onderzoekspopulatie 10 regio's (exclusief reserveregio's)	5.250
Steekproef uit 10 regio's, waarvan 75% volledig arbeidsongeschikt en 25% gedeeltelijk arbeidsongeschikt	2.958

Bron: Lisv.

Bij het vergelijken van de selectie op basis van 10 regio's met de selectie op basis van 14 regio's blijken nauwelijks verschillen tussen de getrokken WAO'ers wat betreft hun belangrijkste achtergrondkenmerken.

Niet alle dossiers (972 van 2.958) uit de steekproef zijn ingezien, omdat een aantal dossiers afwezig was. Soms was de reden daarvoor bekend (in verband met behandeling, verhuizing)

gen, nieuwe regio-indelingen bij de districtskantoren), maar vaak ook niet. Een andere reden was tijdgebrek, waardoor niet op elk regiokantoor alle geleverde dossiers in het onderzoek zijn betrokken. Uiteindelijk zijn 1.986 dossiers onderzocht waarvan 654 stromers en blijvers overgebleven zijn (zie tabel B2-4).

Tabel B2-4: Onderzochte dossiers uit de steekproef.

Steekproef uit 10 regio's, waarvan 75% volledig arbeidsongeschikt en 25% gedeeltelijk arbeidsongeschikt	2.958
Onderzochte dossiers	1.986
Onderzoeksgroep: stromers en blijvers	654

De selectie van 654 dossiers is gebaseerd op onze definiëring van de doelgroep. De belangrijkste selecties betreffen de uitsluiting van degenen die gedurende de eerste twee WAO-jaren hebben gewerkt en de mensen die op grond van medische redenen als kansloos voor reïntegratie moeten worden beschouwd. Verder zijn de mensen die in een langdurige beroepszaak waren verwikkeld en de dossiers waarin informatie ontbrak over de periode na instroom (incomplete dossiers) niet in het onderzoek betrokken. Tenslotte bleken de geregistreerde gegevens in de bestanden niet altijd correct: zo kwamen we in de dossiers toch mensen tegen met een Wajong-uitkering, of mensen ouder dan 50 jaar. In tabel B2-5 worden de selecties op een rij gezet:

Tabel B2-5: Onderzochte dossiers: selecties die leiden tot onderzoeksbestand.

Omschrijving	Aantal	Percentage
Totaal aantal onderzocht	1.986	100%
Gewerkt gedurende de eerste 2 jaar WAO	447	23%
Kansloos voor reïntegratie (instroom & laatste contact) ¹	245	12%
Instroomdatum niet in 1993-1994	146	7%
WAZ of Wajong	118	6%
Geboren voor 1/1/1944	3	0%
Overig: langdurige beroepszaken & onvolledige dossiers	386	19%
Onderzoeksbestand: stromers en blijvers	654	33%

¹ De gegevens hierover mochten alleen uit rapportages van verzekeringsartsen worden gehaald. Een drietal districtskantoren heeft de medische dossiers niet willen afstaan. Op basis van zeven districtskantoren moet het percentage WAO'ers dat door ons als medisch uitzichtloos werd aangemerkt dan ook worden gecorrigeerd tot 14,5%. In tabel 5 is sprake van 12,1%.

De samenstelling van de onderzoeksgroep van 654 personen wijkt af van de selectie van 14 regio's uit de onderzoekspopulatie (6.890). Dit is veroorzaakt door de verschillende selecties. Er kunnen daarom geen generaliserende uitspraken gedaan worden over onze onderzoeksgroep.

We kunnen ons afvragen of de onderzoeksgroep van 654 dossiers representatief is voor *een gedeelte* van de onderzoekspopulatie. Dit noemen we de *gecorrigeerde onderzoekspopulatie*. Deze populatie is theoretisch: hij bestaat niet uit natuurlijke personen. Wanneer we de omvang van deze theoretische onderzoekspopulatie willen schatten moeten we rekening houden met het feit dat per uitvoeringsinstelling een verschillend percentage dossiers terzijde is gelegd. Hiermee moet rekening worden gehouden omdat de achtergrondkenmerken van de cliënten van de verschillende uitvoeringsinstellingen kunnen verschillen.

In tabel B2-6 wordt per uitvoeringsinstelling aangegeven welk percentage dossiers op grond van de inhoudelijke en praktische criteria werd uitgesloten van de onderzoeksgroep.

Tabel B2-6: Percentage dossiers dat is afgefallen per uitvoeringsinstelling².

Uitvoeringsinstelling	% dossiers dat is afgefallen
Gak	75%
Cadans	57%
Guo	62%
Sfb	60%
Totaal	67%

Als we deze uitvalpercentages per uitvoeringsinstelling toepassen op de selectie van 14 regio's uit de onderzoekspopulatie, wordt de omvang van verkleind van 6.890 tot 2.230 personen. Nogmaals: deze gecorrigeerde onderzoekspopulatie is theoretisch, hij bestaat niet uit natuurlijke personen.

Wanneer we de samenstelling van de gecorrigeerde onderzoekspopulatie (2.230) vergelijken met de samenstelling van de onderzochte groep (654) zien we in de leeftijdsverdeling nagenoeg geen verschil. De verdeling tussen mannen en vrouwen laat maar een klein verschil zien: de onderzoeksgroep bestaat voor 53% uit mannen terwijl de gecorrigeerde populatie voor 57% uit mannen bestaat. De grotere afwijkingen zijn te vinden in de verdeling op de kenmerken 'uitvoeringsinstelling' en 'geheel/gedeeltelijk arbeidsongeschikt (huidige percentage)'. Het GAK en Cadans zijn in de onderzochte groep ondervertegenwoordigd ten opzichte van de gecorrigeerde onderzoekspopulatie (respectievelijk 37% en 28% versus 42% en

² De inhoud van de dossiers verschilde aanzienlijk per uitvoeringsinstelling, soms zelfs per regiokantoor.

32% in de gecorrigeerde populatie) en het GUO is oververtegenwoordigd (15% versus 6% in de gecorrigeerde populatie). Tenslotte zijn de volledig arbeidsongeschikten in de onderzoeksgroep oververtegenwoordigd (75% versus 63% in de gecorrigeerde onderzoekspopulatie) en de gedeeltelijk arbeidsongeschikten ondervertegenwoordigd (25% versus 37% in de onderzoekspopulatie).

Dit alles betekent dat de onderzoeksgroep van 654 dossiers niet representatief is ten aanzien van de gecorrigeerde onderzoekspopulatie.

2. Interviews met langdurig WAO'ers

Ruim honderd mensen (105) stuurden het antwoordkaartje terug: zij wilden meedoen aan het interview. Dit betekent een respons van 16,8%. Van deze 105 mensen zijn 95 WAO'ers geïnterviewd. Het lukte niet om binnen de beschikbare tijd alle 105 mensen te interviewen. Bovendien trokken drie mensen de medewerking alsnog in, bijvoorbeeld omdat zij het niet zagen zitten om ongeveer twee uur te praten over hun gezondheid en arbeidsmarktkansen; ze waren bang dat het interview hen teveel zou aangrijpen.

Van de 95 interviews hebben we er twee terzijde gelegd. Eén respondent bleek gedurende zijn gehele WAO-periode een parttime dienstverband te hebben - ook in de eerste twee jaar. Kennelijk hebben we dit dienstverband niet in zijn dossier gevonden. Een andere respondent bleek op medische gronden kansloos te zijn voor terugkeer op de arbeidsmarkt. Hij leed aan een progressieve aandoening die hem het grootste gedeelte van de dag aan bed en huis kluisterde.

Tabel B2-7: Geïnterviewden uit het onderzoeksbestand.

Onderzoeksgroep: stromers en blijvers	654
Geïnterviewde stromers en blijvers	93

De geïnterviewde onderzoeksgroep bestond uiteindelijk uit 93 mensen. We denken dat deze groep niet representatief is voor de onderzoeksgroep binnen van het dossieronderzoek (654 dossiers). Zo zullen mensen met een positief verhaal - een *successstory* - waarschijnlijk eerder hebben gereageerd dan anderen. Naar verhouding bevindt zich onder de geïnterviewden een hoger percentage stromers dan op basis van de dossiers mocht worden verwacht (40% van de geïnterviewde groep is stromer versus 25% van de onderzochte dossiers). Niettemin kan ook het tegenovergestelde verondersteld worden, namelijk dat de mensen die zich 'aan de kant gezet' voelen, of anderszins ontevreden zijn, de behoefte hebben hun verhaal kwijt te kunnen. Feit is dat we het niet (zullen) weten. We kunnen een aantal in het oog lopende verschillen in achtergrondkenmerken tussen beide onderzoeksgroepen presenteren:

- Stromers hebben - zoals gezegd - vaker aan het interview meegewerkt dan blijvers dan op basis van de dossiers mocht worden verwacht.
- Gedeeltelijk arbeidsongeschikten hebben vaker meegewerkt aan het interview dan op basis van de dossiers mocht worden verwacht.
- Vrouwen hebben iets vaker dan mannen meegewerkt aan het interview dan op basis van de dossiers mocht worden verwacht.
- WAO'ers in de oudere leeftijdscategorieën (ouder dan 45 jaar) hebben naar verhouding vaker aan het interview meegedaan dan op basis van de dossiers mocht worden verwacht.
- WAO'ers met een lagere opleiding (maximaal LBO/Mavo) hebben minder vaak aan een interview meegedaan dan op basis van de dossiers mocht worden verwacht.
- WAO'ers met een lager inkomen (tot fl. 3.000,- bruto per maand) hebben minder vaak aan een interview meegewerkt dan op basis van de dossiers mocht worden verwacht.
- WAO'ers die voorafgaand aan de arbeidsongeschiktheid fulltime werkten hebben iets vaker aan het interview meegedaan dan op basis van het dossier mocht worden verwacht.
- De Gak-verzekerden hebben naar verhouding iets vaker aan een interview meegedaan dan op basis van de dossiers mocht worden verwacht.

Overigens bleken 6 mensen op basis van hun dossier anders te zijn beoordeeld dan naar aanleiding van het interview. Drie stromers waren op basis van de dossierinformatie als blijver benoemd en drie blijvers waren naar aanleiding van de informatie uit het dossier juist als stromer aangemerkt. In het eerste geval is de verklaring dat het dossier enigszins achter de werkelijkheid aanloopt. Deze drie mensen zijn zeer recent met reïntegratie-inspanningen begonnen. In de gevallen waarbij naar aanleiding van het interview bleek dat iemand geen enkele reïntegratieactiviteit had ondernomen en op basis van het dossier werd vastgesteld dat hiervan wel sprake was, ligt de verklaring gecompliceerder. Het kan zijn dat de dossieronderzoeker een verkeerde interpretatie van de - soms summiere - informatie heeft gemaakt. Het kan ook zijn dat een afgesproken reïntegratietraject in een vroeg stadium is mislukt en het dossier daarvan geen melding maakte. Feit is dat de dossierwerkelijkheid en de werkelijkheid zoals beleefd door de respondenten, niet altijd overeenkomt.

De interviews bestonden uit open en gesloten vragen. De gesloten vragen zijn door middel van het statistisch software pakket SPSS verwerkt. In de rapportage levert dit percentages op. De percentages zijn - tenzij nadrukkelijk anders vermeld - steeds gebaseerd op een onderzoeksgroep van 93 mensen ($n = 93$). Wel moet worden vastgesteld dat niet steeds alle vragen aan alle respondenten zijn gesteld. Soms was het ondoenlijk om mensen die zichzelf als volledig kansloos voor reïntegratie beschouwden, te vragen naar hun ideeën over een terugkeer naar de arbeidsmarkt. Ook bij de analyse van deze vragen is het verhoudingsgetal gebaseerd op het totaal van 93 mensen, omdat dit een getrouwer werkelijkheidsbeeld oplevert dan

percentages die zijn gebaseerd op het aantal mensen dat antwoord heeft gegeven op de betreffende vraag.

De open vragen zijn door middel van het softwarepakket Winmax voor kwalitatief onderzoek geanalyseerd. Dit softwarepakket helpt bij het maken van een systematisch overzicht van de verschillende houdingen, meningen, toekomstbeelden en reflecties op het eigen gedrag van langdurig WAO'ers.

Met behulp van dit computerprogramma worden codes aan stukken tekst in de interviews gekoppeld. Zo kan de code 'somber over reïntegratie' aan een verhaal van een respondent worden toegekend. Ook kan een code 'negatief over het belang van scholing' worden aangebracht. Alle 93 interviews zijn op deze manier voorzien van codes. Deze codes hebben direct betrekking op de 27 onderzoekshypothesen.

Ook hier geldt weer dat niet alle respondenten stof hebben opgeleverd voor alle 27 hypothesen. De kwantitatieve verhoudingen tussen de respondenten die een bepaalde hypothese bevestigen dan wel ontkrachten zijn hier minder van belang. In de rapportage geven we alleen indicaties van deze kwantitatieve verhoudingen, bijvoorbeeld: "(...) Tweederde van de blijvers en driekwart van de stromers is positief gestemd (...) over zijn dagelijkse bezigheden (zie bladzijde 73)". Ook hier geldt weer dat voor de kwalificaties 'tweederde' en 'de meerderheid', uitgegaan is van een totaal aantal respondenten van 93.

Op deze manier bleek het mogelijk om 93 interviews bestaande uit meer dan 20 pagina's tekst te overzien op een groot aantal verschillende thema's. De analyse van de open vragen in de interviews heeft dan ook meer dan alleen een impressie opgeleverd: 93 mensen zijn op een groot aantal onderwerpen onderling vergeleken; geen van de respondenten is ondergesneeuwd, iedereen is aan bod gekomen. Het grote voordeel van dit hulpmiddel bij de kwalitatieve analyse is verder dat het gewicht van interessante citaten van spraakmakende respondenten wordt teruggebracht tot hun werkelijke gewicht: iedere mening wordt één keer geteld. Op deze manier zijn de vijftig mensen die een cliché naar voren brengen minstens even belangrijk als de vijf mensen die een verrassend perspectief voor het voetlicht brengen.

3. Consequenties van de gehanteerde methodiek

De keuze voor een doelgroep van arbeidsongeschikten die langdurig aan de kant hebben gestaan (in casu: langdurig niet hebben gewerkt) in combinatie met de beperkingen van de geautomatiseerde gegevensbestanden van het Lisv en de vaak gebrekkige informatie in de dossiers, heeft geleid tot de volgende selecties en tot twee onderzoeksgroepen. Hieronder zetten we belangrijkste selecties in een overzicht (zie tabel B2-8):

Tabel B2-8: Van 900.000 WAO'ers naar 93 interviews.

1. Lopende arbeidsongeschiktheidsuitkeringen december 1999	922.466
2. Alleen WAO	744.117
3. Onderzoekspopulatie: instroomdatum 1993-1994 , geboortedatum > 1943, geen Uszo	42.599
4. Onderzoekspopulatie op basis van 14 regio's (inclusief reserveregio's)	6.890
5. Steekproef uit 10 regio's, waarvan 75% volledig AO en 25% gedeeltelijk AO	2.958
6. Onderzochte dossiers (dossierpopulatie)	1.986
7. Onderzoeksgroep dossiers: stromers en blijvers	654
8. Onderzoeksgroep geïnterviewden: stromers en blijvers	93

Bron: Lisv en RegioPlan.

In tabel B2-8 is aangegeven hoe groot de onderzoekspopulatie is waaruit de steekproef voor het ons onderzoek is getrokken. Deze groep bestaat uit 42.599 personen. De uitspraken in ons onderzoek zijn gebaseerd op de twee onderzoeksgroepen: 654 dossiers en 93 respondenten. In hoeverre mogen deze uitspraken worden betrokken op de onderzoekspopulatie van 42.599 personen?

De onderzochte dossiers en geïnterviewde langdurig arbeidsongeschikten vormen in statistische zin geen *representatief* beeld van de langdurig arbeidsongeschikten in Nederland; daarvoor is de onderzoeksgroep te specifiek. Afgezien van de vertekening die optreedt door het uitsluiten van ouderen, ambtenaren (Uszo-verzekerden) en mensen die langer dan zeven jaar in de WAO zitten en de keuze voor een beperkt aantal regio's in Nederland, heeft op ieder kantoor een selectie plaatsgevonden op andere gronden:

1. Er zijn bewust teveel dossiers in de steekproef opgenomen, omdat we wisten dat we een aantal dossiers terzijde zouden leggen of omdat we verwachtten dat niet alle dossier te vinden waren: van de 2.958 dossiers zijn er 972 niet ingezien. Er is geen aanleiding te veronderstellen dat deze niet bestudeerde dossiers afwijken van de wel bestudeerde dossiers.
2. Van de 1.986 daadwerkelijk bestudeerde dossiers is ongeveer tweederde deel terzijde gelegd (1.332 stuks). Het grootste deel is terzijde gelegd omdat zij niet tot onze doelgroep behoorden (zie tabel B2-5). Verder zijn dossiers niet meegenomen in het onderzoek omdat het dossier incompleet was of omdat er sprake was van een slepende beroepsprocedure. Bij deze dossiers was vaak nauwelijks vast te stellen welk arbeidsongeschiktheidspercentage in welke periode gold en reïntegratie kwam door het juridisch getouwtrek vaak niet ter sprake.
3. Er heeft een selectie plaatsgevonden die als zelfselectie kan worden gezien: de ruim 600 WAO'ers bepaalden zelf of zij wilden meewerken aan een interview. Uiteindelijk hebben

93 mensen hun verhaal aan ons verteld. Afgezien van de zelfselectie kan vertekening ontstaan omdat de respondenten hun verhaal *in retro perspectief* vertellen, achteraf. Dit kan tot gevolg hebben dat het beeld over hun eerste arbeidsongeschiktheidsjaren vertekend is door hun huidige situatie. Het is daarom wel mogelijk om *verbanden* te leggen tussen bepaalde houdings- en bestendigingsfactoren en het ontplooiën van activiteiten gericht op reïntegratie, maar de *causaliteit* is niet altijd aantoonbaar.

Afgezien van de drie selecties die tot onze twee onderzoeksgroepen hebben geleid is er nog een ander belangrijk kenmerk van onze steekproef: het is namelijk een *gestratificeerde steekproef*. We hebben gekozen voor een groep die voor driekwart uit volledig arbeidsongeschikten bestaat en voor een kwart uit gedeeltelijk arbeidsongeschikten. Het gaat hierbij echter niet om het keuringsbesluit bij instroom, maar om het *meest actuele keuringspercentage*. In hoofdstuk 1 van het rapport betogen we dat de stratificatie nauwelijks een verstorende invloed heeft op onze conclusies.

Wanneer we verder kijken naar de verdeling tussen gedeeltelijk en volledig arbeidsongeschikten in onze (gecorrigeerde) onderzoekspopulatie en de twee onderzoeksgroepen, zien we bovendien dat de verschillen in de verhouding tussen volledig en gedeeltelijk arbeidsongeschikten niet erg groot zijn (zie tabel B2-9).

Tabel B2-9: Mate van arbeidsongeschiktheid bij het meest recente contact tussen uitvoeringsinstelling en WAO'er.

Populatie Huidige mate van arbeidsongeschiktheid	Gecorrigeerde onderzoekspopulatie (n=2.230)	Onderzoeksgroep, dossiers (n=654)	Onderzoeksgroep, geïnterviewden (n=93)
Volledig arbeidsongeschikt	63%	75%	70%
Deels arbeidsongeschikt	37%	25%	30%

Bron: Lisv en Regioplan.

Op grond van bovenstaande overwegingen is duidelijk dat dit rapport *geen algemeen geldende* uitspraken kan doen over 'dé langdurig WAO'ers' in Nederland. Een grote groep van deze langdurig WAO'ers hervat in betaald werk in de eerste twee WAO-jaren, maar blijft de gedeeltelijke WAO-uitkering behouden. Deze mensen hebben we bewust uitgesloten uit ons onderzoek. Onze doelgroep betreft mensen die langdurig aan de kant hebben gestaan en niet de inmiddels (gedeeltelijk) gereïntegreerde WAO'ers. De langdurig WAO'ers die wij hebben onderzocht hebben de eerste twee WAO-jaren geen betaalde arbeid verricht. Een eventuele (gedeeltelijke) hervatting vond pas plaats na twee jaar WAO.

Ten tweede bestaan er verschillen tussen onze twee onderzoeksgroepen en de (gecorrigeerde) onderzoekspopulatie. Deze verschillen maken dat *generaliserende* uitspraken over onze doelgroep (de gecorrigeerde onderzoekspopulatie) niet mogelijk zijn.

Niettemin menen wij dat de twee onderzoeksbestanden (654 dossiers en 93 interviews) voldoende robuust zijn om tot algemene uitspraken te komen over *patronen* die verschillen verklaren tussen stromers en blijvers binnen onze doelgroep van *WAO'ers die langdurig aan de kant hebben gestaan*. De onderzoeksgroep voldoet aan de volgende kenmerken:

De onderzoeksgroep van dit onderzoek bestaat uit mensen die in 1993/1994 arbeidsongeschikt zijn geraakt, in 1999 nog steeds een gedeeltelijke WAO-uitkering ontvangen, geen WAZ- of Wajong-uitkering ontvangen, geboren zijn na 1943, in een bepaalde regio in Nederland woonachtig zijn, niet gewerkt hebben in de eerste twee jaar van de uitkeringsperiode, niet kansloos worden geacht (op basis van medische redenen) voor reïntegratie en niet in een langdurige beroepszaak waren verwikkeld.

In kader 1 volgen we de negen selecties die in dit onderzoek zijn gemaakt om te komen tot de twee belangrijkste onderzoeksbestanden.

Kader 1: De consequenties van onze steekproef voor de uitspraken in dit rapport.

1. Onze gegevens zijn ruim een jaar oud: we doen geen uitspraken over de groep arbeidsongeschikten die *in 2000* een arbeidsongeschiktheidsuitkering ontvangen.
2. We doen geen uitspraken over jonggehandicapten of mensen met een WAZ-uitkering.
3. We doen geen uitspraken over WAO'ers ouder dan 50 jaar, noch over ambtenaren, noch over mensen die langer dan zeven jaar in de WAO zitten.
4. Onderzoeksgebieden: onze onderzoeksbestanden zijn niet representatief voor geheel Nederland (14 regio's zijn geselecteerd, waarvan 4 als reserve).
5. Tien van de 14 regio's zijn onderzocht. Gevolg: idem 4.
6. Gestratificeerde steekproef uit 10 regio's: stratificatie zal nauwelijks invloed hebben op onze uitspraken over verschillen tussen stromers en blijvers.
7. Selectie tijdens dossieronderzoek: er is geen reden te veronderstellen dat de 972 dossiers die niet zijn onderzocht, op cruciale kenmerken afwijken van de onderzochte 1.986 dossiers.
8. De onderzoeksgroep van 654 dossiers heeft betrekking op een theoretische populatie van 2.230 personen, maar is niet volledig representatief. Exacte kwantitatieve uitspraken die in generaliserende zin gelden voor de theoretische populatie, kunnen niet worden gedaan. Wel kunnen uitspraken worden gedaan over *patronen* die bepalen of iemand tot de stromers of blijvers zal behoren *binnen onze doelgroep*.
9. De geïnterviewden vormen een specifieke groep. De uitspraken in ons rapport op basis van de interviews hebben betrekking op de theoretische populatie van 2.230 personen, maar moeten voorzichtig worden geïnterpreteerd. Ook hier geldt dat uitspraken over *patronen* kunnen worden gedaan, niet over kwantitatieve verhoudingen tussen stromers en blijvers in onze doelgroep.

BIJLAGE 3:

Samenstelling onderzoeksgroep dossieronderzoek ten opzichte van de gecorrigeerde onderzoekspopulatie

Uitvoeringsinstelling	Aantal gecorrigeerde populatie	Percentage	Aantal dossieronderzoek (n= 653)	Percentage
Gak	942	42	242	37
Cadans	710	32	181	28
Guo	144	6	99	15
Sfb	435	19	131	20
Totaal	2.231	100	653	100

Bron: Regioplan.

Geslacht	Aantal gecorrigeerde populatie	Percentage	Aantal dossieronderzoek(n=652)	Percentage
man	1.275	57	344	53
vrouw	956	43	308	47
Totaal	2.231	100	652	100

Bron: Regioplan.

Leeftijdsklassen	Aantal gecorrigeerde populatie	Percentage	Aantal dossieronderzoek (n=649)	Percentage
< 25 jaar	6	0	3	0
25-34 jaar	302	14	76	12
35-44 jaar	722	32	194	30
45-54 jaar	1082	49	325	50
55 jaar en ouder	118	5	51	8
Totaal	2231	100	649	100

Bron: Regioplan.

Huidige arbeidsongeschiktheidspercentage	Aantal gecorrigeerde populatie	Percentage	Aantal dossieronderzoek (n=646)	Percentage
gedeeltelijk arbeidsongeschikt (15-80%)	822	37	160	25
geheel arbeidsongeschikt (80-100%)	1409	63	486	75
Totaal	2231	100	646	100

Bron: Regioplan.

BIJLAGE 4:

Samenstelling onderzoeksgroep geïnterviewde respondenten ten opzichte van de samenstelling onderzoeksgroep dossieronderzoek

Uitvoerings- instelling	Aantal respondenten n=93	%	Aantal dossier- onderzoek n=653	%
Gak	39	42	242	37
Cadans	25	27	181	28
Guo	13	14	99	15
Sfb	16	17	131	20
Totaal	93	100	653	100

Bron: Regioplan.

Geslacht	Aantal respondenten n=93	%	Aantal dossier- onderzoek n=652	%
man	45	48	344	53
vrouw	48	52	308	47
Totaal	93	100	652	100

Bron: Regioplan.

Leeftijdsklasse	Aantal respondenten n=93	%	Aantal dossier- onderzoek n=649	%
< 25 jaar	0		3	0
25-34 jaar	6	6	76	12
35-44 jaar	26	28	194	30
45-54 jaar	56	60	325	50
55 jaar en ouder	5	5	51	8
Totaal	93	100	649	100

Bron: Regioplan.

Arbeidsongeschiktheids- percentage bij instroom	Aantal respon- denten n=92	%	Aantal dossier- onderzoek n=641	%
15-25%	3	3	18	3
25-35%	4	4	30	5
35-45%	3	3	14	2
45-55%	2	2	15	2
55-65%	2	2	3	0
65-80%	2	2	4	1
80-100%	76	82	557	87
Totaal	92	100	641	100

Bron: Regioplan.

Huidige arbeids- ongeschiktheids- percentage	Aantal respon- denten n=92	%	Aantal dossier- onderzoek n=646	%
< 15%	2	2	-	-
15-25%	3	3	24	4
25-35%	7	8	39	6
35-45%	2	2	34	5
45-55%	6	6	30	5
55-65%	6	6	20	3
65-80%	2	2	13	2
80-100%	65	70	486	75
Totaal	93		646	100

Bron: Regioplan.

BIJLAGE 5:

Multivariate analyse

In onderstaande tabel staan de resultaten per antwoordcategorie in het model zonder de variabele arbeidsverleden. Een negatieve b-coëfficiënt betekent een negatieve invloed op de kans om te stromen.

Tabel B5-1: Resultaten multivariate analyse per antwoordcategorie.

Variabele	B-coëfficiënt
Geslacht: man	0,7104
Geslacht: vrouw	-0,7104
Leeftijd	-0,0663
Opleiding: basisschool	-0,4408
Opleiding: lbo/mavo	-0,2832
Opleiding: mbo/havo/vwo	0,3520
Opleiding: hbo/universitair	0,3720
Inkomen: laag	-0,4741
Inkomen: midden	0,4174
Inkomen: hoog	0,7017
Inkomen: onbekend	-0,6450
% arbeidsongeschikt: gedeeltelijk	0,5705
% arbeidsongeschikt: geheel	-0,5705
Aard: psychisch	0,5632
Aard: fysiek	-0,1438
Aard: psychisch en fysiek	-0,4194

Bron: Regioplan.

